

SUSAN VAN DRIEL

DE MYSTAGOOG *TITUS Brandsma*

EEN ONDERZOEK NAAR DE MYSTAGOGISCHE LAAG
IN ARTIKELEN VAN TITUS BRANDSMA IN HET
DAGBLAD DE GELDERLANDER

APRIL, 2008

DE MYSTAGOOG TITUS BRANDSMA

*Een onderzoek naar de mystagogische laag
in artikelen van Titus Brandsma in het dagblad De Gelderlander*

Scriptie ter afsluiting van de Master Interreligieuze Spiritualiteitsstudies
aan de Radboud Universiteit te Nijmegen

April, 2008

Susanna Maria van Driel
Studentnummer 0505943
Stijn Buysstraat 11
6512 CJ Nijmegen
Tel. 024-3297037
SusanvanDriel@student.ru.nl

Scriptiebegeleider: Prof. Dr. H.H. Blommestijn

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	1
HOOFDSTUK I HET LEVEN VAN TITUS BRANDSMA.....	9
1.1 De contouren van het leven van Titus Brandsma	9
1.2 De context van het leven van Titus Brandsma	14
1.3 Het interieur	19
HOOFDSTUK II DE WEZENLIJKE VERENIGING VAN GOD EN MENS.....	25
2.1 Oorspronkelijke goddelijkheid.....	25
2.2 God, beeldloos en woordloos aanwezig.....	29
2.3 Liefde, de aard van het God-menselijk betrekkingengebeuren	31
HOOFDSTUK III DE MENS NAAR GOD, GOD NAAR DE MENS.....	36
3.1 De keer naar het goede	36
3.1.1 Strijd en bekering.....	36
3.1.2 Ontvankelijkheid als voorwaarde	39
3.1.3 Onthechting.....	41
3.1.4 Aanhechting in liefde	44
3.1.5 Het werkende leven	46
3.2 De praxis van de liefde	48
3.2.1 Deugd.....	48
3.2.2 Kruipen over de aarde	50
3.2.3 De vormende kracht van het leven	52
HOOFDSTUK IV HET DOEL VAN DE WEG	58
4.1 De vereniging.....	58
4.2 Extase en onthouding van vertroosting	61
4.3 Het goddelijk handelen	64
4.4 De hemel	67
CONCLUSIE	70
LITERATUUR	72
BIJLAGE Het daghet in den oosten	83

INLEIDING

In 1923 wordt Titus Brandsma benoemd aan de dat jaar opgerichte Katholieke Universiteit Nijmegen tot gewoon hoogleraar in de wijsgerige vakken. Onder zijn opdracht valt ook de geschiedenis der mystiek.¹

Vooraf op het gebied van de Nederlandse Mystiek heeft Titus Brandsma belangrijk werk verricht bij de verzameling en het onderzoek van literaire bronnen. Er verschijnen vele publicaties van zijn pen, eveneens voor een breed publiek, over zijn onderzoek en bevindingen op dit gebied.

Spoedig na de oprichting van de universiteit richt hij het *Instituut voor de Geschiedenis der Nederlandse Mystiek* op. Op het gebied van het onderzoek van belangrijke figuren en scholen van de geestelijke letterkunde van de Nederlanden hadden katholieke historici een achterstand in te lopen op hun protestantse collega's. Tot Titus Brandsma zich organisatorisch en wetenschappelijk op dit terrein ging begeven had het onderzoek zich stuksgewijs voltrokken en hadden wetenschappelijke krachten zich niet gebundeld.² Titus bleek de gave te hebben om uiteenlopende wetenschappers bijeen te brengen.

In 1926 vond het eerste ruimere contact tussen de historici van de Middelnederlandse literatuur plaats. Het initiatief ging uit van het pas opgerichte Ruusbroec Genootschap. Op deze bijeenkomst werd besloten tot de oprichting van een tijdschrift voor de geschiedenis van de Middelnederlandse geestelijke letterkunde: een driemaandelijks periodiek, uitgegeven onder de naam *Van Ons Geestelijk Erf*. Hierin zouden worden opgenomen 'de resultaten van detailstudie en bijzondere opzoekingen, samen met voorlopige en gedeeltelijke syntheses'.³ Iets later verschijnen *Bloemen van ons Geestelijk Erf*, een serie tekstuitgaven uit het vakblad voor een breed publiek uitgegeven. Titus schrijft over de serie dat het bedoeld is om 'de schone maar door weinigen te genieten voortbrengselen onzer middeleeuwse geestelijke letterkunde te brengen onder de ogen en in het hart van het gehele Nederlandse volk'.⁴

De benaderingswijze van de historische wetenschappen door Titus Brandsma viel samen met het verzet tegen de gangbare wijze van geschiedbeoefening die ruim voor WO II ontstond bij een groep jonge Franse historici rond de universiteit van Straatsburg.

¹ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, Utrecht 1963, 84-85.

² B. Meijer, *Titus Brandsma*, Bussum 1951, 154.

³ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 155.

⁴ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 93.

Deze gangbare manier werd in die tijd enerzijds gekenmerkt door een overwegende aandacht voor grote gebeurtenissen, oorlogen, verdragen, veldslagen en voor de grote helden en leiders. In de kerkgeschiedenis werd vooral veel aandacht besteed aan de theologie- en de ideeëngeschiedenis en de meest markante figuren op deze terreinen. Anderzijds werd de geschiedbeoefening in die tijd gepraktiseerd door historici die zeer gespecialiseerd werkten. De jonge historici, onder wie Lucien Febvre en Marc Bloch vooraanstaande figuren waren, verzetten zich tegen deze benadering en richtten in 1929 het tijdschrift *Annales d'histoire économique et sociale* op, waarin ze een manier van geschiedbeoefening bepleitten die nauwer samenwerkt met andere menswetenschappen en die het sociale, politieke, culturele en het religieuze niet afzonderlijk bestudeert maar in samenhang met elkaar en geplaatst in de bredere structuur van de langere en geleidelijke ontwikkelingen van het verleden.⁵ Titus Brandsma werkte nauw samen met de professoren Mulder en Van Ginneken. In dit driemanschap had elk weliswaar zijn specialisme maar zonder eenzijdig te zijn. Bij Mulder lag het accent in het bijzonder op het historisch onderzoek, Van Ginneken had vooral aandacht voor de literatuur en bij Titus Brandsma stond de spiritualiteit in het centrum van zijn aandacht.⁶

Het belangrijkste perspectief voor de interpretatie van zijn historisch bronnenmateriaal, was aldus voor Titus Brandsma de Godsrelatie, waarin de verschillende figuren die hij in zijn onderzoek tegenkwam waren getrokken en waarover zij in geschriften reflecteerden. Titus Brandsma was hierbij weinig geïnteresseerd in de leerstelling, de traditie en de moraal van de kerk. Hij keek veelal van onderop naar de religieuze subjecten van wie hij de geschriften en levens bestudeerde en keek naar hun proces van toe-eigening door betekenisgeving van wat de traditie hun aanreikte. Hierbij werd ook - in het vaak tumultueuze proces van de Godsrelatie - veel van wat aan woord en beeld werd aangereikt in hun leven op een eigen manier in- of aangevuld en vormgegeven. In 1937 schrijft Titus Brandsma in de Katholieke Encyclopedie:

Mystiek, een bijzondere vereniging van God met de mens, waarbij deze zich Gods tegenwoordigheid bewust wordt en zich dus ook zijnerzijds met God verenigt. De mystiek heeft dus een tweezijdig karakter. De bijzonder innige vereniging van God met de mens, zodat het goddelijke niet langer schuil gaat achter het menselijke, maar innerlijk bewust wordt, kan men het goddelijke wezenselement van de mystiek noemen, terwijl de ontvankelijkheid van de mens door deze goddelijke begenadiging, haar

⁵ W. Prevenier, M. Howell & M. Boone, *Uit goede Bron, Introductie tot de historische kritiek*, Antwerpen/Apeldoorn 2000, 145 e.v.

⁶ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 159.

ervaring in de mens en haar invloed op zijn leven, haar menselijke omkleeding vormt.⁷

De mystiek heeft aldus een geschiedenis omdat het in de mens leeft en zo binnen tijd en ruimte valt. Het is daarmee onderworpen aan een ontwikkelingsproces dat vaak heel onopvallend begint in mensen die worden aangedreven om God te zoeken.

Dit 'zoeken' is de menselijke zijde. Er is een 'spanning van liefde en heimwee'⁸ waardoor het streefvermogen de mens naar ontvankelijkheid en uitzuivering doet zoeken. Evelyn Underhill, een tijdgenote van Titus Brandsma die veel geschriften over mystiek op haar naam heeft staan, schrijft hierover dat de mysticus 'is in love with the absolute', niet op een passieve of sentimentele manier, maar op een actieve wijze, doorheen allerlei gevaren strevend naar vereniging met het geliefde object.⁹

Titus schrijft over de goddelijke zijde: het is 'de inwerking van God op ons, dat toch het eigenlijke is in het mystieke leven'.¹⁰ Deze inwerking Gods is een toenemende inbeslagneming door een uiteindelijk overweldigende liefde in de mens, die steeds meer tot openbaring wordt gebracht. Ook de hoogste vereniging is echter volgens Titus Brandsma

iets in de menselijke natuur, daarin opgenomen naar de aard en de gesteltenis, het bevattings- en aanpassingsvermogen van de menselijke natuur. Vervolgens, al wordt deze staat gekenmerkt door een inbeslagneming door God van de vermogens van die, daarom hoeft die inbeslagnaming nog niet volledig te zijn, maar ze kan allerlei graden en onderscheiding toelaten.¹¹

In het mystieke proces, dat zo diepgaand kan zijn dat gesproken kan worden van een identiteitsverandering, kunnen het goddelijke en het menselijke afwisselend op de voorgrond treden. De scheidingslijn is volgens Titus vaak moeilijk te trekken.¹² De voortdurende zuivering die in het mystieke leven plaatsvindt, is dan ook zowel actief als passief. Het is de ascese die in de aandrift naar God toe door de mens wordt gekozen, het is de zuivering die door het leven wordt aangedragen en waarin de hand van God wordt herkend.

Volgens Titus Brandsma zijn er religieusculturele relaties van Godzoekers binnen samenlevingen en generaties aan te wijzen. Hij legde grote nadruk op deze

⁷ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing* (ed. B. Borchert), Nijmegen, 1985, 19.

⁸ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 61.

⁹ D. Greene, *Evelyn Underhill*, Londen 1990, 50.

¹⁰ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 62.

¹¹ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 56-57.

¹² T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 20.

historisch menselijke zijde van de mystiek. Dit in tegenstelling tot de benadering van Evelyn Underhill die een historische benadering afwees. De historische context van de mystici negerend, ging zij uit van mystieke ervaring die zij *the mystical fact* noemde. Zij beweerde dat alle mystici ‘speak the same language and come from the same country’.¹³

Titus Brandsma zocht echter naar wisselwerkingen en afhankelijkheid. Hij zag de mystiek onderhevig aan wat in menselijke geschiedenis opkwam en neerging. Iedere persoon, school en stroming zag hij geplaatst in een eigen milieu waarin gebeurtenissen en feiten in een samenhang staan. Brocardus Meijer schrijft:

Heel zijn exploratieve werkzaamheid steunde op dit inzicht. Vanuit het manuscript ontdekte hij de schrijver, de auteur verwees hem naar de school, in de school vond hij de verbijzondering van een bepaalde stroming en alle stromingen bleken ten slotte uit te monden in de éne brede bedding van de menselijke veelzijdige ontvankelijkheid voor de goddelijke genade.¹⁴

Zo oordeelde Titus Brandsma vanuit spiritueel en historisch oogpunt dat er sprake is van Nederlandse mystiek.¹⁵ In 1929 schrijft Titus Brandsma over de plaats van Nederland in de geschiedenis van de mystiek. De redenen van zijn speciale aandacht en liefde voor dit onderwerp schemeren door de woorden heen:

De Nederlandse mystiek is zeker aan allerlei stromingen onderworpen, welke we ook in het buitenland ontmoeten, maar een sterke zin voor de realiteit, een praktische gematigdheid, een bezadigd gehouden drang naar het ideële en het godsdienstige houden ook de mystiek in een zeker evenwicht tussen het goddelijke en het menselijke en het is wel mede daaraan toe te schrijven, dat in meer dan een tijdperk Nederland aan het buitenland ten voorbeeld was om zijn gezonde opvatting van het geestelijk leven. Men heeft wel eens als kenmerk voor onze cultuur naast de zin voor het reële, de zin voor het mystieke aangegeven.¹⁶

Titus was bezorgd om de Godsrelatie van mensen. Hij zag mensen in grote aantallen het godsgeloof de rug toekeren en hij noemt dat in zijn diesrede van 1932 ‘een wereldprobleem, groter dan dat van de stoffelijke nood’.¹⁷ Behalve uit financiële motieven was het ook deze zorg voor het geestelijk welzijn van mensen, dat hem

¹³ D. Greene, *Evelyn Underhill*, 48.

¹⁴ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 164.

¹⁵ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 31-32.

¹⁶ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 35.

¹⁷ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 75.

aanzette artikelen in *De Gelderlander* te schrijven onder de titel *Van ons Geestelijk Erf* over Nederlandse mystieken en hun geschriften.¹⁸

De verhalen van en over hun levens beschrijven het spirituele proces dat zij hebben doorgemaakt in hun reis naar vereniging met God. De geschriften van hun hand zijn veelal handreikingen naar anderen die een dergelijke weg willen gaan. Zij willen een gids zijn, helpen Gods werking in het leven gewaarworden, richting wijzen en waarschuwen voor de valkuilen en moeilijkheden die mensen op hun weg zullen tegenkomen. Maar ook willen ze de liefde opwekken om mensen te bewegen zich naar God te keren. Titus Brandsma wilde dit laatste zeker ook. Met het oog op een breed publiek schreef hij over de onderwerpen die hij bestudeerde en die hem bezig hielden. Nergens anders heeft Titus Brandsma zo overvloedig en met zo grote continuïteit geschreven. Op enkele uitzonderingen na, verschenen de artikelen wekelijks tussen 30 april 1938 en 15 november 1941. Het werden ‘wetenschappelijk verantwoorde maar toch vooral stichtende artikelen’, schrijft Brocardus Meijer.¹⁹

De redactie van bovengenoemde uitgaven *Bloemen van ons Geestelijk Erf* motiveert in 1928 haar werk. Zij wil:

Niet slechts kennis verspreiden omtrent het leven en de werken van onze Nederlandse mystieken, maar ook deze woorden weer opnieuw doen klinken in Nederland, hoorbaar en verstaanbaar in zo breed mogelijke kring, opdat zij weer, als eens, toen ze werden gesproken en neergeschreven, bezieling brengen aan ons volk en het trekken tot meer innerlijk leven.²⁰

Titus Brandsma wilde aldus nog iets anders met zijn publiek dan alleen tegemoetkomen aan hun historische interesse.

Titus was vanzelfsprekend geïnteresseerd in de grote mystici als Hadewych en Ruusbroec.²¹ In de Gelderlanderartikelen geeft hij echter ook veel aandacht voor die mensen die beter met de naam *vromen* worden aangeduid. Titus schrijft over het onderscheid tussen ascese en mystiek:

Het onderscheid tussen beide wordt, meer dan wenselijk is, verscherpt, doordat men bij de beschouwing van het ascetisch leven te uitsluitend het oog richt op het menselijke en te weinig bedenkt, dat God door zijn genade hier eveneens werkzaam is, zij het dieper schuilgaand achter het menselijke, terwijl in het mystieke leven de goddelijke inwerking

¹⁸ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 225.

¹⁹ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 179.

²⁰ C. Dölle, *De weg van Titus Brandsma*, Baarn/Gent 2002, 35.

²¹ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 164.

overvloediger wordt en niet langer schuilgaat, hetgeen zeker formeel een andere toestand te voorschijn roept, maar toch niet zo verschillend als soms wordt aangegeven.²²

Om mensen *te bezielen en te trekken* is iets anders nodig dan kennisoverdracht. Nodig is dat mensen een persoonlijke verhouding aangaan met de tekst die in relatie moet worden gebracht met het eigen leven van de lezer. In de mystagogische benadering wordt geen inhoudelijke kennis overgebracht, maar wordt aanwezige beleving van godsbetrokkenheid geïnterpreteerd. Mystagogie laat mensen

binnen de context van hun biografische ervaringen opmerkzaam worden op de verborgen aanwezigheid van de onbegrijpelijke God en de werking van zijn Geest: als transcendente oorsprong en grond, als horizon en doel van de levensgeschiedenis van de enkeling en van de mensengeschiedenis. Zij maakt een geloofsproces van ontdekkend leren gaande, waarin God zich zelf als heil van de mensen tot ervaring kan laten worden.²³

Als het om spirituele vorming gaat ‘betekent mystagogie de verheldering van de geestelijke weg: men tracht inzicht te verschaffen in de loop van de weg, in de mechanismen die het gaan van die weg bevorderen of hinderen’.²⁴ Dana Greene schrijft over de intentie van Evelyn Underhill, bij het schrijven van haar boek *Mysticism*, dat het niet in haar bedoeling lag om mensen te overtuigen van haar gelijk, maar om de lezer inzicht te geven in ‘the personal passion of the absolute’.²⁵

In het mystagogisch proces, dat gericht is op de totstandkoming van de bewustwording noemt Kees Waaijman vijf momenten die van belang zijn: (1) Iets dat wordt voltrokken, een rite, een oefening of een tekst, die echter niet tot in alle diepte worden doorzien. (2) Het gaat om een procedure waardoor iemand een persoonlijke verhouding krijgt met wat is voltrokken waardoor kennis en inzicht ontstaat. (3) Degene die wordt ingewijd is bereid om zich persoonlijk te verhouden tot wat voltrokken wordt. (4) Tijdens de inwijding opent de binnenruimte zich van wat werd voltrokken. Er is een ontmoeting met het Geheim dat zich wil laten kennen. (5) Er is een mystagoog die de inwijdeling begeleidt bij het binnengaan zodat die innerlijk tot het besef kan komen dat het verhaal waar is.²⁶

²² T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 27-28.

²³ W. Simon geciteerd bij K. Waaijman, *Spiritualiteit, vormen, grondslagen en methoden*, Kampen 2000, 858.

²⁴ K. Waaijman, *Spiritualiteit*, 859.

²⁵ D. Greene, *Evelyn Underhill*, 48.

²⁶ K. Waaijman, *Spiritualiteit*, 860-861.

Het *iets dat wordt voltrokken* is binnen het kader van deze scriptie het lezen van een tekst. In het leesproces is er enerzijds sturing vanuit de tekst, anderzijds geeft de lezer betekenis naar de tekst toe. Daarbij is er verschil tussen het gewone lezen, waarbij de afstand tussen lezer en tekst klein is, en de kritische lezing waarbij de lezer zich objectiverend tegenover de tekst opstelt. In de ontsluiting van een tekst in de geestelijke lezing spelen beide leeshoudingen een rol.²⁷

Een complicerend gegeven in het lezen van een mystieke tekst of een tekst over een mysticus of mystiek geschrift, zoals de artikelen in *De Gelderlander*, is dat voor de beschreven mystieke ervaringen bestaande kaders ontoereikend zijn en daarmee álle taal ontoereikend is. Tegelijk is het echter een ervaring van het absolute die om uitdrukking vraagt. Het gevolg hiervan is dat in deze teksten vaak paradoxale taal wordt gebruikt. Ontkenningen en bevestigingen volgen elkaar op, vergelijkingen volgen een logica die het verstand tarten, er worden verhalen verteld die bestaande denkkaders doorbreken en op velerlei andere wijzen wil de schrijver de lezer te denken geven. Hierdoor wordt nieuwe taal gecreëerd die de mystieke ervaring niet omvat maar waarin zij de lezer wél wil binnenvoeren. Dit wil zij doen door hetzelfde effect op te roepen omdat alleen ín de ervaring de lezer de tekst kan verstaan. Lezend worden mensen meegenomen in de Godservaring waardoor ook bij hen de liefde wordt gewekt, zij worden *bezield en getrokken* in een proces waarin de tekst zich steeds meer opent en op hun leven inwerkt.²⁸ Het mystieke proces wordt echter voortdurend gestoord door de zelfbetrokkenheid van de mens. Het ik wil in het centrum van alles blijven staan. In het mystagogisch proces is het de bedoeling dat de gerichtheid van de mens wordt omgebogen naar de Ander, van zelfbetrokkenheid naar Godsbetrokkenheid.²⁹ De tekst komt pas tot voltooiing als het lezen dit proces van omvorming oproept.³⁰

In deze scriptie zal ik op zoek gaan naar de wijze waarop Titus Brandsma als mystagoog, in de artikelen die hij schreef in *De Gelderlander* tussen 30 april 1938 en 15 november 1941, die allemaal gerelateerd zijn aan de middeleeuwse mystiek van de Nederlanden, de lezer inwijdt in het mystieke proces tussen God en mens. Hoe hij de mens tot bewustwording van Gods aanwezigheid in het concrete bestaan wil brengen en wil trekken tot een gerichtheid op deze aanwezigheid. Hierbij zullen van de bovengenoemde belangrijke momenten in het mystagogisch proces voornamelijk aan de

²⁷ H. Welzen, 'Woord in beweging', Inleiding voor: Experimenten met Kerkdiensten, *Tiende landelijke werkdag*, Apeldoorn 2004.

²⁸ H. Welzen, 'Woord in beweging'.

²⁹ K. Waaijman, *Spiritualiteit*, 876-877.

³⁰ H. Welzen, 'Woord in beweging'.

orde komen: de procedure die Titus Brandsma volgt om de lezer tot een persoonlijke verhouding te bewegen en de binnenruimte die daarbij wordt geopend. De benadering van Titus als mystagoog zal dan gaandeweg worden verhelderd.

Titus Brandsma's mystagogische benadering zal in deze scriptie in de hoofdstukken 2, 3 en 4 aan de orde komen. Achtereenvolgens zullen deze hoofdstukken handelen over wat zijn mystagogisch uitgangspunt is, hoe hij de geestelijke weg beschrijft die de godzoekende mens gaat en als laatste over hoe hij het doel van deze weg aan zijn lezers voorhoudt.

Hieraan vooraf gaat een hoofdstuk over het leven van Titus Brandsma. Het is een korte biografie vanuit het aandachtsveld spiritualiteit. De reden daarvoor is dat dit de lezer van deze scriptie in staat stelt om de mystagogie van Brandsma te relateren aan aspecten en omstandigheden binnen het kader van zijn leven.

Als laatste zal ik in de conclusie trachten om de bovengenoemde vragen te beantwoorden aan de hand van de uitkomsten van deze studie.

HOOFDSTUK I HET LEVEN VAN TITUS BRANDSMA

Dit hoofdstuk is een poging om het leven van Titus Brandsma in het kort te beschrijven vanuit het aandachtsveld spiritualiteit: het God-menselijk betrekingsgebeuren waarin een proces van omvorming plaatsvindt. Om dit leven te ontsluiten zal ik de fenomenologische benaderingswijze gebruiken waarmee achtereenvolgens de contouren, de contextualiteit en het interieur van de gestalte van Titus Brandsma worden onderzocht.

Als eerste zullen in de paragraaf over de contouren de grove lijnen van zijn leven geschetst worden. Hierna zal in de tweede paragraaf beschreven worden wat de sociaal-religieuze context is geweest waarmee Titus was verweven. Als laatste komt de inwendige vorm van zijn leven aan bod, de eigenlijke spirituele dimensie die het leven van Titus Brandsma heeft doortrokken.

1.1 De contouren van het leven van Titus Brandsma

Titus Brandsma wordt op 23 februari 1881 geboren in Oegeklooster, een gehucht in Friesland. Hij krijgt de voornamen Anno Sjoerd. Van zijn broer en vier zusters huwt slechts een zuster, de anderen kiezen voor een kloosterleven.

Op 11 jarige leeftijd vertrekt Anno naar het klein seminarie van de paters Franciscanen in Megen. Hoewel zijn gestel zwak is gaat hij daar zonder moeite door het studieprogramma en is in de meeste vakken een van de beteren van zijn klas, behalve in de kunst van de voordracht.³¹ Aan het eind van het klein seminarie kiest hij echter, vanwege zijn zwakke gezondheid, voor intrede bij de Karmelieten in Boxmeer. Hier neemt hij de kloosternaam Titus aan, de naam van zijn vader. Zijn gezondheid blijft een punt van zorg: in het tweede jaar moet hij vanwege zijn zwakke gestel worden vrijgesteld van het nachtofficie en één jaar later ontstaan er maagbloedingen waardoor hij genoodzaakt is tot strenge rust. Zijn leven lang zal Titus geplaagd worden door een wankelende gezondheid.

Titus laat al in het noviciaat een grote werk- en expansiedrift zien. In 1901 verschijnt van zijn hand, een *Bloemlezing uit de werken der H. Teresia*. Twee jaar na die eerste publicatie richt hij een studie- en discussieclub op onder de naam van de humanist Baptista Mantuanus, een oefenschool voor wetenschap en literatuur. Dit wordt gevolgd

³¹ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 24.

door een periodiek *Van Neerlands Carmel* waarvan de betere bijdragen in landelijke periodieken verschijnen. Zo ook een artikel over Baptista Mantuanus in de *Katholieke Gids* waarin hij de matheid van het katholieke leven in Nederland bekritiseert.

Door zijn ijver en onderzoekende geest wekt Titus bij medebroeders de verwachting dat hij voor verdere studie naar Rome zal worden gezonden. Na zijn filosofie- en theologiestudie gebeurt dit in eerste instantie echter niet. Voor korte tijd wordt hij tegengehouden door zijn oversten. Dit is enerzijds uit bezorgdheid over zijn gezondheid, maar anderzijds omdat er conflicten zijn gerezen tussen Titus en één van zijn theologielectoren, die Titus verdacht van 'voorliefde voor gevaarlijke stellingen'.³² Na enige tijd verandert het klimaat en Titus reist alsnog naar Rome af.

In Rome aangekomen schrijft hij zich in voor de volledige cursus wijsbegeerte die behalve de strikte wijsbegeerte ook 'de stoffelijke schepping bestudeert'.³³ Colleges van de socioloog Pottier volgt hij daarnaast aan het Leonijns instituut. Nog voor zijn vertrek naar Rome was van de hand van Titus Brandsma al een serie artikelen verschenen in het *Katholiek Sociaal Weekblad* over *De Katholieke Kerk en het maatschappelijk vraagstuk*. Dit wordt in Rome gevolgd door een verhandeling over *Sociale Wetenschap* en een reeks bijdragen over *de Katholieke Sociale Actie in Italië*.³⁴

De enorme werkdrijf van Titus staat echter in geen verhouding tot zijn zwakke gezondheid. In 1908 krijgt hij een zodanig zware ineenstorting dat mensen voor zijn leven vrezen. Het dwingt hem tot maandenlange bedrust. Pas in het voorjaar van 1909 kan hij weer werken. Hierdoor heeft hij niet genoeg tijd om zich voor te bereiden op zijn examens en hij zakt. De tweede poging lukt wel en op 25 oktober van het jaar 1909 behaalt hij zijn doctoraat.

Als Titus Rome verlaat en terugkomt in Nederland, volgt zijn benoeming tot docent aan de filosofieopleiding in Oss en - als het lesschema het toestaat - in de sociologie. Hij zal 14 jaar in Oss wonen. In deze periode in Oss laat hij steeds meer zien dat hij een duizendpoot is die op allerlei terreinen initiatieven neemt en zich inlaat met bestuurlijke activiteiten. In 1919 wordt hij hoofdredacteur van het dagblad *De Stad Oss* en neemt de leiding van de handelsdagschool. Dit is het begin van zijn grote inzet voor het katholiek onderwijs in Nederland. Rond deze tijd neemt hij het initiatief tot een openbare leeszaal, voert actie voor de missiebeweging en neemt de organisatie op zich voor de totstandkoming van een Christus Koning monument. Bij al die activiteiten laat

³² C. Dölle, *De weg van Titus Brandsma*, 23; B. Meijer, *Titus Brandsma*, 37.

³³ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 51.

³⁴ C. Dölle, *De weg van Titus Brandsma*, 51-52.

Titus een grote zorg zien voor mensen die op zijn pad komen en op tal van gebieden een beroep op hem doen.³⁵

Naast al deze werkzaamheden begint in de Osse periode zijn intensieve bemoeienis met de promotie en emancipatie van de Friese cultuur en taal. Hij wordt lid van het voorlopige bestuur van het *Rooms Frysk Boun*, in het kader waarvan hij tal van propagandistische artikelen en historische bijdragen schrijft. Omdat Titus scherp inziet dat de emancipatie van het Fries vooral in het onderwijs moet gebeuren, neemt hij eind 1918 eveneens plaats in het bestuur van de *Vereniging voor Hoger Onderwijs in het Fries*. Zijn initiatieven leiden o.a. tot een voorstel voor een cursus in de Friese taal.

Al met al worden de werkzaamheden Titus weer teveel, met als gevolg een zware maagbloeding in 1921 die hem weer maanden aan het bed kluistert.³⁶

Als hij is hersteld volgt in 1923 zijn benoeming aan de dat jaar opgerichte Katholieke Universiteit Nijmegen tot gewoon hoogleraar in de wijsgerige vakken. Onder zijn opdracht valt ook de geschiedenis der mystiek.³⁷ Brocardus Meijer schrijft: ‘Onder de naam “Brandsma” vinden we in de jaarroosters vermeld cursussen over de mystieke school van de Karmel, de Middelnederlandse geestelijke literatuur, Hadewych, Ruusbroec, Liduina, de vertegenwoordigers van de Moderne Devotie Geert Groote en Thomas à Kempis, Joannes Brugman, Dyonisius de Kartuizer en over veel, wat rond deze hoofdfiguren aan wetenschappelijk materiaal te ontdekken en te verwerken viel’.³⁸

Vooraf heeft Titus belangrijk werk verricht door Middelnederlandse geestelijke literatuur te verzamelen en te bestuderen. In 1927 begint hij een omvangrijk werk door manuscripten van Middelnederlandse geestelijke literatuur, die door heel Europa verspreid lagen, systematisch te verzamelen, te beschrijven en te kopiëren. In 1938 heeft hij in ruim 170 albums een grote collectie bijeengebracht van 16.000 foto’s van teksten uit ongeveer 60 handschriften.³⁹

In het kader van het onderzoek op het gebied van de mystiek geeft hij ook vele lezingen, organiseert vier studiecongressen en publiceert over zijn bevindingen in zijn onderzoek.

In het universitaire milieu zijn er echter collegae die het betreuren dat Titus door zijn vele en uiteenlopende werkzaamheden, op het gebied van de wijsbegeerte weinig wetenschappelijke geschriften publiceert. Uitgevers moeten soms jaren wachten op

³⁵ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 74 ev.

³⁶ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 58-81.

³⁷ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 84-85.

³⁸ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 140.

³⁹ C. Dölle, *De weg van Titus Brandsma*, 36.

boeken die hij heeft beloofd te schrijven, waarbij zij soms vergeefs wachten. Hierdoor komt hij soms onder kritiek te staan.⁴⁰ Het wordt er niet beter op als Titus aan het eind van de jaren `30 weer last krijgt van grote lichamelijke zwakte door een aandoening aan het ruggenmerg en ernstige infecties, iets dat hem tot rust dwingt en zijn geheugen aantast.⁴¹

In 1912 krijgt Titus Brandsma, op relatief jonge leeftijd, een plaats in het college van definitoren van de Karmelorde. Dit geeft hem invloed, waardoor hij zich intensief bezig kan houden met o.a. de hervorming van het onderwijs binnen de Karmelorde. Eind jaren `20 moet hij voor zijn orde de last op zich nemen om als prior van het convent in Nijmegen een kloosterstichting te beginnen. In 1929 kan het nieuwe gebouw aan de Doddendaal betrokken worden.

Het is opvallend dat Brandsma bij al zijn werk nooit dispensatie vraagt voor de vele plichten die het kloosterleven met zich meebrengt. Steeds is het zijn streven om zo veel mogelijk in het koorgebied aanwezig te zijn en mensen, die hem observeren bij het gebed en in de liturgie, menen in hem een grote inkeer en concentratie te zien. Bij alle werkzaamheden voor samenleving en universiteit is Titus allereerst een heel observante gehoorzame monnik, die zo veel hij kan in zijn cel verblijft en veel werk voor zijn orde verricht. In de tijd van zijn prioraat van het klooster in Nijmegen waakt hij nauwgezet over de monachale stijl van het klooster. Zijn kapitteltoespraken zijn concreet gericht waarbij hij in details kan treden. Medebroeders die wat minder nauwgezet zijn, worden door hem ook wel scherp 'minimumlijders' genoemd. Titus wordt dan door sommige medebroeders ook wel als lastig ervaren.⁴²

Vanaf de periode dat hij in Oss woont, neemt Brandsma initiatieven voor grote katholieke manifestaties. Het zijn bijeenkomsten waarbij het rooms-katholieke volksdeel zich kan laten zien en profileren. Hierbij schuwt hij vertoon en pracht en praal niet en regelmatig is hij zelf aanwezig en loopt mee in zijn karmelhabijt met witte mantel. Hij organiseert missiemanifestaties, raakt betrokken bij de grote nationale bedevaarten en tijdens het Mariacongres in 1932 blaast hij nieuw leven in de Maria-omdracht, de grote processie op Drievuldigheidszondag in Nijmegen.

⁴⁰ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 79

⁴¹ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 183-184

⁴² H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 159-160

Ondanks een zwakke gezondheid en drukke werkzaamheden merkt Titus Brandsma in de jaren '30 de grote dreiging van het nationaalsocialisme scherp op. In een aantal geschriften en redevoeringen uit hij zijn kritiek, o.a. door een bijdrage in 1935 in een geschrift tegen de Neurenberger rassenwetten. In 1939 geeft hij een lange reeks colleges over de nationaalsocialistische wereldbeschouwing in de geschiedenis van de wijsbegeerte. Hierin spreekt hij onomwonden zijn afkeuring uit over nationaalsocialistische stellingen.⁴³

Tijdens de opkomst van het nationaalsocialisme in Duitsland, is Titus Brandsma in de jaren '30 op de gebieden van het katholiek onderwijs en de katholieke pers een naaste medewerker van aartsbisschop de Jong geworden. Na mei 1940 krijgt hij in deze hoedanigheid eerst te maken met ondermijnende maatregelen van de Duitse bezetter die gericht zijn tegen het katholiek onderwijs. Er volgen kortingen op salarissen van religieuzen waardoor scholen in hun bestaan worden bedreigd. Dan volgt ook de opdracht om joodse kinderen de toegang tot de scholen te ontzeggen. Vanuit zijn functie als voorzitter van de Bond voor Hoger en Middelbaar onderwijs leidt hij het verzet tegen dit onderwijsbeleid.⁴⁴

Bij de *R.-K. Journalistenvereniging* is Titus sinds 1935 betrokken als geestelijk adviseur. In die functie reist hij in 1941 langs de redacties en directies van de katholieke dagbladen om het standpunt van de bisschoppen mee te delen dat NSB-advertenties en – artikelen niet in overeenstemming zijn te brengen met een katholieke signatuur. Deze behoren in het vervolg te worden geweigerd.⁴⁵ Het antwoord van de bezetter laat niet lang op zich wachten. Maandag 19 januari 1942 wordt Titus Brandsma door de Gestapo gearresteerd op verdenking van sabotage en samenzwering en naar de gevangenis van Scheveningen gebracht.⁴⁶ Daar wordt hij enige weken ondervraagd op het bureau van de Sicherheitsdienst op het Binnenhof in den Haag. In deze periode schrijft hij het geschrift *Mijn Cel, dagorde van een gevangene* en op last van de Gestapo een verweerschrift over de vraag: *Waarom het Nederlandse volk en met name het katholieke volksdeel zich verzet tegen de Nationaal Socialistische Beweging*.⁴⁷

Na enige weken, op 12 maart, wordt Titus naar het doorgangskamp Amersfoort gebracht, waar honger is en mishandelingen aan de orde van de dag zijn. Hieraan lijdt het zwakke gestel van Titus ernstig. Op 28 april vertrekt hij dan ook verzwakt uit

⁴³ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 376-377

⁴⁴ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 194, 198

⁴⁵ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 205ev.

⁴⁶ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 390

⁴⁷ C. Dölle, *De weg van Titus Brandsma*, 82

Amersfoort. Via een kort verblijf in Scheveningen gaat hij verder op transport naar de strafgevangenis in Kleef, om na enige weken naar het concentratiekamp Dachau te worden vervoerd. Hier wordt Titus stelselmatig ernstig mishandeld. ‘Hij miste de handigheid om zich uit situaties te redden’, zeggen de getuigen later.⁴⁸ Net als in de andere gevangenissen laat hij bij mensen echter een onuitwisbare indruk van Godsbetrokkenheid en goedheid achter.

Op 19 juli wordt Titus opgenomen in het Revier. Een anonieme bron meldt dat er experimenten op hem zijn uitgevoerd: ‘Hij is vernederd en onteerd’.⁴⁹ Na enige dagen raakt Titus Brandsma bewusteloos en wordt ‘abgespritzt’ op 26 juli 1942.⁵⁰

1.2 De context van het leven van Titus Brandsma

Het is slechts 28 jaar na het herstel van de hiërarchie in Nederland als Titus Brandsma wordt geboren. In het Friese katholieke milieu werd nog angstvallig de eigenheid bewaard. De angst voor beïnvloeding door de overgrote niet-katholieke bevolking was groot. In het boerengezin waarin Titus ter wereld kwam, heerste een geest van vroomheid en gebed die zelfs voor die tijd groot was.⁵¹ Vooral Titus’ moeder was een groot voorstander van het katholieke isolement. Het gezin leefde een naar binnen gekeerd, sober en geordend leven. Dit heeft Titus gevormd en hem gestimuleerd een leven als religieus te ambiëren. Een keus die in dit gezin bijna een vanzelfsprekendheid was.

Behalve de zorg om de eigenheid te bewaren, was er echter ook een grote vooruitgangsdrijf onder de katholieken. Titus heeft ooit geschreven: ‘Ik heb het voorrecht te stammen uit een gezin waarin warm werd meegeleefd met hetgeen de Friese katholieken vooruitbracht’.⁵² Vader Titus Brandsma was meer naar buiten gericht dan zijn vrouw. Hij was lid van de gemeenteraad van Bolsward en was betrokken bij de strijd om de erkenning van het bijzonder onderwijs. Katholieke Nederlanders hadden nog een achterstand in te halen. Hoewel al in 1827 het concordaat tot stand kwam tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de H. Stoel en er sinds 1848 een liberale grondwet was die de laatste beperkingen voor katholieken wegnam, waren er nog weinig katholieken in overheidsfuncties te vinden en verkeerden zij over het algemeen in

⁴⁸ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 288

⁴⁹ C. Dölle, *De weg van Titus Brandsma*, 82

⁵⁰ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 297

⁵¹ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 13

⁵² H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 15

een sociaaleconomische achterstandspositie. Na het herstel van de hiërarchie kreeg de katholieke emancipatie beweging daarom naast een religieuze ook een sociaal-politieke dimensie. Het katholiek onderwijs, de katholieke pers en het katholiek verenigingsleven werden actief ontwikkeld. In vrijwel iedere fase van het leven en op ieder terrein van het maatschappelijk leven werd de nadruk gelegd op de eigen katholieke identiteit.

De spanning van het zich emanciperende katholicisme klinkt dan ook mee in de artikelen die de jonge Titus schrijft. In 1904 schrijft hij:

Wie invloed wil uitoefenen, moet maken dat hij recht op die invloed heeft; wie er naar streeft verhoudingen te regelen, de maatschappij te helpen vormen, in te werken op de algemene gang van zaken moet materiaal kunnen aanbrenge, even goed of nog beter dan dat zijner mededingers. Daardoor krijgt hij het recht om mee te werken.⁵³

Titus Brandsma was geëngageerd aan deze emancipatiestrijd én stond midden in het rijke roomse leven dat dit met zich meebracht. Hij liep niet alleen warm voor de sociale kant waardoor hij o.a. veel van zijn tijd en krachten gaf aan onderwijs en journalistiek, maar ook voor de zich manifesterende kant, voor de standbeelden en missietentoonstellingen, de processies en de Maria-omwegangen. In het tot stand brengen van een bloeiende katholieke cultuur werd met pracht en praal en zelfbewust aan Nederland getoond: Wij zijn aanwezig en zie eens wat wij kunnen en hebben bereikt.

Een hoogtepunt van de emancipatie was de oprichting van de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Titus Brandsma heeft heel veel van zijn krachten gegeven bij de oprichting en uitbouw van dit instituut, dat in het begin maar weinig studenten trok en economisch niet sterk stond. Of hij zich nu met bouwplannen bezighield, met de inrichting van de filosofiestudie, er op uittrok om onder de katholieke bevolking de universiteit te promoten of als voorzitter van de universiteitsvereniging de belangen van studenten en docenten behartigde: het hele universitaire bedrijf ging hem aan het hart en hij kon een praktisch werker zijn.⁵⁴

Als hoogleraar heeft Brandsma driekwart van zijn totale collegestof besteed aan de wijsbegeerte, de rest van zijn tijd aan de mystiek.⁵⁵ Studenten hebben later verklaard dat de filosofiecolleges in het begin moeilijk te volgen maar later inspirerend waren, omdat hij een docent was die studenten aanmoedigde om zelf te denken. Dat deed hij door aan het probleem meer aandacht te schenken dan aan de oplossing en hij hield van

⁵³ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 45

⁵⁴ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 96 e.v.

⁵⁵ C. Dölle, *De weg van Titus Brandsma*, 34

de interactie met de studenten die deze benadering opleverde.

Ondanks dat is het enige terrein waarop hem baanbrekend werk in de wijsbegeerte wordt toegeschreven een studie over *De middeleeuwse wijsbegeerte in de Nederlanden*. Dit gaf onder collegae gemor. De nog jonge universiteit moest nog wetenschappelijk aanzien krijgen. Samen met de emancipatiesfeer heeft dit een grote nadruk op het wetenschappelijk publiceren gelegd. Deze eis werd zeker aan het eerste professorenteam gesteld. Hieraan heeft Titus Brandsma niet kunnen beantwoorden.⁵⁶ De sociaal en apostolisch bewogen Titus kwam in conflict met de hoogleraar wijsbegeerte van dezelfde naam. Het ging hem in de eerste plaats om God en om mensen. Hij kon geen nee zeggen tegen alles dat op hem af kwam en een beroep op hem deed. Mensen en organisaties werden vaak een persoonlijke zorg.⁵⁷ In zijn jaren in Oss, maar vooral in de Nijmeegse periode heeft hij zo nu en dan zijn medebroeders tot wanhoop gedreven door de grote aantallen bezoekers die hij ontving én door het geld en de goederen die hij schonk.⁵⁸ Hij stond er om bekend, dat hij in de crisistijd van de jaren '30 in Nijmegen de enige priester was, die gezien werd voor de loketten op het gemeentelijk 'Bureau voor Maatschappelijk Hulpbetoon'.⁵⁹

Zijn gevoeligheid voor de noden van de mens en zijn empathie voor de onderklasse van de maatschappij waren al vroeg tot uiting gekomen in de artikelen die hij schreef. In mei 1906 schreef hij in het *Katholiek Sociaal Weekblad* over het maatschappelijk vraagstuk. Fel verzet hij zich daarin tegen de aantijging dat 'de Kerk door liefde en geduld maar alles goed wil maken, dat zij niets dan onderwerping predikt [...]'.⁶⁰ De sociale vraag, meent hij, is er één van rechtvaardigheid. En hoewel Titus de mening aanhangt dat het socialisme een uitvloeisel is van liberale beginselen en als zodanig bestreden moet worden, is er ook begrip. De jonge Titus schrijft: 'Wat is het Socialisme eigenlijk op maatschappelijk gebied? Wat anders dan de stem van de verdrukten, de vertrapten die recht vroegen en niet kregen en toen recht wilden tot elke prijs'.⁶¹

Als Karmeliet was Titus al op jonge leeftijd in aanraking gekomen met de geschriften van mystici. In het noviciaat had de novicemeester de gewoonte novicen en fraters stukken uit geestelijke werken te laten vertalen. Het was niet meer dan een manier om

⁵⁶ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 156

⁵⁷ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, zie o.a. 81-83 en 101-102

⁵⁸ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, zie vooral 176 ev.

⁵⁹ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 178

⁶⁰ T. Brandsma, 'De Katholieke kerk en het sociaal vraagstuk', *Katholiek Sociaal Weekblad* 5 (1906), 231

⁶¹ T. Brandsma, 'De Katholieke kerk en het sociaal vraagstuk', 230

ze bezig te houden. Op deze wijze kwam Titus echter wel in aanraking met deze literatuur, hoewel het vaak samenvattingen en geschriften uit de tweede hand waren. In een tijd waarin de spirituele aandacht vooral lag op ascetische zelfheiliging en de mystiek vergeten of verdacht was, is het opvallend dat Titus in zijn derde jaar in de Karmel een bloemlezing schreef van de werken van Teresa van Avila.⁶² De volledige werken moet hij daarvoor ter inzage hebben gehad. Enige tijd later, in 1917, begon hij met de vertaling daarvan, het begin van een levenswerk.

In het leven van een Karmeliet staat, als het goed is, de Godsrelatie centraal. In de mystieke geschriften die Titus bestudeerde en in zijn colleges mystiek behandelde, gaat het om de relatie tussen God en mens, een relatie die bepaald wordt door de zoekende en toenaderende weg naar de vereniging. Studenten verklaarden later dat de colleges mystiek van Titus Brandsma van een heel ander gehalte waren dan zijn filosofielessen. In de colleges mystiek begon er iets in hem te leven dat zijn studenten opviel en hen intrigeerde. Godfried Bomans schrijft later:

Ik zie Brandsma weer voor me, de ogen over ons heen op de verre horizon van het bijna onuitsprekelijke gericht en de zachte wat monotone stem tastend naar het 'clara atque distincta' van Descartes, dat hem zo lief was. Zijn fijn gesneden, vergeestelijkt kopje staat weer voor me in de omlijsting van het venster dat op een verwilderde tuin vol kastanjabomen uitzag.⁶³

Zijn bewogenheid om de Godsrelatie strekte zich niet alleen uit tot zijn eigen leven, zijn studie of de colleges die hij gaf. Titus Brandsma was bezorgd om de Godsrelatie van alle mensen. De inhoud van zijn diesrede in 1932 verraadt dit.⁶⁴ Hij zoekt hierin een Godsbeeld dat tegemoet kan komen aan de behoeften van de mensen van zijn tijd omdat hij mensen in grote aantallen het godsgeloof de rug zag toekeren. Hij noemt dit in de rede 'een wereldprobleem, groter dan dat van de stoffelijke nood'.⁶⁵

In de jaren '30 ziet Titus Brandsma de opkomst van het nationaalsocialisme met zorg aan. In 1934 houdt hij een rede voor studenten over *Heldhaftigheid* en de *roep om een sterke man*. Hij pleit in deze rede voor de onderscheiding der geesten en er zich voor te hoeden om zich te laten meeslepen door imponerende figuren, maar de idealen te wegen waarvoor zij strijden. Hij waarschuwt dat een mens gemakkelijk door het uiterlijke wordt verleid. Fel spreekt hij zich in deze rede uit tegen de Ras-, Bloed- en

⁶² H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 35

⁶³ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 90-91

⁶⁴ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 75 ev.

⁶⁵ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 75

Bodemmystiek van het nationaalsocialisme, dat zichzelf beschouwt als deel van de natuur die een emanatie van goddelijke oorsprong is. Titus zegt over de opvattingen: 'Zo is het ene ras edeler en zuiverder dan het andere. Naarmate het meer licht in zich draagt en tot schittering kan brengen, heeft het ook tot taak, dat licht uit te stralen en te doen schijnen over de wereld. Het kan dit slechts als het van alle smetten vrij is'.⁶⁶ Titus begrijpt al vroeg wat dit zou kunnen betekenen.

Hiertegenover zet hij het onbekend heldendom van de biddende en helpende mens die het aanschijn van Christus in de andere mens eert en hoeder van zijn broeder is: 'Niet vragen. Niet omzien. Geen oordeel. Hulp'.⁶⁷ In 1935 schrijft hij in *De Waan der Zwakheid* over de vervolging van Joden in Duitsland. Hierin spreekt hij zich uit tegen het 'gewelddadig uit de weg ruimen van hetgeen aan de vrije ontwikkeling van de eigen volkskracht in de weg staat'.⁶⁸ Titus ziet het als lafheid, 'de daad van het kleine, die hetgeen boven hem uitsteekt, naar beneden haalt om zo in schijn niet meer klein te wezen'.⁶⁹ In nationaalsocialistische periodieken in binnen- en buitenland trekt dit de aandacht en Titus wordt beschuldigd van communistische sympathieën.⁷⁰

Als in 1940 het Duitse leger Nederland binnenvaalt, heeft Titus Brandsma al geruime tijd in het openbaar een antinationaalsocialistische positie ingenomen. Dit neemt niet weg dat het weinig twijfel leidt dat hij, net als de andere hoogleraren van de Nijmeegse universiteit, de Ariërverklaring van oktober 1940 heeft ondertekend.⁷¹ Zijn overwegingen daarbij zijn niet meer te achterhalen.

De bezettende macht laat spoedig zien dat zij de r.-k. zuil, waar Titus zich zo betrokken bij voelt niet met rust wenst te laten. Als de onafhankelijkheid van onderwijs en pers wordt bedreigd, is het niet alleen het antinationaalsocialisme waardoor Titus in het verweer komt, het is eveneens de moeizaam bevochten emancipatie van het katholieke volksdeel dat in gevaar komt door de aantasting van de r.-k. identiteit.

De zaak van de journalistiek zal hem vooral tot actie drijven. In januari 1941 bevestigen de bisschoppen de vroegere veroordeling van het nationaalsocialisme en enige maanden later verbieden zij het lidmaatschap van nationaalsocialistische organisaties. De bezetter is dan net op het punt gekomen om de greep op de pers te

⁶⁶ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 189

⁶⁷ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 181

⁶⁸ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 187

⁶⁹ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 188

⁷⁰ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 192-193

⁷¹ Radboud Universiteit, *Faculteit der Rechtsgeleerdheid: Historie*, http://www.ru.nl/rechten/over_de_faculteit/historie/

verstevigen. Voor de katholieke bladen wordt de situatie op de spits gedreven als er bij de r.-k bladen advertenties van de NSB worden aangeboden en er een lastgeving volgt die het opnemen van NSB advertenties verplicht stelt.

Van Titus' rondreis langs de verschillende redacties die daar op volgt, is het niet helemaal helder of hij daadwerkelijk door aartsbisschop de Jong is gezonden of dat het voornamelijk Titus zelf is geweest die het initiatief heeft genomen. Later heeft De Jong verklaard dat Titus wel uit naam en op gezag van het episcopaat heeft gehandeld, maar dat hij Titus Brandsma vrij liet om wel of niet te gaan.⁷² Voor Titus is de maat echter vol. Hij schrijft een brief vanuit zijn functie als geestelijk adviseur van de katholieke pers, door de bisschop aangesteld. De beleving van het katholieke beginsel en de onaantastbaarheid van het geweten staan in de brief centraal. De katholieke bladen mogen inzake de NSB-advertenties niet toegeven als zij hun katholieke identiteit willen behouden. Deze brief brengt hij rond en licht hij persoonlijk toe. Het zijn activiteiten die de bezetter zal bestempelen als sabotage.⁷³

1.3 Het interieur

Het leven van Titus Brandsma laat een veelheid van activiteiten zien en een grote ontplooiing van capaciteiten. Al in zijn jonge jaren valt hij op door zijn onderzoekende geest en grote werkdrijf. Hij is intelligent, expansief en gedreven.

Het is een religieuze bewogenheid dat hem drijft en Titus ziet geen tegenstelling tussen de contemplatieve gerichtheid van het Karmelitaans religieus leven en zijn activiteiten. Op 6 juni 1927 schrijft hij een verhandeling over *Canisius' inwendig leven*. Hierin verdedigt hij dat Petrus Canisius heilig is verklaard, terwijl hij een uiterst actief leven leidde:

Reeds aanstonds zou ik om alle misverstand te voorkomen een scherp onderscheid gemaakt willen zien tussen de beschouwing van Canisius' heiligheid ondanks zijn werkzaamheid in de wereld en diezelfde heiligheid door en in die werkzaamheid, om op die laatste beschouwing de nadruk te leggen. We mogen het als iets providentieels beschouwen, dat in zijn tijd Canisius tot een heilig en mystiek begenadigd leven is mogen opstijgen, dat zich in de meest uitgebreide werkzaamheid moest openbaren, maar dan ook, dat hij is heilig verklaard en daarmee opnieuw onder ons optreedt in

⁷² H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 208

⁷³ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 216 en 227 e.v.

deze tijd, nu opnieuw een beweging ontstaat om het mystieke leven in tegenstelling te brengen met werkzaamheid voor de Heer.⁷⁴

Ook Titus Brandsma had veel werkzaamheden. Toch zijn er ook al heel vroeg stilten en beperkingen in zijn leven. Telkens weer wordt zijn expansieve natuur een halt toegeroepen. Tijdens het klein seminarie kan hij al niet zijn als de andere jongens. Hij moet meer rusten en meer eten. Het actieve leven van Franciscanen met hun staties en parochiewerk blijkt dan ook niet voor hem weggelegd. Dit wees hem een andere weg, naar het meer contemplatieve leven van de Karmelorde. Het is een orde die dan nog weinig aanzien geniet. Zijn ouders moesten er aan wennen dat hij geen franciscaan of jezuïet zou worden.⁷⁵ Deze keus voor de Karmelorde leidt Titus naar de stilte van de cel.

De cel is voor de karmeliet de voornaamste inoefening: ‘Laten zij ieder afzonderlijk in hun cellen blijven of in de buurt daarvan, dag en nacht in de wijzing van de Heer zich bezinnend en in gebeden wakend, tenzij zij met andere rechtmatige bezigheden bezet zijn’, staat in de 10^e paragraaf van de Karmelregel.⁷⁶ In de cel leert de karmeliet dat niet hij zijn leven maakt, maar dat hij te gast is in het leven dat hem gegund wordt. Het is een uitzuivering die een steeds grotere ontvankelijkheid voor God tot doel heeft. ‘De cel helpt de monnik open te gaan voor zichzelf, zodat hij wat er in hem leeft kan onderscheiden en zuiveren’.⁷⁷ De cel houdt de monnik ook bezet, zodat hij zich niet kan verstrooien maar meer en meer zich richt op de Ene.

De cel met vier muren is echter niet de enige cel in het leven van Titus Brandsma geweest. Ook op andere wijzen kan een mens worden beperkt of op zichzelf worden teruggeworpen, zodat een grotere ontvankelijkheid kan ontstaan. Veel van die ‘cellen’ worden door het leven zelf aangedragen. Het gebeurt als de intelligente en onderzoekende Titus niet in Rome mag studeren en hij een eenvoudig administratief baantje krijgt. Een korte tijd stagneert daarmee zijn wetenschappelijke vorming en er is in eerste instantie geen uitzicht op verandering. Later zegt Titus Brandsma hier zelf over ‘dat het één van de vele lessen was die hij nodig had’.⁷⁸ Hij heeft er later verder weinig over meegedeeld maar het moet een pijnlijke ervaring zijn geweest.

Titus’ zwakke gezondheid is de andere rem op zijn expansieve natuur. Keer op keer dwingt het hem tot een staat van grote passiviteit. Al spoedig blijkt de zwaar

⁷⁴ Buscoducen Causa Titi Brandsma, o. carm., *Processiculus Diligentiarum* No 92, 108

⁷⁵ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 23

⁷⁶ K. Waaijman, *De Mystieke Ruimte van de Karmel*, Gent 2004, 27

⁷⁷ K. Waaijman, *De Mystieke Ruimte van de Karmel*, 85

⁷⁸ C. Dölle, *De weg van Titus Brandsma*, 24

bezette dagorde in het noviciaat te veel voor hem. Hij mag niet meer op het nachtkoor verschijnen en metten en lauden moet hij op zijn kamer bidden. In zijn tweede noviciaatsjaar wordt Titus ernstig ziek. Hij spuwt bloed, een heel ernstig teken in die tijd. Het dwingt hem tot zes maanden rust. Latere getuigen verklaren dat hij een makkelijke patiënt was. Een getuige herinnert zich vooral zijn lachend gezicht.⁷⁹ Enige jaren later wordt Titus weer getroffen door een ernstige ziekte. In Rome ligt hij maandenlang op bed, onbeweeglijk met ijs in zijn mond en kunstmatig gevoed. Weer zagen de mensen dat hij alles rustig accepteerde.⁸⁰ Deze afwisseling van activiteit en gedwongen rust zal zich in Titus' leven telkens weer herhalen. De 17 jarige Titus schrijft in een brief aan zijn ouders:

Ik ben heel gelukkig hier op mijn cel of onder de fraters, zoals men dat van mij vordert [...]. Ik geloof wel [...] dat God mij hier geroepen heeft. Maar bidt maar goed voor mij opdat ik mag weten of ik zijn Heilige Wil volg of niet. En indien Hij mij soms niet geroepen heeft, wat ik echter niet geloof en ook niet hoop, daar het een groot geluk is, dat ik dan moge weten wat ik moet doen om Hem te behagen. Doch, zoals ik zeide, ik ben nu gelukkig [...].⁸¹

Over deze vreugde zal Titus alleen nog op het eind van zijn leven schrijven in zijn gevangenisgeschrift *Mijn Cel*. Als hij tot in de kleinste details zijn gevangeniscel heeft beschreven schrijft op 27 januari 1942 de dan 60 jarige:

Beata Solitudo. Ik ben er al helemaal thuis, in dat kleine celletje. Ik heb mij er nog niet verveeld, integendeel. Ik ben er zo alleen, o ja, maar nooit was Onze Lieve Heer mij zo nabij. Ik kan het uitjubelen van vreugde, dat Hij zich weer eens geheel door mij heeft laten vinden, zonder dat ik bij de mensen of de mensen bij mij kunnen. Hij is nu mijn enige toeverlaat en ik voel me veilig en gelukkig. Ik wil hier altijd blijven, als Hij het zo beschikt. Ik ben nog zelden zo gelukkig en tevreden geweest.⁸²

In deze cel vindt Titus zijn roeping en bestemming als Karmeliet. Een roeping waarover hij drie jaar daarvoor had geschreven:

In de roeping tot de Orde van de Karmel ligt de roeping tot het mystieke leven opgesloten als een gave van God, een loutere gave Gods, maar als een gave die Hij aan de geroepenen tot de Karmel wil geven, indien zij hun hart slechts voor Hem

⁷⁹ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 37

⁸⁰ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 56

⁸¹ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 34

⁸² T. Brandsma, *Mijn Cel*, Tilburg 1944, 16

openstellen en zich ontvankelijk maken voor deze buitengewone goddelijke bevestiging.⁸³

In zijn diesrede van 1932 is hij nader ingegaan op het mystieke leven. Hierin gaf hij een methode om deze weg te gaan. In de tekst van de rede staat:

We moeten allereerst God zien als de diepste grond van ons wezen, verholten in het meest innerlijke onzer natuur, maar daar toch te zien en te aanschouwen, na eerste beredenering duidelijk kenbaar; bij geregelde instelling daarop zonder telkens herhaalde beredenering en als bij intuïtie, zodat wij ons zien in voortdurende aanschouwing Gods en hem niet slechts aanbidden in ons eigen wezen maar evenzeer in alles dat bestaat, allereerst in de medemens, maar dan ook in de natuur, in het heelal, alom tegenwoordig en alles doordringend met het werk zijner handen.⁸⁴

In de opvatting van Titus Brandsma kunnen God en mens nooit van elkaar gescheiden worden gedacht. De mens is altijd met God verenigd. In de diesrede van '32 schrijft Titus verder:

Wat ik dus verdedig en als noodzakelijk voor deze tijd beschouw, is de beschouwing van al wat is in zijn afhankelijkheid en zijn voortkomst van God, wiens werk wij daarin moeten zien, wiens zijn wij daarin moeten onderscheiden, die wij daarin moeten erkennen en aanbidden, allereerst in onszelf. God is daar en Hij openbaart Zich daar aan ons.⁸⁵

Deze opvatting over God als de diepste grond van de mens, heeft bij Titus geleid tot een gevoel van nauwe verbondenheid met de naaste. In de diesrede is te lezen:

Ontegengesteld haalt het de mens uit zijn isolement en doet het hem zichzelf zien in betrekking van afhankelijkheid. Niet slechts verbindt het de mens met God, maar in en door en met God ziet de mens zich verenigd en in betrekking met alle andere mensen. Hier is een gemeenschap gefundeerd op de innigste vereniging van God met al wat bestaat.⁸⁶

Dit bewustzijn van de inwoning Gods in ieder mens moet volgens Titus leiden tot een houding van dienstbaarheid en vrede. Voor hem is de religieuze mens een sociale mens.

⁸³ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 37

⁸⁴ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 100

⁸⁵ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 106

⁸⁶ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 108

Bidden en helpen kunnen en mogen niet van elkaar gescheiden worden: ‘In duizenden gestalten gaat de onbegrepenheid, de nood van menselijk leven door de wereld’, staat in de rede over *Heldhaftigheid* te lezen.⁸⁷ Titus zag in al die gestalten Gods beeld. Dit bracht hem tot een houding die ‘onnadenkend goed’ voor de ander was.⁸⁸

Volgens de getuigen blijft Titus dit godsbesef en zijn mensbeeld innig beleven en uitdragen in de hel van het concentratiekamp Dachau. Het was 1942, het jaar dat de concentratiekampmannalen in zou gaan als ‘het bloedjaar’. Titus, die al verzwakt is door het verblijf in de andere gevangenissen, wil alle orders van het blokhoofd en de Stubenälteste zo nauwkeurig mogelijk opvolgen maar hij is niet vlug genoeg. Dit trekt extra de aandacht. Veel van de mishandelingen komen op zijn hoofd neer. Rafaël Tijhuis, die het kamp Dachau overleefde, schrijft:

Titus, met zijn aangeboren vriendelijkheid tracht door praten nog iets bij hen te bereiken [...]. Naderhand zeg ik dan wel eens tegen Titus: “Praat toch niet met die kerels, U bereikt er toch niets mee, hoogstens een pak slaag!”. Maar dan antwoordt hij: “Daarom moet je het niet laten, want wie weet, misschien blijft er wel iets van hangen”. “Men moet voor deze mensen bidden” hoor je hem vaak zeggen, “opdat ze tot inzicht komen”.⁸⁹

Ruim 20 jaar voor zijn verblijf in Dachau heeft Titus Brandsma een lijdensmeditatie geschreven bij de kruiswegstaties van Albert Servaes. Scherp beschrijft hij daarin hoe het gemoed van de mens in opstand komt tegen de ontorende ontluistering van het lijden. Hoe een mens het liefst daarvoor wil vluchten, weg van het kruis naar de zegevierende verlosser van de verrijzenis. Titus ziet echter juist in die uiterste ontluistering van een mens een weg. Hier kan de liefde werkelijk aan het licht komt als alle gerichtheid op het zelf daarin geen deel meer heeft en de alteriteit van de Ander wordt omhelsd. Titus schrijft bij de derde statie: ‘In uw zwakheid hebt Gij de wereld overwonnen. Laat ik mét U zwak zijn en diep mij bukken onder de zwaarte van het leven. Nietig en gering zijn in het oog van de wereld en met U weer opstaan tot nieuw lijden, totdat mijn dood de bekroning zal zijn van mijn offer’.⁹⁰ Titus zocht het lijden niet op. Nog in de gevangenschap in Kleef heeft hij een poging gewaagd om het via een rekest af te wenden, door detentie te vragen in een Duits karmelietenklooster. Het lijden dat hij

⁸⁷ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 181

⁸⁸ C.J. Waaijman, ‘Heilige beeldvorming – zou Titus zich verzetten?’, in C.E.M. Struyker Boudier, *Titus Brandsma*, Baarn 1993, 115

⁸⁹ R. Tijhuis, *Innerlijke Reis Dachau*, Hanneke Veerman - (red. J. Huls en H. Blommestijn), Leeuwarden 2004, 71

⁹⁰ T. Brandsma & A. Servaes, *Ecce Homo*, (ed. J. Huls), Leuven 2003, 24

niet kon ontgaan ontving hij in verbondenheid met het lijden van Christus, ‘t alleruitverkorenst lot, dat mij vereent met U, o God’, schrijft hij in de Scheveningse gevangenis.⁹¹

Dit heeft Titus tot op het laatst uitgedragen. De getuigen die het hebben overleefd vertellen hoe hij mensen bleef vertellen van Gods verbondenheid met de mens. Zijn medegevangenen zochten hem in het geheim op om hem te horen spreken over het ‘Licht wat ons de vrijheid zal schenken, aan het eind van de donkere tunnel’. Zijn Godsbetrokkenheid én menslievendheid hebben op velen een onuitwisbare indruk achtergelaten. Het eind van de tunnel kwam voor hem op 26 juli 1942 om 2 uur in de middag.⁹²

Titus Brandsma was een man die leefde vanuit de Godsrelatie. Die was in al zijn gedreven werkzaamheid en in zijn ziekte en lijden tot het eind de bron waaruit hij niet alleen levenskracht putte, maar van waaruit hij ook open kon staan naar de noden in de maatschappij en van de mensen om hem heen.

Godsbetrokkenheid en menslievendheid vormden voor Titus Brandsma een eenheid omdat hij, zoals hierboven is aangegeven, uitging van het geloofsbeginsel van de inwoning Gods in ieder mens. In het volgende hoofdstuk zal vanuit de artikelen in *De Gelderlander* worden verhelderd hoe Titus Brandsma deze verbondenheid aan zijn lezers heeft gepresenteerd.

⁹¹ H.W.F. Aukes, *Het Leven van Titus Brandsma*, 310

⁹² R. Tjshuis, *Innerlijke Reis Dachau*, 88. De overlijdensakte in het Dachau-archief vermeldt als tijd van overlijden 02.00 uur.

HOOFDSTUK II DE WEZENLIJKE VERENIGING VAN GOD EN MENS

In mei 1939 begint Titus Brandsma een serie van vijf artikelen over de *Evangelische Peerle*, een werk van een anoniem gebleven schrijfster uit de eerste helft van de 16^e eeuw. Hij begint zijn artikelenreeks met de opmerkingen: ‘Onder de geestelijke geschriften uit de eerste helft van de zestiende eeuw neemt de *Evangelische Peerle* een zeer bijzondere plaats in. [...] Het is een boek van hoge mystiek, maar tegelijk van innige voor allen geschikte ontboezemingen’.⁹³ Voor Titus een combinatie die hij hoog waardeerde in mystieke literatuur.⁹⁴

Het eerste artikel wijdt hij helemaal aan de anonieme schrijfster van het boek, aan wat over haar bekend is en aan de speculaties over wie zij geweest zou kunnen zijn. Het is voornamelijk een historisch artikel dat echter ook een paar woorden van dankbaarheid van de schrijfster weergeeft voor wat zij van God heeft ontvangen. Zij voelt zich uitverkoren. Vooral is zij dankbaar voor een

vriendinne en een vriend van God, door Hem haar gezonden om haar uit hare dwalingen te verlossen en naar God te voeren [...]. Zij hebben haar geleerd, dat God in haar woont, en zij smeekt dienovereenkomstig, dat Hij dan ook met haar en in haar en door haar werke.⁹⁵

Zo voert Titus Brandsma, aan het begin van deze reeks artikelen zijn publiek naar wat naar zijn mening het grondbeginsel van het gehele mystieke leven is: ‘de wezenlijke vereniging van God en mens’.⁹⁶

2.1 Oorspronkelijke goddelijkheid

God is aanwezig in de mens en Hij werkt in en door mensen. Dit thema was al in de eerste vijf artikelen van Ons Geestelijk Erf uitvoerig aan bod gekomen. Deze waren gewijd aan Nicolaus van Esch en Petrus Canisius. Titus legt in de historische beschrijving van de geestelijke weg van deze twee mensen een grote nadruk op Gods stem die in en doorheen mensen kan spreken. Titus verhaalt hoe Van Esch Gods stem

⁹³ T. Brandsma, ‘Van ons Geestelijk Erf - De Evangelische Peerle’, *De Gelderlander* 91 (6 mei 1939), 13. Vanaf hier worden verwijzingen naar de artikelen uit ‘Van ons Geestelijk Erf’ aangeduid met V.o.G.E. en een nummer dat verwijst naar het betreffende artikel in de lijst ‘Publicaties Titus Brandsma in de rubriek Van ons Geestelijk Erf’, die u kunt vinden in de literatuurlijst van deze scriptie vanaf p. 72.

⁹⁴ Zie de Inleiding p. 5

⁹⁵ V.o.G.E., 54

⁹⁶ V.o.G.E., 116

herkent in die van zijn moeder, als zij hem tegenhoudt in zijn te strenge ascese en als hij zich in een klooster wil terugtrekken. Later laat hij zich overhalen om rector te worden van een begijnhof, iets dat hem verhindert om kartuizermonnik te worden, hoewel dit zijn allergrootste wens was.⁹⁷ Dit thema komt terug in het volgend artikel: Het Getuigenis van Petrus Canisius, dat o.a. gaat over de invloed die Van Esch heeft gehad op de vroege jaren van het leven van Canisius. Hierin schrijft Titus: ‘We mogen wel zeggen dat Esch in de handen van de voorzienigheid een voornaam en uitverkoren werktuig is geweest om Canisius de weg te doen opgaan, die voor hem door God was afgebakend’.⁹⁸

Dat in en doorheen mensen de stem van God klinkt, is een gegeven dat mogelijk is door het geloofsprincipe waar Titus Brandsma van uitgaat en waar hij nadrukkelijk over schrijft in de serie artikelen over de *Evangelische Peerle*. Hij ziet in ‘dit mystiek hoog opvoerend werk’ de gedachte overheersend aanwezig dat de mens ‘een oorspronkelijke goddelijkheid’ heeft.⁹⁹ Hierop gaat hij nader in, als hij in het tweede artikel de weg van de zuivering beschrijft, het begin van het mystieke leven van de mens. Titus geeft uit *De Peerle* weer hoe de mens op drievoudige wijze uit God voortkomt; het zijn drie wijzen van geboorte in God naar de geest, naar de ziel en naar het lichaam.¹⁰⁰

In het boek verklaart de schrijfster van de *Evangelische Peerle* voor haar lezers, dat vóór de drie geboorten in God kunnen plaatsvinden, het noodzakelijk is dat de mens

bloot, ledig en afgescheiden is en dat alle vermogens van de ziel ordelijk op hun plaats zijn door de wil, de begeerte en de goede mening in alles aan God gehoorzaam, zodat God er mee werken kan. Zo keert de mens in zichzelf, wordt hij boven al zijn vermogens getrokken in de woeste woestijn van de Godheid, zinkt zijn geest zo diep in vereniging met God, dat zijn wezen doorgoten wordt met het Wezen van God, dan vindt plaats de eeuwige geboorte van God in onze geest. God neigt zich tot deze pure grond en in Zijn Alvermogen kent Hij Zichzelf in ongemeten klaarheid. Uit overvloed Zijner rijkdommen spreekt Hij Zijn eeuwig Woord in deze edele grond uit. Hij doorstraalt de geest door de klaarheid van de goddelijke Zon, zodat alle vermogens de inwerking van God ondergaan. Het verstand verbleekt tengevolge van het ongeschapen Licht [...]. Keert de ziel in zichzelf en treedt zij in God, dan wordt zij vormenloos, beeldenloos, grondeloos, wezenloos.¹⁰¹

⁹⁷ V.o.G.E., 1

⁹⁸ V.o.G.E., 2

⁹⁹ V.o.G.E., 57 en 56

¹⁰⁰ V.o.G.E., 55

¹⁰¹ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. 1*, proeve van een overzetting in modern Nederlands van een druk uit 1629, Oosterhout 1958, 132-133

Titus Brandsma legt in zijn artikel een andere nadruk en legt andere verbanden. Over de geboorte naar de geest schrijft hij:

hoe wij van alle eeuwigheid in God geboren worden en [...] vormloos, beeldloos, grondeloos en wezenloos, dat wil zeggen zonder innerlijke noodzakelijkheid van de bepaling van ons wezen, uit God voortspruiten, zoals Hij ons ziet, Hij ons kent, Hij ons wil.¹⁰²

Dit accent is een weerklink van vele passages in het eerste deel van *De Peerle* die handelen over het eeuwig voorbestaan van de mens in God, zoals de regels waarin de schrijfster hartstochtelijk uitroept:

O glans van het eeuwig Licht, eeuwig ben ik ongeschapen in U geweest, in Uw goddelijke gedachte, in Uw goddelijk verstand, in Uw goddelijke Wil. En Gij hebt mij nu geschapen in deze persoon, in deze tijd, van deze ouders, onder deze planeet, en Gij hebt mij gerangschikt in zulke staat zoals het liefdede.

De schrijfster heeft God eerst buiten zich gezocht, hoewel zij zich bewust was dat God overal aanwezig was. 'Maar ik wist niet dat U voortdurend in mijn ziel verblijft', verzucht zij als dit besef is doorgebroken.¹⁰³

Titus Brandsma sluit zich hierbij aan, maar hij plaatst op deze oergrond de geboorte naar de geest uit God, nog vóór alle voorwaarden van ordening van de wil en gehoorzaamheid aan God zijn verwezenlijkt. Iedere mens vindt daar de grond van zijn bestaan, want buiten de wil van God ís niets. Verdere omvorming van de mens in God kan alleen op grond van deze wezenseenheid. Het is een omvorming die plaatsgrijpt in de tweede geboorte van de mens in God, als de hogere vermogens van de ziel worden omgevormd.¹⁰⁴

De schrijfster van *De Peerle* verklaart hoe de vermogens van de ziel worden omgevormd en hoe deugden die Christus eigen waren: nederigheid, zuiverheid, geduld, gehoorzaamheid, bescheidenheid, nu de ziel sieren. God 'ontsteekt in haar het vuur van de liefde, brengt haar hart in beweging, doet alle inwendige aderen in milde wijze ontluiken; Hij verandert het bloed en de natuur van de mens'.¹⁰⁵ In de woorden van Titus Brandsma vindt de mens in zijn werkelijke wezen 'door en in Hem' bepaling, God wordt geboren in mensen die 'tempels van de H. Geest, woonstee van de Allerhoogste'

¹⁰² V.o.G.E., 55

¹⁰³ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. 1*, 86

¹⁰⁴ V.o.G.E., 55

¹⁰⁵ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. 1*, 134-135;

zijn.¹⁰⁶ De geboorte die de omvorming in God volkomen maakt, is de geboorte naar het lichaam. In deze geboorte in God ‘heeft tegelijkertijd de geboorte plaats van God in ons en wordt Hij door onze woorden en werken in ons geboren’.¹⁰⁷

Zo leeft voor Titus Brandsma de mens met en in God, naar de geest van eeuwigheid af en altijd, geboren als hij is uit Gods eeuwige gedachten, naar de ziel in potentie en in het lichaam als mogelijkheid.

In het artikel, dat het deel van *De Peerle* beschrijft dat over de weg der verlichting handelt, de versiering van de ziel met deugden, neemt Titus het thema van de wezenlijke eenheid met God nog eens op. In dit tweede deel zoekt de schrijfster God in de vier elementen: lucht, vuur, water en aarde. Zij vraagt aan ieder element of haar Oorsprong in een van hen is. Het antwoord dat zij krijgt is telkens dezelfde: Nee, ‘Hij is in u, en gij zijt in Hem’.¹⁰⁸ Het vuur zegt: ‘gij zijt in Hem zoals de vonk in mij is.’¹⁰⁹ ‘De allesoverheersende gedachte’, schrijft Titus over dit deel van *De Peerle*,

is hier, dat wij van eeuwigheid door God gekend en gewild zijn, dat wij geestelijk in God hebben voorbestaan van eeuwigheid, in God een voorstelling van ons leefde, een beeld van ons bestond door God zelf gevormd en dat weerspiegelt, wat God zich van ons heeft voorgesteld, wat wij zouden moeten zijn, in hoe grote heerlijkheid Hij gewild heeft, dat wij zouden uitstralen. Naar dat beeld moeten we terug.¹¹⁰

God en mens vormen aldus van eeuwigheid een levenseenheid die van de mens uit niet te verbreken is. God is de oorsprong en grond van de mens en zonder God, die de mens altijd scheppend in het bestaan roept en houdt, is de mens niet. De mens vindt aldus geen zijn in zichzelf omdat hij geheel uit Gods genade leeft die hem hier en nu in het leven houdt.

Dit niet-zijn van de mens, is tegelijk dat wat de verhevenheid van de mens is. Enige maanden na de artikelen over Esch beschrijft Titus *Den toepat om tot de goddelijke kennis te comen*, een werk van Jan Pelgrim Pullen, die hij een ‘mystiek schrijver van meer dan gewone betekenis’ noemt.¹¹¹ Van dit werk wordt over de relatie God en mens door Titus de woorden weergegeven: ‘Tegenover God zijn wij zo nietig en

¹⁰⁶ V.o.G.E., 55: ‘Naar de ziel worden wij in God geboren, opdat wij naar ons werkelijk wezen door en in Hem onze bepaling regen, en zijn wij wat wij zijn, hoog verheven, uitverkoren wezens, tempels van de H. Geest, woonstee van de Allerhoogste’. ; Zie ook Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. 1*, 86

¹⁰⁷ V.o.G.E., 55; zie ook: Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. 1*, 86

¹⁰⁸ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. II*, proeve van een overzetting in modern Nederlands van een druk uit 1629, Oosterhout 1958, 51-53, naar Aurelius Augustinus, *Belijdenissen*, boek X.

¹⁰⁹ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. II*, 53

¹¹⁰ V.o.G.E., 56

¹¹¹ V.o.G.E., 21

onbetekenend, dat wij als “niets” zijn in vergelijking met zijn oneindig wezen’. Wij mogen echter ‘als onze hoogste en enige glorie zien, dat wij van God voortkomen en als voortkomend uit zijn hand met Hem verbonden zijn’. Dit voortkomen uit zijn hand moet niet gezien worden als een eenmalig scheppend gebeuren in de tijd, maar het is schepping ‘steeds door, al de tijd, dat wij bestaan’.¹¹²

God houdt álles in het bestaan, zodra God dit niet doet, bestaat het niet. Wat de mens in de schepping omgeeft is dan ook veel meer dan gaven Gods. Titus Brandsma meent dat dit een al te oppervlakkige beschouwing zou zijn:

We moeten er veel meer aan denken, dat alles in zijn oorsprong goddelijk is, dat het in het diepste van zijn wezen van God voortkomt en wij het dus niet slechts als uiterlijk door God ons gegeven moeten denken, gegeven op de wijze als ook wij elkander iets geven, maar er veel meer aan moeten denken, dat God het voor ons heeft geschapen en dat hetgeen ons geboden wordt, in zijn oorsprong geheel goddelijk is.¹¹³

2.2 God, beeldloos en woordloos aanwezig

God, die in de mens en in heel zijn schepping woont, is echter niet met beelden of woorden te benaderen. ‘Het is niet onder woorden te brengen, wat God is’¹¹⁴, schrijft Titus in zijn tweede artikel over Pelgrim Pullen en in het derde artikel: ‘Hij is onder geen beelden of woorden te begrijpen en wij moeten dan ook niet trachten deze als het hoogste te beschouwen’.¹¹⁵

In het bijzonder in deze artikelen over het werk van Pelgrim Pullen gaat Brandsma verder in op de beeldloosheid van God en hij waarschuwt voor valkuilen die hier voor de mens liggen die ‘zuiver God zoekt’. Hij parafraseert hierbij de woorden van Pullen:

Zelfs als ons daarbij visioenen of openbaringen zouden worden gedaan, dan zouden die voor ons nauwelijks betekenis mogen hebben vergeleken met God zelf, die ons daarin tegemoet treedt. Hij is onder geen beelden of woorden te begrijpen en wij moeten dan ook niet trachten deze als het hoogste te beschouwen. Het zal dikwijls voorkomen, zegt hij, dat gij bij het bijwonen van de H. Mis, bij het ontvangen van de H. Communie enz. van zoete bevrediging wordt vervuld. Gij zijt dan geneigd, dit als iets heerlijks te

¹¹² V.o.G.E., 22

¹¹³ V.o.G.E., 23

¹¹⁴ V.o.G.E., 22

¹¹⁵ V.o.G.E., 23

beschouwen en daarop hoge prijs te stellen, zo zelfs, dat als gij die verliest, gij meent iets groots te hebben verloren. En toch ligt daarin niet uw geluk en uw uitverkiezing. Als het u voorkomt, dat u bijzonder verlichting wordt geschonken en u wordt geopenbaard en verduidelijkt, wat de H. Kerk in haar geheimenisvolle leer u voorhoudt, wees dan op uw hoede, zegt Pullen, en tracht nog meer dan anders u klein en nietig te zien, geheel als een niet verzonken in de goddelijke oneindigheid, met welke verbonden te zijn, het hoogste goed is.¹¹⁶

Buiten God mag niets verabsoluteerd worden, buiten God bestaat niets werkelijk. Zelfs van de H. Schrift geldt:

Niet de letter, maar de geest maakt levend. De letter van de H. Schrift en van de hoogste menselijke wetenschap kunnen ons niet doen begrijpen, wat onbegrijpelijk is, tenzij wij daaruit leren, dat God ons daardoor juist heeft willen zeggen hoe oneindig en onbegrijpelijk zijn wezen is en wij door dit begrip van onbegrijpelijkheid in nederige erkenning van onze beperktheid en van alle openbaring als blinden zien in het alverblindende licht.

Visioenen of openbaringen, die een bijproduct van de Godsrelatie kunnen zijn, mogen dan ook slechts beschouwd worden als bemiddeling, die de mens kan helpen om meer bewust te worden van de zijnsrelatie die God en mens hebben. Dit gegeven komt sterk naar voren als Titus twee artikelen schrijft over de visioenen van Hadewych. Ook in deze artikelen is zijn uitgangspunt dat het mystieke leven bestaat in het besef van de wezenlijke vereniging met God:

Dit bewustzijn wordt echter in hoge mate versterkt door de visioenen, welke God ons van zichzelf, van de hemel, van de heiligen kan schenken. Zij zijn als de spijs, door de profeet Elias op aanwijzing van de engel genoten, zodat hij uit kracht van die spijs de lange reis naar de Horeb kon maken om daar God te zien van aanschijn tot aanschijn.¹¹⁷

Des te meer visioenen van woord en beeld zijn ontgaan, des te meer deze openbaren van God en van de eenheid tussen God en mens. Titus Brandsma meent dat visioenen in hogere en lagere categorieën kunnen worden ingedeeld. De lagere zijn nog gebonden aan zintuiglijkheid en stoffelijke beelden, de hogere visioenen ontstijgen die. Een voorbeeld daarvan geeft Titus als hij het zevende visioen beschrijft waarin Hadewych de eenheid met God geniet:

¹¹⁶ V.o.G.E., 23

¹¹⁷ V.o.G.E., 116

buiten zichzelf geraakt, verbleken in het licht van de goddelijke klaarheid de zintuiglijke beelden en zonder een beeld van de verbeelding, zonder dat het verstand er een woord voor kan vinden, een beeld van kan geven, weet het, dat het één is met God. Zij ziet niets meer, met zintuig of verbeelding, maar duidelijker dan te voren weet zij, dat God met haar is.¹¹⁸

2.3 Liefde, de aard van het God-menselijk betrekkingegebeuren

De mens heeft het bestaan niet aan zichzelf te danken, maar vindt zijn oorsprong geheel in God die in hem en heel zijn schepping woont. Dit geloofsgegeven tekent een relatie tussen God en mens, waarbij de mens moet gedenken en zich bewust moet zijn ‘welke weldaden God hem schonk en bovenal hoe God hem schiep en in het bestaan onderhoudt’, schrijft Titus in één van zijn artikelen over *Van der Herten Bereidinghe*.¹¹⁹ Deze relatie is aldus geen betrekking tussen gelijke polen, omdat het zijn van de mens wordt getekend door nietigheid of niet-zijn en het bestaan slechts ontvangen wordt uit God die van alle zijn de grond is.

Voor de mens is God echter niet alleen grond en oorzaak van zijn bestaan, ook in zijn liefde naar God toe staat God aan het begin. In de woorden van *De Peerle*:

O Leven aller levenden, Licht aller lichten, Wezen aller wezens, Liefde van alle liefde, zo ben ik dan uit het innigste merg, uit de grondeloze Goedheid van Uw vaderlijk hart voortgekomen en hebt Gij Uw geest in mij uitgestort, zijt Gij het leven van mijn ziel, en houdt gij mijn ziel in U stand, woont Gij met Uw goddelijk Wezen in de eenheid van het wezen van mijn ziel, zijt Gij de macht en de kracht van mijn geest, de wijsheid en het licht van mijn gemoed en de goedheid die mijn ziel vervult, omvangt, bestuurt en doet leven in liefde. Omdat ik aldus uit U ben voortgevloeid als lief uit de Geliefde, daarom zijt Gij de allerliefste; want Gij blijft altijd met Uw goddelijke tegenwoordigheid in mijn ziel en zult nooit van haar scheiden, daar mijn ziel buiten U geen ogenblik kan leven.¹²⁰

Leven met God is in de woorden van Titus Brandsma, een leven ‘bestraald door Zijn licht en de warmtekracht van zijn genade [...]’. Die liefde, dat geheel opgaan in God doet

¹¹⁸ V.o.G.E., 116

¹¹⁹ V.o.G.E., 105

¹²⁰ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. 1*, 84-85

ons sterven aan onszelf en ons het leven van Christus leven'.¹²¹

In de artikelen over Jan Pelgrim Pullen schrijft Titus Brandsma aan het eind van zijn inleidend artikel dat zijn geschriften vol zijn van de nietigheid van de menselijke natuur tegenover God en tegelijk van de heerlijkheid van het opgaan en wegzinken in God. Er ligt een grote nadruk op 'Gods grote liefde die de ontvankelijke mens een steeds groeiende liefde wil instorten'.¹²²

God ontsteekt de liefde, daar waar God en mens wezenlijk verbonden zijn, in het 'innigste' van de ziel waar God woont, daar ontsteekt God 'het vonkje van de ziel'.¹²³ Over de *scintilla animae* had Titus Brandsma al eens een cursus gegeven, waarin hij die had beschreven als: 'goddelijke vonk, door God in ons neergelegd, die wij brandend moeten houden'.¹²⁴ In artikelen over de overgangen in de geestelijke letterkunde neemt Titus dit onderwerp op als hij de invloed van Eckhart bespreekt op de mystieke literatuur van de Nederlanden in de 13^e en 14^e eeuw. In het tweede artikel van deze reeks schrijft Titus over

het innigste van de ziel, daar waar God zelf in de ziel woont en het vuur van zijn liefde in haar ontsteekt, het vonkje van de ziel heeft aangestoken als de bron van licht en warmte in het verkeer met Hem [...]. Niet in het schepsel dat Hem slechts flauw weergeeft, niet in allerlei beelden, maar in Hemzelf moeten wij God zoeken, gelijk Hij zich in het binnenste van onze ziel aan ons openbaart. Maar dan moeten we in onszelf treden, de verbeelding terugdringen en trachten op te gaan in het geestelijk Licht, dat in onszelf uitstraalt van de Godheid, een Licht dat tegelijk ons aantrekt als de Zon, maar ook ontoegankelijk is voor onze zwakke vermogens. We moeten in God leven, die ons wezen met zijn wezen vervult en één met Hem zijn. In onszelf komen we van God voort, die in ons woont, zodat in ons met ons, die uit God voortkomen, ook de voortkomst moet worden gezien van God de Zoon, met Wie wij uit de Vader van eeuwigheid zijn voortgekomen.¹²⁵

Hoewel Titus deze nadruk op het *ongebeelde* verkeer met God in deze periode 'overmatig' noemt, meent hij dat 'de rechtzinnigheid van Eckhart wel boven alle verdenking verheven mag worden geacht' en in zijn artikel schenkt hij ruim aandacht aan deze fase van de geestelijke letterkunde in de Nederlanden waarin dit 'ongebeelde

¹²¹ V.o.G.E., 56

¹²² V.o.G.E., 21

¹²³ V.o.G.E., 134

¹²⁴ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 143; Zie ook T. Brandsma, 'Het vonkje der ziel', *Bode van den H. Geest* 23 (1927), 1-6

¹²⁵ V.o.G.E., 134

verkeer met God' in het centrum van de aandacht staat.

Het ongebeelde heeft echter niet uitsluitend de aandacht van Titus Brandsma gehad. In zijn beschrijving van het traktaat *Van den Herten Bereidinghe* schenkt hij eveneens ruim aandacht aan de geestelijke inzichten die hierin zijn verwoord en waarvan de schrijver God schouwt in de werkelijkheid die hem omgeeft en zich zag 'omringd met de werken zijner handen: Hemel en aarde spreken van zijn liefde en houden niet op tot wederliefde te manen'.¹²⁶

De grote aandacht en de hierboven geciteerde woorden over de mystieke literatuur van de Nederlanden in de periode dat deze sterk door Eckhart werd beïnvloed, vinden evenwel aansluiting bij de woorden van Brocardus Meijer. Hij schrijft in zijn biografie, dat voor Titus Brandsma de grondslag van de wezenlijke vereniging tussen God en mens ligt 'in de hypostatische vereniging van de goddelijke natuur en de menselijke natuur binnen de eenheid van de Persoon van het Woord' en dat voor Titus Brandsma 'alle mystiek Christusmystiek was'.¹²⁷

In de artikelen in *De Gelderlander* ligt er een grote nadruk op het leven en vooral het lijden van Christus waarvan Titus schrijft: 'God zelf heeft dat Lijden de openbaring van zijn liefde genoemd'.¹²⁸ Een liefde 'die ons van eeuwigheid heeft bemind, ons heeft geschapen en nu weer verlost'.¹²⁹ In het bijzonder in de artikelen over Liduina van Schiedam is liefde, die zich in lijden openbaart en verwerkelijk maakt een belangrijk thema. Titus Brandsma had een grote bewondering en verering voor deze heilige, van wie het leven door ziekte en lijden werd getekend en in wie hij 'ware heldhaftigheid' herkende.¹³⁰ Zij is 'een openbaring van Gods liefde'.¹³¹ Opvallend is hierbij dat Titus Brandsma vooral aandacht schenkt aan de passiviteit van de menselijke pool in het God-menselijk betrekkinggebeuren: 'In weinig Heiligen zo sterk als in Liduina komt naar voren dat de mens het voorwerp is van de Goddelijke liefde en dit meer betekent dan het actieve beminnen, waarin de mens het handelend onderwerp is'.¹³² Deze passiviteit van de mens in de Godsrelatie ziet Titus in de lijn van Ruusbroec staan 'die steeds weer op de ontvankelijkheid voor de inwerking Gods wijst als de grondslag en het uitgangspunt voor het geestelijk leven'.¹³³ Dit uitgangspunt houdt verder in dat de mens slechts dan voortgang kan maken in het geestelijk leven als er een

¹²⁶ V.o.G.E., 102

¹²⁷ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 147

¹²⁸ V.o.G.E., 107

¹²⁹ V.o.G.E., 56

¹³⁰ B. Meijer, *Titus Brandsma*, 291

¹³¹ V.o.G.E., 107

¹³² V.o.G.E., 107

¹³³ V.o.G.E., 56

diep weten is ‘dat wij uit onszelve niets vermogen en slechts de innigste vereniging met God ons in staat stelt, in die richting iets te doen’.

Het is de liefde van God die genadig de mens vervoert en in zich meeneemt. Dit is het, dat het uitgangspunt is van het geestelijk leven en een grondbeginsel dat telkens weer terugkeert in Titus’ beschrijving van mystici. Zoals bij Hadewych, van wie hij schrijft dat zij ‘een mystieke ziel is, die in de uren, waarin zij de Goddelijke vereniging zich bewust wordt of zich die herinnert, in nog extatische toestand de jubel van haar hart uitzingt, zingt en weer zingt over de schoonheid van de liefde’, waarbij hij deze woorden direct laat volgen door de verzekering dat zij zich bewust is ‘alles te zijn door goddelijke uitverkiezing’.¹³⁴

Hoewel er altijd sprake is van een vereniging met God van voor alle tijden, is echter de weg naar volkomen besef en levende ervaring lang en pijnlijk. Het is de weg die Christus is gegaan, een weg die getekend is door lijden in ‘ootmoed en gehoorzaamheid [...] van de kribbe tot het kruis’, schrijft Titus in één van de eerste artikelen dat Maria van Oisterwijk tot onderwerp heeft. Aan het eind daarvan sluit hij voor zijn lezerspubliek af met de woorden dat in deze vrouw het bewustzijn leefde

dat wie zich maar klein genoeg maakt om God als zijn Vader te zien en zich in alles op Hem te verlaten, op Hem te vertrouwen, aan Hem te gehoorzamen, het heerlijkste innerlijk leven deelachtig moet worden, omdat... omdat God nu eenmaal Vader is voor wie zich geheel tot zijn kind maakt.¹³⁵

In de artikelen over de inhoud en strekking van de *Evangelische Peerle*, wordt door Titus Brandsma ingegaan op de wijze waarop mensen tot besef komen van de diepe bestaansverbondenheid met God. Het is een besef dat op de diepste bodem van het bestaan brengt.

Daar in het diepste van onze ziel komen wij aan de werking Gods, waardoor Hij ons in stand houdt en wij door Hem worden geleid en gericht. Tot die diepste oorsprong moeten we gaan om in God onszelf terug te vinden. Daar in het binnenste van onze ziel komen we op de grond, waarin ons wezen zijn wortelen heeft. Op die grond die niets anders is dan de erkenning van ons met God verbonden zijn, moeten wij leven, daar is ons vaderland, daar komen we in het rijk van God.¹³⁶

¹³⁴ V.o.G.E., 115

¹³⁵ V.o.G.E., 6

¹³⁶ V.o.G.E., 57

Over de wijze waarop Titus Brandsma in de Gelderlanderartikelen de lange omvormende en op het leven diep ingrijpende weg naar erkenning en bewustwording beschrijft, handelt het volgende hoofdstuk, waarin zal worden beschreven hoe de betrekking tussen God en mens blootgelegd moet worden voordat de mens kan ‘opgaan en wegzinken’ in God.¹³⁷

¹³⁷ V.o.G.E., 21

HOOFDSTUK III DE MENS NAAR GOD, GOD NAAR DE MENS

De schrijfster van *De Evangelische Peerle* ziet het begin van de weg wanneer ‘de mens begint met zich naar God te keren en geheel naar Hem heen te richten’.¹³⁸ In zijn beschrijving van dit boek zegt Titus dat het hier om veel meer gaat dan een afkeer van het kwaad. Het is veel meer ‘een zich richten naar het goed’. Het gaat veel meer om een zich op weg begeven met tot einddoel: ‘de innigste vereniging met God’.¹³⁹ *De Evangelische Peerle* gaat echter niet in op de fase van de geestelijke weg die vooraf gaat aan deze omkeer in het leven. In twee andere artikelen beschrijft Titus Brandsma wel de woelingen en ook strijd die zich in de menselijke ziel kunnen afspelen voordat zij op dit punt komt.

3.1 De keer naar het goede

3.1.1 Strijd en bekering

In enkele artikelen beschrijft Titus Brandsma dat mensen al heel vroeg in hun leven bijzonder tot God getrokken kunnen worden. Mensen raken als vanzelf ongeïnteresseerd en onthecht aan wat de wereld te bieden heeft en er is niets dat hen kan afhouden van hun aandrift zich tot God te richten. Dit beschrijft hij o.a. in het leven van Nicolaas van Esch die, zo lijkt het, nooit een hevige strijd tussen God en de wereld heeft gekend. Mensen vertelden van hem dat ‘de later zo vrome pastoor reeds als kind van zich deed spreken om zijn bijzondere godsvrucht’.¹⁴⁰

Het kan echter ook anders. Op 6 en 13 augustus 1938 worden twee artikelen in *De Gelderlander* geplaatst waarin Titus Brandsma een meditatie schrijft aan de hand van het lied *Het Daghet in den Oosten*.¹⁴¹ In het lied spreekt een minnaar tot zijn geliefde, het dageraadt en hij wil haar wegvoeren, ‘uten lande’.¹⁴² De geliefde heeft echter al een minnaar, één waar ze trots op is en die ze niet wil verlaten. De nieuwe minnaar blijft aanhouden en krijgt zijn kans als de eerste sterft, tot groot verdriet en ontreddering van het meisje. Titus Brandsma acht dit lied van belang omdat Geertruide van Oosten, ‘een heilige begijn die omstreeks het midden van de

¹³⁸ V.o.G.E., 55

¹³⁹ V.o.G.E., 55

¹⁴⁰ V.o.G.E., 1

¹⁴¹ Zie bijlage, p. 83

¹⁴² V.o.G.E., 15

veertiende eeuw in Delft leefde', in dit lied het verhaal zag van haar geestelijke weg. Zij had volgens de overlevering een prachtige stem en mensen hoorden haar graag dit lied zingen. Titus Brandsma schrijft dat hij in zijn meditatie heeft 'getracht, de geestelijke zin door Geertruide er in gelegd, zo dicht mogelijk te benaderen, opdat het oude lied weer leve, zoals zij het eenmaal, tot begeestering van velen zong'.

Titus begint zijn meditatie bij strofe 1 met de eerste woorden uit Johannes 1: 'Het licht schijnt in de duisternis, maar de duisternis heeft het niet begrepen'. De ziel die in aardse liefde is verstrikt heeft geen begrip van de liefde van God. Geen begrip voor waar Jezus wil heenvoeren. Die mens zit vast. Omdat de ziel geen begrip heeft, wil zij zich niet gewonnen geven. Voordat God een kans kan krijgen moet de ziel worden losgemaakt uit de illusie waarin zij verstrikt is. De illusie is dat zij het aardse geluk voor het hoogste houdt, dat er geen verder of dieper bestaat dan dat waarin nu het geluk wordt gevonden.

Bij de strofen 3 t/m 5 beschrijft Titus dat de ziel zich toch geroepen voelt. Zij 'is opgeschrikt'. Er is iets in haar wakker geworden maar zij weert de gedachte af want zij weet niet waarheen het haar zal voeren. Nu is zij gelukkig en tevreden en verlangt niets meer dan wat zij heeft. Zij weet nog niet hoe broos aardse liefde is. Jezus, breekt dan in haar leven in want 'Hij laat zijn liefste niet los'. De eerste minnaar sterft. Titus schrijft: 'Onder de linde, zo groen en zo mooi, waar ge samen zo dikwijls stond te praten en elkaar uw liefde openbaarde, zult ge hem nu dood vinden. Verslagen ligt hij daar. Door de dood heeft Jezus hem haar ontnomen. Hij is een jaloeze God. Hij wil haar hart bezitten'. God wil de enige werkelijkheid in haar leven zijn, begin en einddoel van alles.

In het vervolg van het lied ziet Titus de wanhoop van de ziel beschreven die zich verscheurd voelt en verschrikkelijk mist wat haar is ontnomen:

Bij het zien van de ijdelheid en vergankelijkheid van het aards geluk breekt de ziel in weklachten uit. Het is niet gemakkelijk de aardse banden te verbreken, doch ook reeds niet ze door God verbroken te zien. Zij is innig bedroefd en vraagt zich af of het niet voorkomen had kunnen worden, of zij hem niet had kunnen blijven bezitten. Zij zou twee heren hebben willen dienen.

Dat was echter onmogelijk want de dode minnaar had zich erop beroemd 'dat zij de zijne was, de zijne voor altijd'. Toch, 'hij heeft gegeven wat hij had, zijn liefde en zo heeft hij haar dankbaarheid en wederliefde verdiend'. Zij zal hem begraven en voor hem bidden, 'hem nog geven wat zij hem kan geven'. Titus Brandsma geeft aldus

aardse liefde wel degelijk waarde. De liefde heeft echter maar één grond en oorzaak en die is God, dat mag niet worden vergeten.

Bij de strofen 8 t/m10 benadrukt Titus nog eens sterk de wanhoop van de ziel.¹⁴³ Als reactie op redacties van het lied waarin het bedroefde meisje de poort van haar vaders kasteel geopend vindt schrijft hij: 'Het is juister gezien, haar voor de gesloten poort haar bede om hulp in het besef van haar verlatenheid te doen uitschreeuwen dan om haar binnen te laten alsof zij gehoor vond'. De ziel staat er helemaal alleen voor, in de wereld is er niets meer waarin zij voldoening, hulp of troost kan vinden. De inbreuk in haar leven is zo ingrijpend dat de ziel alleen, eenzaam en gedesoriënteerd is. Al haar vastheid in het leven is zij kwijt. En ook hen bij wie zij voorheen haar veiligheid haalde, kunnen niets meer voor haar doen. Zij 'vindt geen troost in de wereld'.

Dan schrijft Titus, bij de strofen 11a, 11b, 11c hoe groot de 'innigheid' en 'gehechtheid' is en 'alle tederheid wordt haar voor het laatst geschonken om er op waardige wijze afstand van te doen'. Zij moet dan hard werken om afscheid van haar beminde te nemen. In de strofen 11-13 begraaft het meisje de dode met zijn eigen zwaard. Titus bemediteert dit met de woorden: 'Zo is er bij hetgeen de wereld aanvoert om zich tegen Jezus te verdedigen en beslag op de ziel te leggen, nog veel, dat haar helpt in haar afscheid van de wereld'. Als de begrafenis voorbij is en zij echt doordrongen is van de vergankelijkheid van de liefde van en voor de wereld kan zij helemaal afscheid nemen. Jezus is nu haar enige geliefde, er is geen concurrentie meer.

Het is opvallend dat Titus de eenzaamheid, die hij in zijn commentaar op de strofen 8 t/m 10 zo heeft onderstreept, niet met een aanwezigheid invult of verzacht want 'zij trekt zich terug in de eenzaamheid van een klein klooster'. Zij geeft zich nu aan de eenzaamheid over, die zij met niets anders meer tracht in te vullen en zij richt zich geheel op God.

De ziel kan zich nu op het innige leven richten, waarvan Brandsma de hoogste graad verwoordt in het derde artikel over Jan Pelgrim Pullen: 'in alle eenvoud en in het bewustzijn van ons onvermogen geheel aan God overgeven en ons voor zijn licht geheel ontvankelijk maken, zonder ons iets te laten voorstaan op hetgeen wij zelf doen of zouden vermogen'.¹⁴⁴

¹⁴³ V.o.G.E., 16

¹⁴⁴ V.o.G.E., 23

3.1.2 Ontvankelijkheid als voorwaarde

Fundamenteel is dat de mens ontvankelijk wordt voor Gods inwerking, om God de kans te geven het eigenlijke werk van omvorming te verrichten. In de meditatie op *Het daghet in den Oosten* moet het meisje hard werken om haar liefde voor de wereld te begraven. De roep en inbreuk op haar leven vanuit God zijn daarvoor niet genoeg. Voor de ontvankelijkheid voor Gods inwerking ziet Titus Brandsma de medewerking van de mens als noodzakelijk.

In zijn beschrijving van het leven van Geert Groote schrijft Titus dat de oorsprong van de kracht en invloed van Geert Groote gezocht moeten worden in zijn innerlijk leven, in ‘zijn vast besluit eerst zichzelf te hervormen’.¹⁴⁵ Hij was er diep van doordrongen het Goddelijke boven het menselijke te willen stellen en zo een omkeer in zichzelf en later in anderen te voorschijn te roepen. Zijn prediking was er op de eerste plaats niet op gericht om mensen te oordelen, maar om mensen te laten delen in de ‘heerlijkheid van een meer geestelijk leven’, van een ‘inniger verkeer met God’.¹⁴⁶ Als Titus Brandsma ingaat op de kritiek op de Moderne Devotie, dat deze stroming vooral was gericht op de daad en niet zozeer een mystieke stroming was, gaat hij maar voor een klein deel met deze kritiek mee. Hij beaamt dit voor de latere Moderne Devotie. Maar van Geert Groote schrijft hij dat deze vaak is miskend als mysticus:

Het is duidelijk dat Geert Groote een sterk bewonderaar is van het mystieke leven, maar hij legt de nadruk op de noodzakelijkheid, dat wij ons ontvankelijk maken voor de genade Gods, die de eigenlijke bewerkster is van de mystieke vereniging met God. Hij legt de nadruk op de bekering, op hetgeen hij noemt het stervende leven en vervolgens op de oefening in de deugd. Hij laat verder aan God over, of hij de mystieke begenadiging en Godserving wil schenken. [...] Dit heeft zich later gewroken en hoe langer hoe meer zien wij de Moderne Devotie van mystieke school verkleumen tot een louter ascetische. Dit heeft niet in de bedoeling van Geert Grote gelegen, integendeel.¹⁴⁷

De warmte van het zoeken van de vereniging met God moet volgens Titus niet buiten beschouwing worden gelaten. De mens moet wel eerst vrij worden om met de genade van God mee te kunnen werken. Vrij van die behoefte die uit het oog doet

¹⁴⁵ V.o.G.E., 28

¹⁴⁶ V.o.G.E., 28

¹⁴⁷ V.o.G.E., 30

verliezen dat ten diepste alleen van God het leven wordt ontvangen.¹⁴⁸

In het tweede artikel over de Geestelijke Oefeningen van Nicolaus van Esch brengt Titus onder de aandacht van zijn lezers, dat de beweging van bekering voor een belangrijk deel inhoudt dat mensen steeds meer hun hoge waarde op het spoor komen, waardoor er tegelijk een vervreemding van het aardse optreedt. Dit wordt als volgt beschreven:

Als wij bedenken, hoe God ons geschapen heeft en welk een verheven bestemming Hij ons heeft gegeven, [...] hoe wij nog altijd bestemd zijn, God te kennen en te beschouwen en in die beschouwing Gods gelukkig te zijn, dan moeten wij onszelf wel dwaas en kortzichtig voorkomen, als wij ons niet met geheel ons hart naar God wenden. Dan moet de aarde ons inderdaad een ballingsoord wezen en in ons het verlangen naar de hemel en naar God meer levend zijn. Enerzijds zien wij de onbegrijpelijke grootheid en heerlijkheid van de ziel, anderzijds zien wij, hoe zij haar eigenwaarde niet beseft en over het hoofd ziet. Die laatste beschouwing moet ons prikkelen tot bekering.¹⁴⁹

De mens die inziet dat een andere weg ingeslagen moet worden en daardoor steeds meer vervreemdt van het leven dat hij leidt, beseft dat deze hoge bestemming alleen in God gevonden kan worden. Of, zoals Titus bij de eerste ‘manire’ schrijft, in het tweede artikel over het traktaat *Van de Seven Maniren van Minnen* van Beatrijs van Nazareth: ‘De mens ziet in dat hij niet is, zoals hij zou kunnen zijn, dat God meer liefde verdient, dan dat hij Hem betoont; dat hij zich te veel van God laat afleiden. Dat zal en moet anders worden’.¹⁵⁰

De Godzoekende mens zal dan allereerst een proces van onthechting aan behoefte en hechting aan God ingaan. Om tot God te komen, die niet tot iets is te herleiden, is iets anders nodig dan de hang naar de dingen, het woord of het beeld. Een proces van ontleding hiervan is noodzakelijk om verder en verder de wezenlijke relatie bloot te leggen die er met God is. Daarvoor moet weg wat niet-God is.

¹⁴⁸ V.o.G.E., 29

¹⁴⁹ V.o.G.E., 33

¹⁵⁰ V.o.G.E., 119

3.1.3 Onthechting

Voor de schrijfster van *De Evangelische Peerle* ligt, zoals hierboven al is aangegeven, het begin van de weg wanneer de mens zich naar het goede keert en hij beseft dat hij ‘moet beginnen met zich van alles los te maken en God alleen aan te hangen, op Hem zich te verlaten met loslating van de wereld’.¹⁵¹ In het tweede hoofdstuk van het eerste deel bidt de zich naar het ‘opperste Goed’ toegerende mens:

O gezegende God, wie zijt Gij en wie ben ik? O mijn Heer en mijn God, Gij zijt het opperste Goed en ik ben de grondeloze schamelheid. Voor de zonden die ik niet gedaan heb, hebt Gij mij bewaard. Ik bid U, maak mij een mens naar Uw hart en laat mij altijd alles geloven, wat Uw H. Kerk gelooft. En de waarheid waarvoor Uw vrienden hun leven hebben gegeven, geloof ik ook, en ik verlang te leven en te sterven in dit geloof, versierd met de liefde.¹⁵²

Hierover schrijft Titus dat er een wantrouwen is te overwinnen tegenover eigen mogelijkheden: ‘Het schuldbewustzijn doet zich slechts schoorvoetend op weg bewegen’.¹⁵³ De mens is nog ‘hangend tussen licht en duister’, is in *De Peerle* te lezen.¹⁵⁴ Het vertrouwen op God is echter sterker dan het inzicht in eigen onvermogen. De stap wordt toch gezet, en wel, schrijft Titus, ‘uit verlangen’ naar iets dat nog niet wordt gezien en ‘in vertrouwen op Gods hulp’.¹⁵⁵ Het toenemend inzicht in eigen (on)mogelijkheden doet scherp voelen dat hulp van de andere kant moet komen en dit drijft de mens steeds sterker in de armen van God en weg van niet-God. Er begint een proces van wat de in *De Peerle* ‘verlatentheyt’ wordt genoemd, een onthechting en ontleding van al wat men wil, bezit en begeert.¹⁵⁶

In het tweede artikel over Jan Pelgrim Pullen geeft Titus Brandsma een beschrijving van het geschrift *Den toepat om tot de goddelijcke kennis te comen*. Het geschrift heeft de ondertitel: ‘waerin geleert wordt, hoe den mensch, door een geheel ontblooten, vernieten ende ontsincken sijnsselfs ender alder dingen, tot de hoochste kennis, beschouwingen en vereeninge met God sal comen’.¹⁵⁷ Titus geeft hierop als commentaar dat deze verklaring duidelijk maakt dat

¹⁵¹ V.o.G.E., 55

¹⁵² Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. I*, 4

¹⁵³ V.o.G.E., 55

¹⁵⁴ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. II*, 2

¹⁵⁵ V.o.G.E., 55

¹⁵⁶ V.o.G.E., 55

¹⁵⁷ V.o.G.E., 22

Pullen als eerste voorwaarde om tot de kennis van God te geraken een dusdanige onthechting aan zichzelf en aan alle schepselen vordert dat gesproken kan worden van “ontbloten”, van “vernietigen”, van “ontzinken aan zichzelf”. Dit vordert volgens hem de aard van het Goddelijk Wezen. Dit is onder geen beelden of omschrijvingen kenbaar.

Concreet houdt dit in dat afstand wordt gedaan ‘van wat naar de natuur waarde schijnt te hebben en aangenaam is’. Het is niet-God en staat in de weg om de rijkdom - de rijkdom van de wezenlijke vereniging met God - ‘te beseffen en te genieten’. Slechts als de ziel is onthecht, kan zij zich aan Gods liefde overgeven. Dat deden ook de heiligen: ‘Armoede en miskening, lijden naar lichaam en geest hebben zij omhelsd en met vreugde begroet als middelen om tot de volle waardering van God, die in ons woont, te geraken’.¹⁵⁸

Het eerste dat in het proces van overgave en onthechting wordt gevraagd is inkeer. Titus Brandsma schrijft: ‘De mens begint met zich naar God te keren en geheel naar Hem heen te richten’.¹⁵⁹ Het is de houding waarvan *De Evangelische Peerle* schrijft:

Een ding is noodzakelijk, en dat is afzondering. Wij moeten onze harten los maken van alles wat wij gedaan hebben of nog zullen doen, en van alle invallen die de liefdevolle aandacht op God beletten of kunnen schaden. En wij zullen geen aandacht schenken aan alle vrees, verstrooiing en zorg, maar heel simpel met onze gedachten in God gaan en over alle voorkomende beletselen heenspringen gelijk de herten en hinden, en zeggen: Waar zijt Gij, mijn Heer en mijn God? Gij hebt mij geschapen om U te kennen en lief te hebben.¹⁶⁰

Het innerlijk verkeren met God is de voorwaarde voor alle omvorming. Bij de vierde oefening van de weg der zuivering van Nicolaus van Esch, waarbij het gaat om de versterving en hervorming van de zintuigen, schrijft Titus Brandsma: ‘Geen handeling, geen beweging van ons lichaam zou moeten plaatshebben zonder dat wij ons afvragen, hoe God daarover oordeelt, zonder voortdurend te overleggen, wat Hij van ons vraagt’. Titus schrijft verder: ‘Dit leven met God is het fundament van het geestelijk leven. [...] De ingekeerdheid is de drempel van het mystieke leven’.¹⁶¹ Het is een thema dat in veel van de artikelen terugkeert. Ook in de artikelen over *Het*

¹⁵⁸ V.o.G.E., 22

¹⁵⁹ V.o.G.E., 55

¹⁶⁰ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. 1*, 6

¹⁶¹ V.o.G.E., 33

beeld des Levens, een boek van de vierdehande oefening, is de nadruk op inkeer aanwezig. Door Titus wordt van de tweede oefening de strekking weergegeven met de woorden: ‘Wie nog vermaak schept in het schepsel, kan de hemelse vertroosting en zoetheid niet smaken’.¹⁶² Het is daarom

noodzakelijk in zichzelf te keren, en al het uitwendige buiten te sluiten, wereldse vriendschap af te breken om God alleen aan te hangen. In de eenzaamheid met God alleen zal Hij zwijgend God beschouwen. Hij moet zich beijveren zijn hart rein en zuiver te houden, onbesmet door hetgeen van de wereld is. [...] Hij moet zelfs alle beelden en voorstellingen van het vergankelijke terugdringen, alsof er niets bestond dan God en God alleen. Met zich hierin te oefenen zal hij de ware reinheid des harten verwerven.¹⁶³

Het doel van deze ingekeerdheid is, zo schrijft Titus in de artikelen over Pelgrim Pullen, om alles uit te schakelen om tot die ‘betrekking met God’ te komen ‘waar wij als voortkomend uit zijn hand met Hem verbonden zijn’.¹⁶⁴ Hier kan ontstaan ‘enige kennis [cursivering S.v.D.] van God, die overgaat in een beschouwing van Zijn Wezen en in ‘n bewust zich één weten’. Nadrukkelijk wordt de lezer er op gewezen dat het bij deze kennis niet gaat om ‘wijsheid naar de wereld’ of ‘vernuft of vindingrijkheid’.¹⁶⁵ Deze kunnen hier niet helpen. Er lijkt hier een abstraherende, ontledigende beweging van het verstand herkenbaar waarin de mens steeds meer voorbij alle beelden raakt om tot de beeldloos Aanwezige in zichzelf te komen. Een beweging die aansluit bij de diesrede uit 1932 waarin dit naderen van het verstand van de diepste grond van het wezen wordt beschreven als: ‘na eerste beredenering duidelijk kenbaar; bij geregelde instelling daarop zonder telkens herhaalde beredenering en als bij intuïtie, zodat wij ons zien in voortdurende aanschouwing Gods’.¹⁶⁶

De weg die Titus beschrijft aan de hand van Pullen geeft eveneens als perspectief dat de steeds diepere ingekeerdheid kan ‘leiden tot een toestand van rust, van zich verlaten op God, die overgaat in een passieve ingekeerdheid, waarin God ons boeit en beslag op ons legt en wij door zijn genade geheel op Hem gericht blijven’.¹⁶⁷

¹⁶² V.o.G.E., 77

¹⁶³ V.o.G.E., 77

¹⁶⁴ V.o.G.E., 22

¹⁶⁵ V.o.G.E., 22

¹⁶⁶ T. Brandsma, *Mystiek, een bloemlezing*, 100

¹⁶⁷ V.o.G.E., 22

De nadruk op de beeldloze aanwezigheid in de grond van de ziel, sluit echter niet uit, dat op de weg naar deze concentratie op het wezenlijke, oefeningen aangegrepen kunnen worden waarbij beeld en woord wel degelijk een plaats hebben. In het tweede artikel over *Overgangen in onze Geestelijke Letterkunde* schrijft Titus dat Ruusbroec i.t.t. de mystieke literatuur vóór hem die sterker onder invloed stond van Eckhart, aan ‘de natuurlijke grondslag der kennis en haar groei uit het beeld, meer aandacht wijdt’.¹⁶⁸ De term ‘natuurlijke grondslag’ wijst er op dat, zoals Titus in dit artikel over de abstracte bespiegeling schrijft, er grenzen zijn ‘en die grenzen worden spoedig bereikt’.¹⁶⁹ Hij ziet het gevaar dat een te nadrukkelijke ‘beeldenstorm’ tot afkeer en misverstaan leidt. Beeld en woord, de dingen van deze wereld, hebben waarde op de weg naar God. Het meisje uit het lied *Het daghet in den Oosten* moet haar geliefde met zijn eigen zwaard begraven, waarbij Titus mediteerde: ‘Zo is er bij hetgeen de wereld aanvoert om zich tegen Jezus te verdedigen en beslag op de ziel te leggen, nog veel, dat haar helpt in haar afscheid van de wereld’.¹⁷⁰

3.1.4 Aanhechting in liefde

Oefeningen tot inkeer en ontvankelijkheid kunnen ingrijpende ascese inhouden, zoals Titus laat zien in de artikelen over Maria Petyt bij wie, aan het begin van haar weg, het stervende leven centraal stond.¹⁷¹ Zij wilde een ‘niet zo gemakkelijk overwinbare zucht naar vermaak en levensgemak’ overwinnen en haar lichaam onder volledige controle brengen van haar geest. Dat deed zij door een harde ascese, opdat ‘zij geen beletsel meer vormde voor de opgang naar God en het innigste verkeer met Hem’. De middelen die zij hierbij aangreep waren strenge vasten, geselingen en het ontzeggen van haar lichaam van ieder gemak. De belangrijkste oefening was echter ook voor Maria Petyt, zo schrijft Titus, ‘de voortdurende oefening in het zich in tegenwoordigheid weten van God, van Gods inwoning en voortdurende begenadiging’. Zij was daarbij ‘onverbiddeijk in de oefening van de overweging’. Desnoods deed zij zichzelf geweld aan om haar geest op God gericht te houden om de hele dag ‘in Gods tegenwoordigheid te leven’. Zij oefende op deze wijze om zoveel mogelijk haar afzondering van de wereld te behouden.¹⁷²

¹⁶⁸ V.o.G.E., 134

¹⁶⁹ V.o.G.E., 134

¹⁷⁰ V.o.G.E., 16

¹⁷¹ V.o.G.E., 69

¹⁷² V.o.G.E., 69

In de gerichtheid op God ligt voor Titus Brandsma het zwaartepunt van alle inoefening evenwel niet zozeer bij de vernietiging van het lichaam maar veel meer bij oefeningen in liefde van en voor God.

Volgens *De Evangelische Peerle* spelen in de fase van actieve onthechting de uitgaande biddende inoefeningen van ‘vurige gebeden, verzuchtingen en dringende schietgebeden’ een belangrijke rol om in verlangen in God te hechten ‘in een oprecht beminnen’.¹⁷³ Liefde roept de wil tot gelijkvormigheid op, het verlangen waarvan *De Peerle* schrijft: ‘dat ik niet meer leef, maar Gij, genadige Heer, in mij’.¹⁷⁴ De oefeningen zijn er op volgens Titus op gericht: ‘ons geheel in God te doen verliezen en te doen opgaan’.¹⁷⁵ Onder de vele inoefeningen die hij uit *De Peerle* noemt zijn de voornaamste: het ontvangen van de sacramenten, het bijwonen van liturgische vieringen en vooral de meditatie over het leven en lijden van Jezus, om steeds weer op te wekken tot liefde tot God. Brandsma meent dat het verlangen, dat de mens in de armen van God drijft, niet hoog genoeg kan worden aangewakkerd. Hoe meer liefde, met hoe meer vaart de mens richting God wordt getrokken.¹⁷⁶ Alles wat kan helpen om meer en meer lief te hebben moet worden aangegrepen om de goddelijke vonk van het verlangen aan te wakkeren tot een laaiend vuur.¹⁷⁷

Dat de liefde centraal staat bij alle inoefening komt sterk tot uiting in de artikelen over *De Geestelijke Oefeningen* van Nicolaus van Esch. De eerste oefening van Van Esch is gericht op de kennis van God. Titus schrijft dat Van Esch zijn lezers op het hart drukt ‘dat wij niet alleen God moeten beschouwen in zijn oneindige grootheid, maar tevens in zijn velerlei betrekking tot ons. Hij is alles voor ons’.¹⁷⁸ De kennis van God is ‘de grootste gave, waarom wij moeten bidden, maar waarvoor wij ook niet genoeg moeite kunnen doen. [...] Wij moeten er op bedacht zijn, eerstens zijn macht, vervolgens zijn wijsheid, eindelijk en bovenal zijn liefde te bewonderen en te loven’. Met de woorden bovenal en alles zet Titus zijn lezerspubliek in de volgens hem juiste richting. De mens moet getrokken worden door de liefde en niet door scrupules of angst. God is altijd, in alles op de mens betrokken. Zonder Hem leeft hij niet. Dit is de kennis waarover Van Esch en ook Titus spreken: het besef van de diepe levensverbondenheid met de oorsprong en bestemming van het menselijk bestaan. Deze gerichtheid op de liefde komt ook naar voren in wat Titus aanhaalt uit de derde

¹⁷³ V.o.G.E., 55

¹⁷⁴ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. 1*, 5

¹⁷⁵ V.o.G.E., 55

¹⁷⁶ V.o.G.E., 33

¹⁷⁷ T. Brandsma, ‘Het vonkje der ziel’, 1-6

¹⁷⁸ V.o.G.E., 33

oefening die een opwekking tot berouw is: ‘Om dit te bevroeden moeten wij ons leven trachten te overzien met al zijn tekortkomingen om ons dan te werpen in de armen van Christus [...]. De gedachte aan Gods eindeloze barmhartigheid moet voorkomen dat wij moedeloos worden’. Moedeloosheid zou de verandering van leven in de weg staan. Titus geeft de woorden van Van Esch weer: We moeten ons daarbij ‘zo innig mogelijk met God verenigen, in God opgaan en over alles, wat er tussen ons en God staat weten heen te springen’. Uit geestelijke werken moet ‘het zoete van de Geest Gods’ gehaald worden. Inzicht in tekortkomingen en schuldbesef is noodzakelijk, maar dit moet niet terneerdrukken. De meditatie moet leiden tot een naderen van God met vertrouwen. Hij is de liefdevolle Vader en Verlosser: ‘Hem aanhangen, ons geheel voor Hem openstellen, met Hem leven, is het heerlijkste, dat er voor de mens bestaat, of, gelijk een Latijns vers na de voorrede ingelast het uitdrukt: [...] “Die liefde tot God is voor uw ziel het levensgeluk”.¹⁷⁹

3.1.5 Het werkende leven

Titus Brandsma vindt het belangrijk dat de mens in dit eerste proces van aanhechting een actieve houding aanneemt. Hij beschrijft dit ook uit *De Evangelische Peerle*:

Dat opzien naar het hoogste Goed zal de mens niet in die ‘verlatingen’ van alles in rustige rust doen neerzitten, maar hem integendeel tot voortdurende werkzaamheid, tot concentratie van zijn geest op dit hoogste Goed prikkelen en zijn leven er telkens en telkens weer naar doen richten.¹⁸⁰

Dit is ‘het werkende leven’, dat noodzakelijk is om tot de beschouwing te komen. Het lijkt dat hier door Titus Brandsma een steeds dieper gaande cirkelbeweging wordt beschreven die eenmaal binnengegaan de mens steeds verder meevoert. Eenmaal zich gericht hebbend naar God wordt de mens geprikkeld m.a.w. aangedreven, om zich meer en meer te richten en zich te onthechten. *De Peerle* spreekt over ‘inwendige inspiratie’.¹⁸¹ Zo voert het werkende leven steeds verder, met het doel zelf steeds meer uit het centrum te drijven, waardoor God in het centrum van alle aandacht kan komen.¹⁸²

¹⁷⁹ V.o.G.E., 33

¹⁸⁰ V.o.G.E., 55;

In het artikel staat i.p.v. ‘het hoogste Goed’, ‘het hoogste God’. De context en het gebruikte lidwoord in aanmerking genomen, lijkt dit een drukfout te zijn. In de *Evangelische Peerle dl. I*, 4 e.v. wordt eveneens geschreven over ‘het opperste Goed’.

¹⁸¹ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. I*, 13

¹⁸² Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. I*, 14

In zijn artikelen over de geestelijke oefeningen van Nicolaas van Esch schrijft Titus dat ook de oefeningen verderop de geestelijke weg *hamers* zijn waarmee de ziel klopt op de deur van het innig leven ‘vervuld van de H. Geest’.¹⁸³ Volgens hem wordt in deze beelden ‘werkwaardig’ uitgedrukt hoe het geestelijk leven van de kant van de mens gebed en oefening vraagt. Titus schrijft over Van Esch dat hij er van overtuigd is dat wie deze oefeningen houdt ‘in genade en vriendschap Gods vooruit zal gaan en er geen spijt van zal hebben’.¹⁸⁴ Er is persoonlijke inspanning nodig, ingekeerdheid, toeleg op schuldbesef, besef van hulpeloosheid en vooral van gebed.¹⁸⁵ Er wordt van de mens aldus veel inspanning gevraagd. Toch ziet Titus bij van Esch in zijn Geestelijke Oefeningen een ‘harmonische verbinding van het schouwende leven met de voortdurende beoefening’.¹⁸⁶ Hij acht het

een werkje van heel bijzondere waarde, dat op de al te eenzijdig op de werkheiligheid gerichte godsvrucht van de latere ontwikkelingen van de Moderne Devotie een gelukkige en gezonde reactie mag worden genoemd, zonder dat vervallen is in het tegengestelde uiterste, waartoe de Hervorming kwam, van een Godsvereniging en Godsbegeenadiging, waarbij de eigen menselijke werkzaamheid geen invloed uitoefent.

Eigen inspanning en werkzaamheid worden volgens Titus Brandsma gevorderd, hij nuanceert echter op meerdere plaatsen woorden over inoefening en werkzaamheid met zinnen als: ‘hoe grote plaats de begeenadiging Gods ook moge innemen’ en ‘al wordt het dan ook door de H. Geest in ons voltrokken en verwerkelijk’.¹⁸⁷ Hierdoor wordt door Titus, ondanks alle activiteit die hij van de mens vraagt, het initiatief bij God gelegd en gehouden.

‘Deze is God, die zich aan ons geeft, die tot ons spreekt om Zichzelf in zijn diepste wezen aan ons te openbaren, niet in woorden en beelden, maar in de stilheid van de stille verloochening aan alle bevrediging’, schrijft Titus Brandsma in het derde artikel dat gewijd is aan Jan Pelgrim Pullen en zijn geschrift: *Den toepat om tot de goddijcke kennis te comen*.¹⁸⁸ De inoefeningen van inkeer en ont- en aanhechting, om God de kans te geven de mens toe te naderen, zijn echter slechts de allereerste fase

¹⁸³ V.o.G.E., 32

¹⁸⁴ V.o.G.E., 32

¹⁸⁵ V.o.G.E., 33

¹⁸⁶ V.o.G.E., 32

¹⁸⁷ V.o.G.E., 32

¹⁸⁸ V.o.G.E., 23

van de weg. In iedere ziel schuilt een vermogen 'dat de mens in staat stelt alle dingen te zien als van God voortkomend en tot God heenwijzend'. Alle oefening tot inkeer en onthechting moet er toe leiden dat uiteindelijk de mens zich weer naar buiten keert en God zoekt in de schepping. Titus begint het derde artikel over Pullen met de woorden: 'Nadat Pullen zo sterk mogelijk heeft aangedrongen op het zich losmaken van alles om daardoor God te kunnen aanhangen, vestigt hij er de aandacht op, dat wij toch weer God moeten zoeken in de schepselen en God zelf ons daarmee telkens weer in contact brengt'. De mens kan zich tijdens het aardse bestaan niet onttrekken aan de schepping. Zijn geschapen conditie maakt dat hij altijd weer met het geschapene wordt geconfronteerd. Als de ziel gevorderd is in de onthechting aan eigen behoeftigheid kan alles in zijn oorsprong worden gezien:

Dan zal onze natuur niet denken aan haar bevrediging, maar op de eerste plaats denken aan God, wiens inzichten worden gediend. Zo gewoon geworden, in alles op de eerste plaats God te zien, zullen we ons ook getrokken voelen tot die handelingen, welke nog meer onze aandacht naar God leiden.

En doorheen alle inoefening komt de steeds meer ontledigde mens op het spoor 'dat zijn glorie ligt in zijn innerlijke vereniging met God, die als hij er zich toe leent en zich in niets op zichzelf laat voorstaan, in hem leeft en werkt tot heil van hemzelf en anderen'.¹⁸⁹

3.2 De praxis van de liefde

3.2.1 Deugd

Titus Brandsma erkent, in navolging van de vele mystici die hij heeft bestudeerd, een opgang in het geestelijk leven. De fasen van de geestelijke weg mogen echter niet als strikt gescheiden worden beschouwd. Als Titus een beschrijving geeft van het werk van pater Brugman schrijft hij dat deze 'leermeester van het geestelijk leven' een biografie schrijft van Liduina van Schiedam die geen chronologische volgorde van haar leven geeft. Hij schrijft volgens Titus veel meer een werk dat 'de opgang in 't geestelijk leven vanaf de meer algemene deugdoefening tot de hoogste trappen van

¹⁸⁹ V.o.G.E., 23

het mystieke leven voorstelt'.¹⁹⁰ Titus meent dat het aandacht verdient dat Brugman aangeeft dat een chronologische lijn voor de opzet van deze biografie niet geschikt is omdat

in de opgang van het geestelijk leven wel drie trappen worden onderscheiden, maar niet zo, dat op de hogere trappen de toestanden van de lagere trappen niet weerkeren. Elke dag opnieuw moet de ziel zich tot God toekeren en zuiveren terwijl de beoefening van de deugd de innigste vereniging met God niet slechts moet voorafgaan, maar ook de vrucht ervan moet wezen en ze moet vergezellen.¹⁹¹

De eerste en tweede fase in het geestelijk leven kunnen nooit gezien worden als fasen die op een gegeven moment achter de rug zijn. Zuivering en deugd blijven altijd een thema op de weg, hoe God en mens ook verenigd zijn.

De Evangelische Peerle, die Titus Brandsma zo uitvoerig behandelt in zijn artikelen, bestaat evenwel uit drie gescheiden delen die elk een fase van de weg beschrijven. Deel één beschrijft de weg van de zuivering, deel twee de weg van de verlichting en deel drie de weg van de vereniging. Het derde Gelderlanderartikel over dit werk behandelt in de woorden van Titus

de weg van de verlichting of verluchting, het leven van versiering van onze ziel met deugden. [...] De tweede trap betekent onze verdere voortgang op het pad, dat ons tot de innige vereniging met God moet voeren. Als de mens zijn ziel gezuiverd heeft, moet hij er alles op zetten, deze met alle soorten van deugden te versieren. De schrijfster wijst daarbij naar Christus, die ons daarvoor door onze Hemelse Vader als voorbeeld is gegeven. Naar dit voorbeeld moeten wij ons leven inrichten, aan Hem moeten wij ons gelijkvormig maken.¹⁹²

Hierbij gaat het niet alleen om navolging van het voorbeeld, maar Christus is de weg terug naar het beeld dat van eeuwigheid bestond in God. 'Met Hem verenigd zullen we weer tot onze oorsprong kunnen wederkeren en onszelf hervinden'. Titus Brandsma meent dat in *De Evangelische Peerle* veel meer de Godheid van Christus op de voorgrond staat en dat mensen zich met Hem verenigen 'om met en in en door Hem ons oorspronkelijk goddelijke leven zo dicht nabij te komen'. Als reactie op de Moderne Devotie, waarin de menselijkheid van Christus werd benadrukt en daarmee de eigen mogelijkheden van de mens, ziet Titus in *De Peerle* een tendens verschijnen

¹⁹⁰ V.o.G.E., 106

¹⁹¹ V.o.G.E., 106

¹⁹² V.o.G.E., 56

waarbij veel meer de nadruk ligt op ‘het genade leven, het zich geheel stellen in de handen van God om door Hem geholpen en geleid te worden’. Ook voor de ontwikkeling van de deugd legt *De Peerle* een nadruk op ‘de ontvankelijkheid voor de inwerking Gods’. Titus vervolgt met de woorden: ‘Willen wij voortgang maken in het geestelijk leven, ons hart met deugden versieren, dan moeten wij zo sterk mogelijk de overtuiging in ons vestigen en voeden, dat wij uit onszelf niets vermogen en slechts de innigste vereniging met God ons in staat stelt in die richting iets te doen’. Hierbij kunnen alleen de ‘ingestorte deugden van geloof, hoop en liefde’ helpen. Deze deugden zijn na de periode van de zuivering het uitgangspunt ‘van een nieuw leven met God, bestraald door zijn zon, gekoesterd door zijn licht en de warmtekracht van zijn genade’.¹⁹³

3.2.2 Kruipen over de aarde

De mens moet zich hierbij wel oefenen om zich steeds meer bewust te worden hoe Gods liefde zijn oorsprong is en zich oefenen in toevertrouwen. Hierbij is het, voordat in de ziel afgedaald wordt naar de beeldloze en stille aanwezigheid van God, allereerst én tegelijk belangrijk om ‘te kruipen over de aarde’, zoals pater Brugman de meditatie op Jezus’ leven en lijden noemt, een uitdrukking die door Titus in het artikel wordt overgenomen.¹⁹⁴ De mens moet zich oefenen in meditatie op de deugden van Christus. Op Zijn ‘nederigheid, op Zijn armoede en naaktheid, Zijn reinheid, Zijn liefde, Zijn geduld en zachtmoedigheid, Zijn matigheid en onthouding, Zijn boetvaardigheid en offervaardigheid’. Deze overwegingen dienen om mensen ‘uit hun lauwheid, onwetendheid en nalatigheid op te heffen’, maar vooral om op te wekken tot liefde.¹⁹⁵

Een heel voorname oefening in dit laatste is voor Titus Brandsma de meditatie op het lijden van Christus. In veel artikelen geeft Titus voorbeelden van oefening in het lijden van Christus dat een thema is dat in de geestelijke literatuur van de Nederlanden wordt behandeld. *De Evangelische Peerle* beschrijft hoe deze meditaties, waarin woord en beeld een plaats hebben, uiteindelijk overvloeien in een beeldloos aanwezig zijn van het gemediteerde:

¹⁹³ V.o.G.E., 56

¹⁹⁴ V.o.G.E., 47

¹⁹⁵ V.o.G.E., 47

Het lijden van onze Heer moet men biddenderwijs beoefenen, met dankbaarheid en met liefde, in de geest en in de blote grond, zonder beelden, zodat men in de Godheid blijft en in de kennis van de heilige Drie-eenheid. Want de eenheid der Drievuldigheid heeft door haar macht wijsheid en liefde voortgebracht in zijn heilige Mensheid, door welks lijden God ons heeft verlost, en door wiens verdiensten Hij ons niets kan weigeren.¹⁹⁶

Titus schrijft in zijn artikelen over *De Peerle* bij dit thema:

Daarin komt de Goddelijke liefde het allersterkst uit. God zelf heeft dat Lijden de openbaring van zijn liefde genoemd. De lijdende Christus moet onze voortdurende spiegel zijn. Naar Hem moeten wij ons vormen, allereerst door zijn leven te leven, Zijn gevoelens tot de onze te maken, innerlijk geheel met Hem te zijn en dat niet slechts naar zijn H. Mensheid, maar tegelijk met zijn H. Godheid, die ons van eeuwigheid heeft bemind, ons heeft geschapen en nu weer verlost, opdat Hij in ons blijve werken en ons beantwoorden aan het beeld dat Hij van eeuwigheid van ons heeft gehad'.¹⁹⁷

Over Gods gave van zichzelf in de schepping en in het lijden van Christus mediterend wordt de liefde van de mens steeds meer in de grondeloze absoluutheid van de liefde van God gegrond, totdat zij één worden. Of, zoals Titus Brandsma schrijft over de lijdensmeditaties van Geertruide van Oosten: 'Zij wil zijn geest inademen, opdat haar mond zijn woorden spreke'.¹⁹⁸ Het kruis is in haar overweging het hoogtepunt van de liefde: 'Op het kruis heeft hij haar als bruid genomen en zich met haar in de hoogste liefdesuiting verbonden'.¹⁹⁹

Gelijkvormig worden met Christus is gelijkvormig worden aan, in de woorden van *De Evangelische Peerle*, 'de deugd zelf'.²⁰⁰ Gelijkvormigheid met Christus, die voorbeeld is van volkomen nederigheid en gehoorzaamheid aan God, houdt allereerst in dat de wil van de mens wordt omgevormd in de wil van God, een God die liefde is én het lijden heeft gewild.²⁰¹

In zijn artikel over Maria van Oisterwijk beschrijft Titus uit haar werk dat Christus' geboorte uit Maria in de mens plaatsvindt 'wanneer wij onze wil, die God

¹⁹⁶ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. I*, 39

¹⁹⁷ V.o.G.E., 56

¹⁹⁸ V.o.G.E., 19

¹⁹⁹ V.o.G.E., 20

²⁰⁰ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. II*, 22

²⁰¹ V.o.G.E., 52

ons als een vrije wil gegeven heeft, geheel aan Hem onderwerpen'.²⁰² De ziel die leert God te vertrouwen en zich over te geven, kiest God 'tot zijn bruid, maar niet alleen om haar te doen genieten, maar ook haar te doen delen in alles, wat Hij eenmaal door gehoorzaamheid en ootmoed heeft geleden, van de kribbe tot het kruis'. In de artikelen over Jan Pelgrim Pullen wordt door Titus een zelfde nadruk gelegd op de aanvaarding van wat het leven brengt en alles te zien als komend uit de hand van God. Deze aanvaarding is in de woorden van Titus: 'Christus te volgen tot het kruis met al zijn verschrikkingen van miskenning en verguizing'.²⁰³

Christus is voor Titus Brandsma het enige antwoord op het verlangen in de mens naar vereniging met God:

Wilt gij genezen van uw wonde, Hij is de geneesheer; hebt gij dorst, Hij is de bron, wordt ge gedrukt door de zonde, Hij is de gerechtigheid; behoeft gij hulp, Hij is uw kracht; vreest gij de dood, Hij is het leven, verlangt gij naar de hemel, Hij is de weg; vlucht gij de duisternis, Hij is het licht; zoekt gij voedsel, Hij is uw spijs,

is een citaat van Ambrosius dat door pater Brugman wordt aangehaald en door Titus aan zijn lezers ter overdenking wordt gegeven.²⁰⁴

Het verlangen, waarop Christus het antwoord is, is gegrond in de verlangende liefde van God. Ook voor de bruid in het traktaat *Van den Herten Bereidinghe* is God álles en is de mens ook alles voor God: 'Christus heeft gezegd: als Ik van de aarde zal zijn opgeheven, zal Ik alles tot mij trekken. Wie trekt Hij anders dan de mens. Deze is Hem dus alles. Zouden wij dan nalaten Hem onszelf geheel te schenken zonder enig voorbehoud?'.²⁰⁵

3.2.3 De vormende kracht van het leven

Titus Brandsma legt er keer op keer de nadruk op dat in het leven zelf de inwerking van God plaatsvindt. Alles wat de mens actief doet en nalaat valt in het niet bij de wederwaardigheden die hem overkomen in het gewone leven waarin hij de vormende naar Zich toe trekkende hand van God mag zien; Een God die geschouwd kan worden in het 'Jezuskind [...] dat van de hoogte der hemelen neerdalend Zich, zo diep

²⁰² V.o.G.E., 6

²⁰³ V.o.G.E., 22

²⁰⁴ V.o.G.E., 49

²⁰⁵ V.o.G.E., 102

als maar mogelijk was, vernederde'.²⁰⁶ Voor Maria van Oisterwijk staat de overgave aan die God en de ontvankelijkheid voor zijn genade voorop. De overgave die Titus van haar leven schetst illustreert hij met het voorbeeld dat zij zelfs bereid is om af te zien van dat waar zij het meest naar uitziert: haar vereniging met Christus in de eucharistie. 'Ik ben ook van ganser harte tevreden, [...] wanneer de liefde dwingt, mij daarvan te onthouden. Zij weet zich bij zowel het een als het ander in Gods hand en voegt zich blij naar zijn beschikking'.²⁰⁷

Deze overgave in leven en lijden is eveneens het voornaamste thema in de artikelen over Liduina van Schiedam die Titus noemt een 'toonbeeld van geduld in het lijden, wij worden gedrongen haar, zij het van verre, daarin na te volgen'.²⁰⁸ In deze artikelen beschrijft Titus hoe zij vooral groeit aan de inbreuken in haar leven. Voor een deel kiest zij haar eigen lijden door zich nog extra te vernieten in allerlei oefeningen die haar lijden nog heviger maken. Het meest groeit echter haar overgave daar waar haar door gebeurtenissen en mensen wordt afgenomen wat zij nog niet kan missen. Dit gebeurt als ook háár uit wantrouwen de communie wordt onthouden, maar eveneens op het laatst van haar leven als mensen sterven die haar het meest na staan. Toen 'was het haar, of alles om haar wegviel. Het greep haar sterk aan. Zij aanvaardde het echter spoedig als een laatste loutering om haar van het aardse los te maken. Zij vond er de kracht door, er naar te verlangen, van allen verlaten in volstrekte eenzaamheid te sterven'.²⁰⁹

De schrijfster van *De Evangelische Peerle* ziet deze overgave aan wat vanuit God op de mens afkomt, als de belangrijkste houding die de mens moet aannemen op de geestelijke weg. Titus stelt de door haar gebruikte woorden 'laten', 'lijden' en 'niet' voorop:

Voor die inwerking Gods moeten wij ons geheel in zijn handen stellen in een algeheel "laten" d.i. wij moeten God laten begaan, ons geheel door Hem die ons schiep en in stand houdt, laten hervormen en vervolmaken door het werk van zijn genade. Met dit "laten" is dan vanzelf verbonden een "lijden" in vereniging met God. En opdat wij dit kunnen moeten wij ons zelve zoveel mogelijk uitschakelen en terugbrengen in onze eigen voorstelling tot een "niet".²¹⁰

²⁰⁶ V.o.G.E., 6

²⁰⁷ V.o.G.E., 7

²⁰⁸ V.o.G.E., 44

²⁰⁹ V.o.G.E., 45

²¹⁰ V.o.G.E., 56

De Peerle zelf, gaat op dit niet verder in dan Titus Brandsma. De schrijfster grondt het niet van de mens in het goddelijk “Niet”. Zij schrijft:

Werpen wij nu onze wil in de wil van God, dan kunnen wij niets, vermogen wij niets en behoeven wij niets. Dan vergeten wij onze wil en werpen die geheel en al in God. [...] Wil ik nu tot dit edele “niet” geraken en te niet worden, dan moet niet zich met het “Niet” te niet worden. Want ook God is “Niet”, al wat men in woorden van Hem vermag te zeggen.²¹¹

Hoewel *De Peerle* verder gaat dan Titus, betekent ook voor hem overgave aan het leven, overgave aan God. Openstaan ‘voor die inwerking Gods’ wil zeggen het leven zelf laten werken.²¹² Leven brengt als vanzelf allerlei mee dat de mens vanuit zichzelf afwijst: ziekte, pijn, verdriet, verlies, verlatenheid. Dit wordt door mystici evenwel beschouwd als een gebeuren in God. De gehele werkelijkheid is immers Gods werkelijkheid, alles vindt het bestaan in Hem. Als door de menselijke ziel het bestaan steeds meer wordt gezien als een niet-bestaan, worden leven en lijden in vereniging met God gezien, de Enige die werkelijk is, maar tot niets herleid kan worden. De drijvende kracht achter deze verre gaande vernieting van de mens in de ontledigende beweging van het leven is ook hier de liefde. Dit is de kracht die doet ‘opgaan in God’; de kracht die ‘ons in onszelf alleen doet waarderen, wat van God komt, voor de naasten ook slechts goed doet achten, wat hem met God verenigt en hem van God toekomt’. Deugd wordt hiermee uit de sfeer van de ethiek gebracht, omdat het hier betekent dat de mens steeds meer excentrisch wordend zijn middelpunt in de ander legt. Titus schrijft: ‘Die liefde, dat geheel opgaan in God doet ons sterven aan onszelf’.²¹³

God wordt op de geestelijke weg van de mens steeds minder los gezien van het leven en het lijden daarin. De mens geeft zich over aan het bestaan, dat vanuit menselijk gezichtspunt absolute grenzen kent en dat ieder moment wordt ontvangen uit de hand van God. Het is het gevolg van een steeds minder wordende ik-gerichtheid en, daarmee samengaan, een toenemend leven van de wil van God. De mens leeft in de Liefde van God, die in dit proces van zelfgave vanuit het diepste innerlijk aan het licht komt. Dit is ‘het leven van Christus leven’.²¹⁴

²¹¹ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. II*, 147

²¹² V.o.G.E., 56

²¹³ V.o.G.E., 56

²¹⁴ V.o.G.E., 56

Het leven van Christus leven, een leven in de liefde, mag volgens Titus Brandsma, zoals hierboven al is aangegeven, nooit los worden gezien van de naaste. Integendeel, de praxis van liefde naar de medemens is de toetssteen van de voortgang in het geestelijk leven. In het tweede artikel over *De tuin van de ziel of Hoefken van de devoter Sielen* schrijft hij over deze beweging van de liefde:

Als een hert naar de jager gedreven zo moeten wij door onze liefde in de armen van onzen Bruidegom worden gejaagd. En niets mag ons meer van Hem scheiden. Die liefde moet ons geheel beheersen, wij moeten niet kunnen leven zonder de Beminde en steeds Hem zoeken en naar Hem verlangen. Hij ziet ons zoeken en ons klagen en laat dit niet onbeantwoord. Maar Hij komt tot ons in de persoon van onze naasten, opdat wij in deze Hem onze liefde schenken.²¹⁵

Titus Brandsma meent dat zonder ontwikkeling van het deugdenleven, het ware gebedsleven en daarmee de vereniging met God niet mogelijk is. Hij schrijft in de artikelen over *Geestelijke Opklimmingen* en *Geestelijke Nederdalingsen* van Gerard Zerbolt van Zutphen, dat hij hierin waardering heeft voor de nadruk die de Moderne Devotie heeft gelegd op het geestelijk leven van mensen: ‘De kerk’, schrijft Titus, heeft altijd afstand genomen van stromingen ‘waarbij heel eenzijdig de nadruk werd gelegd op het innerlijk verkeer van de ziel met God met uitschakeling van de goede werken en de beoefening van de deugd’.²¹⁶ De Moderne Devotie heeft hier de nadruk op gelegd. ‘In het begin heel gezond is zij in de loop van de 15^e en het begin van de 16^e eeuw wellicht wat eenzijdig ontaard in een overdreven verheerlijking van de goede werken’. Hiervan was eerst nog geen sprake en

als zij sterk op de deugdbeoefening aandringen is dit alleszins heel gezond. De latere verstarring weerspiegelt geenszins de geest van de eerste schrijvers die juist in heerlijke harmonie het innerlijke met het uiterlijke verbinden en het gebedsleven weer vruchtbaar hebben gemaakt door het te stempelen tot iets van de gehele mens, die al zijn vermogens in de dienst van God moet trachten te stellen.²¹⁷

Het geestelijk verkeer met God mag volgens Titus nooit een voorwendsel zijn om de medemens te veronachtzamen en hij schrijft met nadruk dat van het geestelijk verkeer met God direct moet worden opgestaan ‘als iemand als Martha bij Maria, bij ons

²¹⁵ V.o.G.E., 96

²¹⁶ V.o.G.E., 123

²¹⁷ V.o.G.E., 123

komt met de boodschap, dat de Meester daar is en tot ander werk roept'.²¹⁸ Het beoefenen van de deugd kan net zo'n vreugde geven als geestelijk werk, meent hij, 'omdat deze ons hart naar God richt en op God gericht houdt'.²¹⁹

Ook in de omgang met de medemens ligt de nadruk niet op de morele inspanning die dit van de mens vraagt, maar veel meer op de ontvankelijkheid. Zonder ontvankelijkheid staat de ander buitenspel en wordt alleen vereniging met zichzelf gezocht. Slechts in het geduldig dragen van de werkelijkheid is er overgave aan de vreemdheid ervan. Wij moeten steeds 'méér bereid zijn om bewerkt te worden dan om te werken [...]. Als wij gewaar worden, dat God in ons wil werken, en de mensen gepast iets van ons verlangen, dan moeten wij terstond ons daartoe lenen', schrijft *De Peerle*.²²⁰

Wat God wil schenken om de mens naar zich toe te trekken, is vaak verborgen in wat een mens uit zelfbehoud niet wil. Ontvankelijkheid voor wat vanuit de werkelijkheid op de mens afkomt - en dat gebeurt veelal in de persoon van de medemens - vraagt dat men zelfbehoud laat vallen. Deugd, praktische liefdebeoefening is daar een weg voor, omdat deugd tegen dit zelfbehoud ingaat. Het vraagt goedheid en gerichtheid op leven, ook daar waar de mens nog alleen zichzelf zou willen beschermen. Daarom, schrijft Titus, dat deugden ook in de Moderne Devotie niet het doel zijn van het geestelijk leven, 'maar moeten we ze daarin wel degelijk zien als iets dat de weg naar de mystieke vereniging voor de mens ontsluit, zij het dan als een voorwaarde van ontvankelijkheid er voor'.²²¹

Voor de schrijfster van *De Evangelische Peerle* is Christus de ladder omhoog.

Zo moeten ook wij met de engelen om ons heen onze ladder die Christus is, beklimmen en tegelijk Hem van de hemel naar de aarde doen afdalen. Ons leven op aarde moet hemels zijn. De aarde moet naar de hemel, d.w.z. wij moeten met onze gedachten omhoog. De hemel moet naar de aarde d.w.z. de mens moet op aarde als in de hemel leven.²²²

Hoe meer de mens in wezen en doen en laten wordt omgevormd in het 'hemels' leven, hoe meer God verschijnt op aarde. Het is één beweging, die mogelijk is omdat God altijd al scheppend de mens in het bestaan houdt en zo het diepste in het wezen

²¹⁸ V.o.G.E., 124

²¹⁹ V.o.G.E., 123

²²⁰ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. II*, 145

²²¹ V.o.G.E., 109

²²² V.o.G.E., 57

van een mens vormt. God wordt als het ware opgediept uit het diepste van de mens. Of, anders gezegd, God komt steeds meer aan het licht omdat de mens zich weet over te geven aan die diepste werking van God. De mens kan niet meer dan zich in zijn armen werpen en proberen met Hem mee te leven.

Hierbij gaat het bij alle toeleg op de deugd nooit om een activistische houding. In het derde artikel laat Titus de schrijfster van *De Peerle* aan het woord. Zij geeft aan dat voor de toeleg op de ontleding, veel meer een houding van stille ingetogenheid wordt gevraagd in deze diepgaande omvormende Godmenselijke liefdesrelatie: ‘Met al mijn drukte en draven kwam ik er niet, zegt de schrijfster, maar eerst, toen ik in stilte dit alles overpeinsde’.²²³

In de artikelen die Titus Brandsma gedurende ruim tweeënhalf jaar in *De Gelderlander* heeft geschreven, heeft hij de nadruk gelegd op de lange weg die mensen gaan naar ontvankelijkheid voor Gods werking. Op meerdere plaatsen heeft hij beklemtoond dat medewerking van de mens nodig is om tot deze ontvankelijkheid te komen, die hij beschouwt als de voorwaarde voor het mystieke leven: het leven in het diepe besef van de wezenlijke vereniging van God en mens.

Titus schrijft verhoudingsgewijs maar weinig over de hoogste treden van het mystieke leven, waar de mens geheel opgaat in het leven met God tot over de dood heen. In het laatste hoofdstuk zal ik evenwel trachten, uit het weinige dat daarover door hem wordt geschreven, weer te geven hoe Titus Brandsma, aan de hand van de door hem bestudeerde Middel nederlandse schrijvers, het doel van de geestelijke weg aan zijn lezers voorhoudt.

²²³ V.o.G.E., 56

HOOFDSTUK IV HET DOEL VAN DE WEG

Als Titus Brandsma zijn vierde artikel over *De Evangelische Peerle* inleidt, dat het derde deel van dit werk behandelt, schrijft hij dat dit deel

tot heel bijzondere strekking [heeft] de mens nog verder in te leiden in dat leven naar de geest, onttogen aan de voorstellingen en gedachten, welke de mens in de regel bezig houden, om zich geheel te verliezen in God en nog slechts met God te leven, dat wil zeggen, wel deelnemen aan dit aardse stoffelijke leven, maar altijd met God verenigd, met Zijn goddelijk oog de dingen beziende, met Hem voor ogen, op Hem zich verlatend en tot alles gedreven door de liefde tot God.²²⁴

Over deze innige verbondenheid tussen God en mens, als de aarde naar de hemel gaat en de hemel naar de aarde komt en de mens geheel verloren is in God, zal dit laatste hoofdstuk van deze scriptie handelen.

4.1 De vereniging

De vereniging met God wil volgens Titus Brandsma niet zeggen dat het onderscheid tussen God en mens is opgeheven. Integendeel, Titus leest in *De Peerle*: ‘de mens blijft mens, hij is eigenlijk nooit meer mens dan in deze vorm van leven, want hij laat dan juist zijn hoogste vermogens, zijn edelste gevoelens heel zijn leven beheersen. Nooit komt zijn verheven adeldom schitterender uit’. Het bestaan is nu een weerspiegeling van wat van eeuwigheid bestond in God en is eigenlijk ‘allereenvoudigst’. Er is geen studie voor nodig en het is eigenlijk altijd al aanwezig. Het is het leven dat

God elke mens voorhoudt, als het ware elke mens laat toevloeien als deze het maar weet op te vangen. Hij kan dat alleen, als hij zich innerlijk voor die stroom van Gods genade ontsluit, Gods genade zijn hart laat binnenstromen. Dit vraagt weer een rustig zich aan Gods werking overgeven en zich vrij houden van al wat in voorstelling en gedachte beslag tracht te leggen op onze geest.²²⁵

Deze overgave moet echter in deze fase van de weg naar God niet gezien worden als een act van de mens. In de artikelen over Jan Pelgrim Pullen beschrijft Titus dat God het werk van de mens overneemt doordat het actieve streven van de mens naar inkeer,

²²⁴ V.o.G.E., 57

²²⁵ V.o.G.E., 57

verandert in een passieve toestand van rust. Geheel ‘onthecht’ en ‘ontbloot’ in het leven van zuivering en in deugd, op geen enkele wijze meer terugbuigend naar eigen behoeften, is er een diep besef ontstaan altijd met God verenigd te zijn.²²⁶ Dit besef gaat zo diep dat het niet meer verloren kan worden: ‘Wie zich zo geheel in God verliest, geheel los van zichzelf, hij zal eerst de volle klaarte van het goddelijk licht ontvangen en in dat licht aan God zo geboeid en gebonden blijven, dat hij er niet meer uittreedt’.²²⁷

Dit leven met God, is voorbij alle beelden gegroeid. De discursieve overwegingen van het werkende leven zijn niet meer nodig en er hoeft niets anders te worden gedaan dan in God te rusten. In het artikel over *De Tuin der Ziel*, wordt het beeld van de fontein gebruikt.²²⁸ Nadat de bruid (de ziel) voortdurend het hemelse heeft overwogen dan, schrijft Titus,

kan het niet anders, of die gedachten doen in haar bronnen van levend water ontspringen, die de tuin van haar ziel besproeien en vruchtbaar maken. De Bruidegom zelf [Christus], die in haar woont, doet dat water hoog opspringen en paart zijn kracht aan die van haar gedachten.

Op drie wijzen is het de ziel dan gegeven om God te schouwen:

De eerste is dat de ziel door het geschapene haar blikken latende gaan alles ziet als even zovele wonderwerken Gods. Maar dan stijgt zij omhoog en ziet daarin, hoe goed God is, hoe mild en vol liefde. Eindelijk ziet zij in al het geschapene een beeld van God en klimt van deze omhoog naar God zelf, die alles in allen is.

Zo kan de mens bij het ervaren van de dingen van de wereld direct naar God opstijgen en alles in God waarden. Door alles heen wordt de Grond er van geschouwd.

Een voorbeeld van een leven, dat met God zo innig is verenigd, geeft Titus in een levensbeschrijving van Zr. Maria van Sint Jozef, een Karmelietes uit de 17e eeuw. Van haar vermeldt hij dat zij leefde in de tegenwoordigheid Gods en Hem altijd nabij wist in zichzelf en iedere mens: ‘Zij voelde zich geheel van God vervuld en schouwde het geheim van de Goddelijke inwoning in ons als het schoonste op aarde, dat haar zelfs de gedachte aan de Hemel en de vrees voor de hel uit het oog deed verliezen. Deze konden op haar niet de indruk maken, welke de gedachten aan Gods genieting hier op aarde

²²⁶ V.o.G.E., 22

²²⁷ V.o.G.E., 23

²²⁸ V.o.G.E., 96

haar gaf'.²²⁹ De wil van God was voor haar het voornaamste en zij beschouwde dan ook alles als een beschikking van zijn hand: 'Haar enig ideaal was dat Gods wil in haar vervuld werd'. Zij vreesde daarbij geen lijden of dood, was onverschillig voor hemel of hel, als Gods wil maar geschiedde. 'En wat lijden haar ook trof, wat pijn of ziekte haar soms overviel, geen klaagwoord was in haar geestesgesteldheid daarbij mogelijk'.²³⁰

In deze rustende vereniging is het woeden van het actieve streven naar God definitief voorbij. Als Titus de zesde trede behandelt van de *Seven Maniren van Minnen* van Beatrijs van Nazareth leest hij in dit geschrift, hoe alle weerstand is afgebroken en de liefde het helemaal heeft gewonnen. Ook in deze artikelen beschrijft hij hoe de wil van de mens geen rol meer speelt:

Hij is God nabij en God regeert nu al zijn daden. Het is de liefde van de innigste vereniging, waarbij geliefde en minnaar één zijn in willen en doen. De storm heeft plaatsgemaakt voor een niet te storen gerustheid, waarin niets gevreesd, niets te zwaar wordt geacht, omdat de vereniging met God sterk maakt boven alle begrip en geen deugdbeoefening te veel is.²³¹

Titus vergelijkt dit rusten in God, in de artikelen over de oefeningen van Van Esch, met het beeld van moeder en kind: 'Het kind dat eerst de moeder zoekt vleit zich in haar armen en verliest zich in haar omhelzing zonder haar verder nog te zien'.²³² Met dit oerbeeld geeft Titus de onvoorwaardelijkheid aan van de liefde, waarin de mens in deze hoogste fasen van de geestelijke weg zich mag verliezen. Een liefde, waarvan er nu een onuitwisbaar besef is dat die álles is en de eigenlijke ruimte uitmaakt waarin het bestaan wordt geleefd.

De vereniging in de liefde van God kan lichamelijke gevolgen hebben. Ook materieel kan een proces van omvorming plaatsvinden. Van Liduina van Schiedam, de door Titus zo bewonderde heilige, wordt beschreven dat zij alleen nog de Communie als voedsel kan verdragen. Titus blijft daarbij niet steken bij het wonderbaarlijke van dit verschijnsel maar graaft door naar het beginsel daarvan dat was: 'haar leven uit Jezus in zijn H. Sacrament'.²³³ De zichzelf in liefde wegschenkende kracht van God, de scheppende kracht die oorsprong van leven is, is haar enige voeding. In deze kracht geloofde zij en voelde zij zich opgenomen. In haar lichaam komt tot openbaring dat de

²²⁹ V.o.G.E., 92

²³⁰ V.o.G.E., 92

²³¹ V.o.G.E., 119

²³² V.o.G.E., 35

²³³ V.o.G.E., 42

Bron van alle leven het enige is dat écht noodzakelijk is. Titus ziet daarin hoe sterk Liduina's Godsrelatie moet zijn geweest. God heeft haar 'rechtstreeks in het leven willen houden door zich zó innig met haar te verenigen, dat het lichaam de weldadige invloed van de sterking der ziel onderging. Hoe innig moet die gemeenschap zijn geweest'.²³⁴

4.2 Extase en onthouding van vertroosting

Het besef van de innige verbondenheid grijpt echter hevig aan. Enerzijds wordt de ziel aangegrepen door gevoelens van vreugde en hevige liefde. 'Hij maakt haar dronken van liefde', schrijft Titus over Maria van Oisterwijk. 'Zij kan haar vreugde over haar vereniging met God niet meer verborgen houden. Zij moet van Hem spreken, Hem loven en prijzen, zij is geheel van Hem vervuld. Zij denkt nog slechts aan Hem en doet alles met en voor Hem'.²³⁵ Zo verhaalt Titus ook over Beatrijs van Nazareth, dat zij een extatische vrouw was, die op hartstochtelijke wijze uiting gaf aan de intense vreugde die zij ervoer aan de liefde van God. Het vuur van de liefde verteerde haar ziel in die toestand, het woedde daar en maakte haar onontvankelijk voor alle indrukken van aardse dingen en vormen: 'Gelijk David danste voor de Ark, zo kon zij dan van vreugde door het klooster dansen en de zusters aangrijpen om haar met zich mee te laten jubelen en juichen, [...]'.²³⁶

Dit soort gevoelens van extatische vreugde verhinderen echter niet dat het lijden, zolang het aardse leven duurt, aanwezig blijft en een belangrijke rol blijft spelen in de vereniging tussen God en mens.

In de beschrijving van de laatste fase van de geestelijke weg van Liduina van Schiedam wijst Titus erop hoe Christus haar nabij was en zij steeds meer met Hem verenigd in extatische toestanden raakte. Daarbij was er een opmerkelijke verstrengeling tussen extase en lijden. Zij was dan

dood voor de wereld, maar levend met God, die haar niet slechts de aanschouwing schonk van zijn leven en lijden en dood, maar haar aan zijn kruisdraging deed deelnemen en met zich sterven aan het kruis, dan weer haar binnenleidde in de vreugden van de hemel, de aanschouwing schonk van Engelen en Heiligen.²³⁷

²³⁴ V.o.G.E., 43

²³⁵ V.o.G.E., 6

²³⁶ V.o.G.E., 118

²³⁷ V.o.G.E., 44

Liduina werd in extatische toestand bij de zielen in het vagevuur gebracht, daar ging zij voor de zielen door het vuur en mocht daar ervaren ‘hoe zij door haar offervaardige liefde werden verlost’.²³⁸ Titus zegt over deze ervaringen van Liduina, dat hij het moeilijk vindt om hierbij het natuurlijke van het bovennatuurlijke te onderscheiden. Hij meent dat het mensen vrij staat om er eigen verbeelding en suggestie mee verbonden te zien. ‘Dit neemt echter niet weg, dat wij er een hoge mystieke gedachte aan ten grondslag zien liggen, en in zo heldhaftige wijze in daden omgezet, dat het moeilijk is, er het bovennatuurlijke niet mede in aan te nemen.’²³⁹ In eerdere artikelen had hij al geschreven dat Liduina ‘in die ogenblikken Gods tegenwoordigheid ervaren mocht en door Hem op bijzondere wijze werd verlicht’.²⁴⁰

Als Titus aan zijn publiek vertelt over de wijze waarop Liduina haar eenheid met Maria ervaart, waardoor zij met en door haar de verbondenheid met Jezus beleeft, laat hij ook hierbij blijken dat zijn houding gereserveerd is. Liduina voelde - evenals vóór haar Geertruide van Oosten - het zwanger zijn van Jezus in haar eigen lichaam.²⁴¹ Hierover schrijft hij:

Er mag hierin een enigszins ziekelijke overdrijving gelegen zijn en vooral een te lichamelijke opvatting van dit Moederschap, het valt niet te ontkennen, dat er ook elementen in zijn die machtig aansporen, naar het voorbeeld van de zuiverste van de maagden, God in zich te dragen en Hem door toewijding van heel het lichaam te dienen. [...] Maar al is daarin soms enige overdrijving, zij is te waarderen en te eerbiedigen als menselijke uiting van het innerlijk zo innig mogelijk verbonden en verenigd zijn.²⁴²

Het proces van omvorming brengt bijzondere verschijnselen mee, die echter, volgens Titus Brandsma, niet meer dan de uiterlijkheden zijn van wat de liefde ín iemand doet. In de artikelen over haar biografie door pater Brugman, ziet Titus vooral het wonderbaarlijke in de wijze waarop zij haar lijden met geduld verdroeg en dat zij daardoor bewees, ‘duidelijker dan door die begenadigingen en verlichtingen, dat zij leefde in de innigste vereniging met God’.²⁴³

In de laatste tijd van Liduina’s leven werd ook het gevoel van innige verbondenheid van haar afgenomen en voelde zij zich niet alleen door mensen maar ook door God verlaten:

²³⁸ V.o.G.E., 111

²³⁹ V.o.G.E., 111

²⁴⁰ V.o.G.E., 44

²⁴¹ V.o.G.E., 13

²⁴² V.o.G.E., 111

²⁴³ V.o.G.E., 112

‘Zo moest zij hem gelijk worden die in het uur van de dood uitriep “Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten”. Maar het was die gelijkvormigheid met Jezus die haar in die zware ogenblikken gelukkig maakte’.²⁴⁴ De vreugde van de vereniging met God wordt aldus volgens Titus niet alleen geput uit het gevoel van innigheid. Het gevoel van verlatenheid kan juist voor de mens in deze hoge fase van de weg, een teken zijn van de aanwezigheid van God. De verlatenheid is voor Liduina bij uitstek het teken dat zij is opgenomen in de zelfgave van God en dus in zijn absolute liefde.

Ondanks dit diepe vertrouwen blijft het gevoel van verlatenheid verschrikkelijk. In de artikelen over Hadewych beschrijft Titus hoe zij de liefde ervoer als een verterende schoonheid, die haar mooi maakte en bewust van haar waardigheid. De gevoelens van verlatenheid die haar daarop overvallen beschrijft zij als een verschrikking en een hel op aarde.²⁴⁵

In het tweede artikel over het geestelijk geschrift *Van der Herten Bereidinghe* is het een belangrijk thema dat de ziel nog veel moeilijkheden moet doormaken als zij het geestelijk huwelijk is aangegaan. Aan de hand van passages in het geschrift laat Titus zien dat dit niet zonder problemen kan gaan en dat, zolang het aardse leven duurt, de vreugde van de vereniging nooit volkomen en eeuwigdurend kan zijn. Zelfs de gehechtheid aan de eigen wil wordt in dit geschrift nog als een gevaar gezien dat de kop op kan steken en waartegen gestreden moet worden, ook in deze hoogste fasen van de weg. Titus parafraseert hierbij een passage uit het geschrift, waarin het geestelijk huwelijk tussen God en de ziel wordt vergeleken met een huwelijk tussen een ridder en zijn bruid die zijn bruid vindt in een vreemd land en zich daar in stilte met haar heeft verbonden:

Eerst als hij van de strijd in zijn land terugkeert, komen de gespelen hem tegemoet, worden er rijke feesten aangelegd en bruiloft gehouden. Zo ook is de vereniging van de ziel met Christus hier op aarde nog vaak vol droefheid en strijd en volgt eerst later als de Bruidegom haar Zijn vaderland, de Hemel binnenvoert, de vreugde van de eeuwige bruiloft.²⁴⁶

Een andere vergelijking die wordt gemaakt is die met de doortocht van Israël naar Kanaän: ‘Door de woestijn en de rode zee kwamen de Joden in het land van belofte. In

²⁴⁴ V.o.G.E., 45

²⁴⁵ V.o.G.E., 115

²⁴⁶ V.o.G.E., 102; Volgens J. Verdam, *Het Middelnederlandsch handwoordenboek*, ‘s-Gravenhage 1932, reprint 1979, is ‘gespelen’ een Middelnederlands woord voor ‘spelen’.

de rode zee kwamen hun vijanden om, maar hen redde God uit de wateren en voerde hen naar het land, waar Hij hen gelukkig wilde maken. Ook wij moeten door die rode zee en door die woestijn'.²⁴⁷

Gezien dit voorgaande, is het niet verwonderlijk dat in de artikelen over *De Evangelische Peerle* de waarschuwing wordt gegeven dat mensen zich moeten blijven onthechten, hoe hoog zij ook gestegen zijn en ondanks alle rust die zij ervaren. Zo moeten zij ook zich bewust blijven van eigen onvolmaaktheid en nooit anderen beoordelen als minder volmaakt.²⁴⁸

Op welke trede van het besef van Godsvereniging men ook is: de mens blijft in een staat van gebroken onvoltooidheid. Titus Brandsma brengt deze opvatting ook duidelijk zijn lezers onder de aandacht in een artikel dat handelt over het handschrift: *Een samenspraak over het H. Sacrament des Altaars*. Dit geschrift verhaalt een gesprek tussen de mens en zijn ziel over vragen en twijfels over de Eucharistie:

Door de ziel gevraagd, of er iemand op aarde waardig is, dit H. Sacrament te ontvangen, antwoordt de mens, dat, al had de mens de hoogst denkbare reinheid, zuiverheid en verdienste, welke de mens op aarde kan bezitten, hij toch nooit dit H. sacrament waardig is of verdienen kan.²⁴⁹

Hoe de mens ook met God is verenigd, wérkelijke voltooiing en verlossing uit de gebrokenheid van het bestaan, vindt pas plaats achter de horizon van het aardse bestaan.

4.3 Het goddelijk handelen

Ondanks de gevoelens van verlatenheid, die de mens kunnen overvallen, ook in deze laatste fasen van de geestelijke weg, is er in de ziel een rotsvast vertrouwen gegroeid dat toch alles aan God kan worden overgelaten. Er is een volkomen vertrouwen in wat God kan doen in de mens.²⁵⁰ Dat is de boodschap die Titus Brandsma leest bij Jan Pelgrim Pullen. De ziel kent haar grond omdat deze door de ontlediging geheel bloot is komen te liggen en zij weet dat God haar in Hem thuis zal brengen. De angst voor het verlies van het eigen bestaan is daardoor geheel verdwenen.

Het vaste besef van deze verbondenheid met God zet nu de sluizen van de liefde open. Nu kan de mens pas werkelijk liefhebben. Wonderen doet God dan in zielen want

²⁴⁷ V.o.G.E., 102

²⁴⁸ V.o.G.E., 57

²⁴⁹ V.o.G.E., 74

²⁵⁰ V.o.G.E., 22

‘God neemt ze in Zich op en maakt al haar handelingen goddelijk, door God geleid, levend en vruchtbaar gemaakt’.²⁵¹

Het is echter een gebeuren dat zich innerlijk afspeelt en niet zomaar aan uiterlijke verschijnselen kan worden afgelezen. Dat blijkt uit het derde artikel over Pullen waar Titus Brandsma deze waarschuwing onder de aandacht van zijn lezers brengt:

Al zijn zij dagelijks in de kerk, hun dienst is niet levend. Al heeft iemand de zin van de H. Schrift doorvorst, en is hij een geleerde in het verklaren van de geheimen van het geloof, als hij niet innerlijk tot God gekeerd is en los van zichzelf, dan heeft hij de ware zin van de H. Schrift en van de geheimen van het geloof toch niet in zich opgenomen.²⁵²

Pas als de mens zich helemaal kan geven, in een zo groot mogelijke ontvankelijkheid ‘dan kan God in ons zijn Zoon openbaren en doen leven. [...] Komen wij op deze graad van innig leven, dan neemt God ons in Zichzelf op en openbaart Zich in ons en onze werken’.²⁵³

In het handelen van de mens uit God, wordt Christus in de menselijke ziel geboren. ‘Zijn geboren worden uit de H. Maagd Maria wordt in ons voltrokken, wanneer wij onze wil, die God ons als een vrije wil gegeven heeft, geheel aan Hem onderwerpen’, schrijft Titus in het eerste artikel over de brieven en werken van Maria van Oisterwijk.²⁵⁴

Christus geboorte in de mens is tegelijk zijn verrijzenis. De mens verrijst met Christus uit de dood, als de laatste sporen van onrust en ik-gerichtheid zijn uitgewist. Ook Christus verscheen van zijn verrijzenis tot zijn hemelvaart in allerlei gedaanten. Zo moet de ziel

nu alles voor allen worden, allen die zij op haar levensweg ontmoet van God spreken, tot God brengen, God laten zien in hare werken. Zij moet bij gesloten deuren weten binnen te gaan, [...]. Maar terwijl zij naar het lichaam geheel in dienst der mensen is, moet haar hart ten hemel varen en zij zó met God verenigd zijn, dat geen zonde meer mogelijk is. De H. Drie-eenheid heeft welbehagen in haar en komt in haar wonen en werkt in haar.²⁵⁵

²⁵¹ V.o.G.E., 22

²⁵² V.o.G.E., 23

²⁵³ V.o.G.E., 23

²⁵⁴ V.o.G.E., 6

²⁵⁵ V.o.G.E., 6

Titus wijdt bij de bespreking van het leven van Liduina van Schiedam een heel artikel aan haar naastenliefde.²⁵⁶ Innige verbondenheid met God kan naar de mening van Titus niet anders dan uitstralen naar de ander. Dit is de insteek van zijn vierde artikel over Liduina, dat hij begint met de woorden: ‘De naastenliefde blijft altijd het grootste gebod’. Titus meent dat dit dan ook in haar leven moet hebben uitgestraald omdat hij haar heel bijzonder door God acht uitverkoren. In het artikel gaat hij uitgebreid in op de manieren waarop de liefde van Liduina voor mensen tot uiting kwam. De naastenliefde ziet hij in haar leven op drievoudige wijze beleefd: ‘Op de eerste plaats bad zij veel voor mensen’, omdat zij meende dat God op de eerste plaats weet wat mensen nodig hebben. Verder wilde zij voor mensen lijden. Zij kwam tot een werkelijk ‘medelijden, tot de meest innige deelname’ aan het lijden van Christus. Dit lijden zag zij als een bron van ‘genade en geluk’ en zij wilde door deelname aan deze goddelijke zelfgave het geluk voor mensen nog vergroten.

In het zesde artikel dat Titus wijdt aan de biografie van Liduina die door Pater Brugman is geschreven, geeft hij nog een ander aspect dat een rol speelt bij dit meelijden van Liduina met Christus voor het welzijn van mensen. Het is één van de weinige plaatsen waarin een zinsdeel met een aparte letterzetting is gedrukt, iets dat aanduidt hoeveel gewicht dit voor hem heeft. In deze tekst beschrijft Titus Brandsma dat in Liduina sterk de gedachte leefde aan

de g e m e e n s c h a p d e r H e i l i g e n [...]. Voor wie zij streed en leed en bad, verkreeg zij van Hem wat zij vroeg. Zij werd een toevlucht voor lijdenden en zondaren, omdat zij door haar vereniging met Christus het lijden en de voldoening van Christus op deze zielen deed toepassen.²⁵⁷

Het is de eenheid in de liefde van God die de grond is van haar streven om ook het lijden van mensen materieel te verzachten. Titus geeft veel voorbeelden hiervan. Maar bij al deze praktische vormen van liefde tot de naaste geldt dat het ook hierbij niet om de uiterlijke tekenen gaat. Hij eindigt het artikel over de *Naastenliefde* met de woorden: ‘De diepste Grond van Liduina’s naastenliefde is dan ook haar liefde tot God en haar gelijkvormigheid met Hem, die arm werd en verlaten, om ons rijk en gelukkig te maken’.²⁵⁸ Nadrukkelijk geeft Titus hiermee aan dat het hierbij op geen enkele wijze gaat om eigenbelang in menselijk opzicht of om angst voor de hel of hoop op beloning

²⁵⁶ V.o.G.E., 45

²⁵⁷ V.o.G.E., 111

²⁵⁸ V.o.G.E., 45

in de hemel. In deze fase kunnen mensen niet anders meer dan goed doen, omdat zij een vrije doorgang zijn geworden voor de liefde. Alleen de liefde is nog aan zet.

4.4 De hemel

Tijdens het aardse bestaan is met het voorgaande nog niet helemaal het eind van het verhaal bereikt. Slechts in één artikel wordt een nóg verder beschreven. Beatrijs van Nazareth heeft het in haar *Maniren van Minnen* over een zevende trede op de ladder naar God, over de eenwording in liefde heen, die door enkele mensen wordt betreden: 'Daar wordt de mens met geweld naar God getrokken en kan hij niet meer leven zonder God. Hij teert weg van verlangen en heeft geen rust meer in dit aardse leven, omdat God hem geen rust geeft en opjaagt naar een nieuw en ander leven'.²⁵⁹ Titus haalt dan een uitspraak aan van Teresa van Avila: 'Ik sterf, omdat ik nog niet sterf'.

Titus Brandsma geeft in dit artikel niet aan wat de exacte relatie is tussen de volkomen overgave aan de wil van God en deze aandrift van de liefde waardoor er een groot lijden is door een verterend heimwee. Waarschijnlijk is het blijven dragen van het leven op zich al een teken van deze eenheid van wil, want al het aardse vervult met een hevige afkeer. Titus gebruikt hier de woorden 'uitzinnig' en 'zinneloos' om deze toestand van de ziel te schetsen. Door de onvolkomenheid van de liefde, waardoor de dingen van deze wereld zijn getekend, is er niets dat kan troosten dan de dood en de voltooiing door de omvorming in heerlijkheid in het eeuwig leven. Dan zal alle belemmering weg zijn en 'mag hij blij ingaan in de eeuwige blijdschap'. Titus besluit zijn woorden over de zevende trede van de opgang naar God met de bede van Beatrijs dat 'daer ons allen God haestelic toe bringe'.²⁶⁰

Maar waarheen moet God ons mensen dan zo haastig brengen?

In de geestelijke geschriften, die Titus Brandsma heeft bestudeerd worden vele voorstellingen van de hemel gegeven. Meestal blijft het bij vrij abstracte termen, zoals in *Het Beeld des Levens, een boek van vierdehande oefeningen*, waar de mens wordt opgeroepen om zich op de hemel te richten: 'Op het hogere, d.w.z. op de boven alle begrip uitgaande heerlijkheid, de onuitsprekelijke zoetheid, de nooit eindigende oneindigheid van de hemel'.²⁶¹

In de zelfde reeks artikelen gaat Titus verder in op het hemels leven. De auteur

²⁵⁹ V.o.G.E., 119

²⁶⁰ V.o.G.E., 119

²⁶¹ V.o.G.E., 71

van *Het Beeld des Levens* gebruikt woorden van Sint Bernardus om aan te geven dat de mogelijkheden van de mens om het uiteindelijk leven met God deelachtig te worden gering zijn. Hij onderschrijft de visie van Bernardus 'dat als op zee van vier schepen één schipbreuk lijdt, op de zee dezer wereld nauwelijks één de haven van de eeuwige zaligheid bereikt'.²⁶² Deze pessimistische visie van de auteur deelt Titus niet. Hij pareert de stelling met de woorden:

Ik weet niet, aan welk werk van de honingvloeiende Leraar de schrijver dit bittere woord ontleent. Zonder een oordeel over het getal van de uitverkorenen te durven uitspreken, meen ik te mogen opmerken, dat vele Heiligen de lof zingend van Gods Barmhartigheid een veel milder oordeel vellen.

Voor Titus Brandsma een ongewoon duidelijke uitspraak. Titus haalt dan vervolgens in dit artikel woorden uit dit werk aan die de heerlijkheid van de hemel schilderen:

Zon noch maan behoeven licht te geven, waar de Zon van de Gerechtigheid straalt en in het Lam Gods als een lantaarn weerspiegelt. Het is het huis van de Heer, de woonstee van engelen en heiligen, geroepen tot de bruiloft van het Lam. De engelen juichen, de maagden dansen, de martelaren springen op van vreugde, de apostelen zingen, profeten en patriarchen verblijden zich, de belijders heffen hun lofzangen aan en allen zingen het driewerf heilig toe aan de Heer der Heren.

Titus acht echter beelden van de hemel sterk tijdgebonden en over *het Beeld des Levens*, schrijft hij dat uiteindelijk alle woorden ophouden. Dan blijft er alleen nog een 'stamelend en lispelend' spreken over en blijkt het onmogelijk om de vreugde te schilderen van de voltooide vereniging met God.²⁶³

In de Gelderlanderartikelen gaat Titus niet verder dan tot hier. Dat doet de schrijfster van *De Evangelische Peerle* ook niet. Dat is voor haar helemaal niet nodig want zij vindt haar hemel toch op de eerste plaats op de bodem van haar ziel. De hemelse ladder die Christus is, heeft zij bestegen en Christus is hierlangs afgedaald naar de aarde.²⁶⁴ Voor haar is er geen tegenstelling meer omdat hiermee de aarde voor haar tegelijk een hemel is geworden: 'In deze hemel waar zij nu reeds in woont en waar zij één is geworden met God, zal zij God eeuwig aanschouwen. Hem uit Wie zij is

²⁶² V.o.G.E., 79

²⁶³ V.o.G.E., 79; zie ook V.o.G.E., 39

²⁶⁴ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. III*, proeve van een overzetting in modern Nederlands van een druk uit 1629, Oosterhout 1958, V.o.G.E., 4563-64

voortgekomen, nu is vergoddelijkt en is teruggevloed, [...]’²⁶⁵

Het werk is van mensen in deze hoogste fase van de weg overgenomen. Zij behoeven niets anders meer te doen dan God laten begaan, omdat zij zijn verniet tot een onbelemmerde doorgang voor Gods liefde. Het menselijk handelen is nu Gods handelen. Dit leidt tot extatische gevoelens, maar het lichamenlijk en geestelijk lijden blijft een rol spelen zolang het aardse leven duurt. Door alles heen is er echter diepe rust en vertrouwen dat God alles zal voltooien. Het besef is volkomen dat Gods liefde aan het begin en eind van hun bestaan ligt.

Hiermee is de verkenning van de mystagogische laag in de artikelen van Titus Brandsma in *De Gelderlander* tot een eind gekomen. Als laatste zal nu een conclusie volgen, waarin onder meer de vragen die in de inleiding van deze scriptie zijn gesteld worden beantwoord.

²⁶⁵ Anoniem, *De Evangelische Peerle dl. III*, 65

CONCLUSIE

Steeds weer houdt Titus Brandsma zijn lezers voor, dat de vereniging tussen God en mens niet iets is dat alleen aan het eind staat van de geestelijke reis van de mens naar God toe. Integendeel, de aanwezigheid van God ín de mens en in alles dat is staat ook aan het begin daarvan. Het is het uitgangspunt en de voorwaarde van het verlangen en de gedrevenheid naar God. Slechts vanuit deze oergrond is het denkbaar dat mensen hun ware zelf terugvinden.

In God is een beeld van de mens, van voor alle tijden. De geestelijke weg die wordt gegaan, gaat naar deze oorsprong terug, een oorsprong die tegelijk altijd diep in alles aanwezig blijft. Hiermee wijst Titus zijn lezers op hun verheven afkomst. Deze afkomst is goddelijk en naar God, die hen ieder moment van hun bestaan in het leven houdt, mogen en kunnen zij terug. Hij moedigt met de woorden van de schrijvers die in zijn artikelen aan het woord komen aan om zich op deze liefde te richten in oefeningen van aanhechting. Dit is de brandstof voor de liefde die nodig is voor het proces van ontleding, want de weg terug naar God gaat langs de vernietiging.

De dingen, beelden en woorden van deze wereld zijn niet-God. Zij hebben waarde, maar mogen nooit verabsoluteerd worden. Dat mag alleen God, die beeldloos en woordeloos aanwezig is. Deze ontleding, die de mens moet doormaken, is een heftig proces dat gaat langs de aandrift en ontledigende activiteiten van de mens en langs de wederwaardigheden die door het leven worden aangereikt. Hierdoor wordt steeds meer weggenomen wat niet wezenlijk blijkt en kan voorbij alle behoefte een ontvankelijke houding ontstaan voor God, in Wie en van Waaruit uiteindelijk het hele proces zich voltrekt. Zo komt de mens langzamerhand op de bodem van het bestaan, daar waar God woont.

Titus probeert zijn lezers te laten beseffen dat dit pijnlijke proces van ontleding een proces is ín de liefde van God. Het is de ene liefde van God van waaruit de mens het bestaan heeft ontvangen en die de kracht is die in de mens steeds meer boven komt drijven, hoe meer de grond van alle zijn wordt geraakt. Het toenemend besef dat dit het is van waaruit en waarin wordt geleefd, brengt vanuit de groeiende ontvankelijkheid de wil van de mens ertoe zich steeds meer te openen voor- en te richten naar de ander. Voor Titus blijkt uit deugd, innerlijk en uitstralend, hoe ver iemand daarin is gevorderd.

Het lijden is in dit proces voor Titus een belangrijk element. Niet alleen is voor hem de liefde van God in het lijden van Christus de bron van alle heil, het is dezelfde

liefde die in het lijden van ieder mens aan het licht kan komen wanneer niet meer op zichzelf wordt teruggebogen, en mensen nog slechts ‘voorwerp’ zijn van Gods liefde. In het lijden ziet Titus de zuiverste uitgaande beweging ontstaan die de liefde kan zijn: alleen nog maar een beweging die de ander tot wérkelijk zijn wil roepen.

In deze scriptie is alleen maar de mystagogie van Titus Brandsma onderzocht in de artikelen die hij in *De Gelderlander* heeft geschreven op het eind van zijn leven. Het zijn artikelen die bedoeld zijn geweest voor een groot publiek.

In zijn diesrede van 1932 geeft Titus, als weg naar God toe, een abstraherende beweging van het verstand, voorbij alle woorden en beelden.²⁶⁶ Het is de weg van de onthechtende inkeer die kan worden gegaan door de Godzoekende mens. In de artikelen, die centraal hebben gestaan in deze scriptie, is dit ook aan de orde gekomen maar de ontledigende bewegingen in deze artikelen zijn toch meer gericht op het praktisch deugdenleven. Het zou voor de toekomst interessant kunnen zijn om ook vroegere geschriften en het wetenschappelijk werk van Titus Brandsma op zijn mystagogische inzichten te onderzoeken, waarbij kan worden nagegaan welke aspecten hij hierin heeft beklemtoond en hoe hierin de verhouding ligt tussen de onthechtende inkeer van het verstand en de uitgaande beweging van de praktische liefde naar de ander. Van belang kan hierbij zijn of en hoe zijn inzichten in de loop van de tijd zijn gewijzigd.

Titus Brandsma heeft zelf, zo blijkt uit zijn biografie, nooit een tegenstelling gezien tussen zijn contemplatieve gerichtheid en zijn inzet voor zijn medemens. Hij zag God aanwezig in iedere mens die hij ontmoette en die een beroep op hem deed.

De mystagogie die Titus in de ruim tweeënhalp jaar in zijn artikelen aan de lezers van *De Gelderlander* heeft voorgehouden is in zijn leven niet alleen bij woorden gebleven. Hij heeft het voorgeleefd en is zelf tot het uiterste gegaan. De weg van zijn vernietiging ging via Dachau. En hij bleef in alle ontreddeering overeind. Hij ging Christus achterna en Liduina en al die anderen waarover hij had geschreven. Zij waren de weg al voor hem gegaan. Ook in Titus kwam in die hel van Dachau Gods liefde aan het licht.

²⁶⁶ Zie Hoofdstuk I, 22

LITERATUUR

- Anoniem, *De Evangelische Peerle dl 1-3*, proeve van een overzetting in modern Nederlands van een druk uit 1629, Oosterhout 1958
- Augustinus, Aurelius, *Belijdenissen*, vert. G. Wijdeveld, Baarn 1980
- Aukes, H.W.F., *Het Leven van Titus Brandsma*, Utrecht 1963
- Brandsma, T., 'De Katholieke kerk en het sociaal vraagstuk', *Katholiek Sociaal Weekblad* 5(1906), 229-232, 241-244, 253-254
- Brandsma, T., 'Het vonkje der ziel', *Bode van den H. Geest* 23(1927)1-6
- Brandsma, T., *Mijn Cel*, Tilburg 1944
- Brandsma, T., *Mystiek, een bloemlezing* (ed. B. Borchert), Nijmegen 1985
- Brandsma, T. & A. Servaes, *Ecce Homo*, (ed. J. Huls), Leuven 2003
- Buscoducen Causa Titi Brandsma, o. carm., *Processiculus Diligentiarum* No 92
- Dölle, C., *De weg van Titus Brandsma*, Baarn/Gent 2002
- Greene, D., *Evelyn Underhill, artist of the infinite life*, Londen 1991
- Meijer, B., *Titus Brandsma*, Bussum 1951
- Prevenier, W., M. Howell & M. Boone, *Uit goede Bron, Introductie tot de historische kritiek*, Antwerpen/Apeldoorn 2000
- Radboud Universiteit, *Faculteit der Rechtsgeleerdheid: Historie*, http://www.ru.nl/rechten/over_de_faculteit/historie/
- Tijhuis, R., *Innerlijke Reis Dachau*, Hanneke Veerman - (red. J. Huls en H. Blommestijn), Leeuwarden 2004
- Verdam, J., *Het Middelnederlandsch handwoordenboek*, 's-Gravenhage 1932, reprint 1979,
- Welzen, H., 'Woord in beweging', Inleiding voor: Experimenten met Kerkdiensten, *Tiende landelijke werkdag*, Apeldoorn 2004
- Waaijman, C.J., 'Heilige beeldvorming – zou Titus zich verzetten?', in C.E.M. Struyker Boudier, *Titus Brandsma*, Baarn 1993
- Waaijman, K., *De Mystieke Ruimte van de Karmel*, Gent 2004
- Waaijman, K., *Spiritualiteit, vormen, grondslagen en methoden*, Kampen 2000

PUBLICATIES TITUS BRANDSMA

IN DE RUBRIEK 'VAN ONS GEESTELIJK ERF'²⁶⁷

- 1 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Van Nicolaus van Esch', *De Gelderlander* 90 (30 april 1938) p. 21**
- 2 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Van Nicolaus van Esch, het getuigenis van S. Petrus Canisius', *De Gelderlander* 90 (7 mei 1938) p. 13**
- 3 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - van Nicolaus van Esch, alweer de Kartuizers', *De Gelderlander* 90 (14 mei 1938) p. 13
- 4 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Van Nicolaus van Esch, op het begijnhof te Diest', *De Gelderlander* 90 (21 mei 1938) p. 21
- 5 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Van Nicolaus van Esch, Maria van Oosterwijk', *De Gelderlander* 90 (28 mei 1938) p. 13
- 6 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Maria van Oosterwijk, uit haar brieven en werken', *De Gelderlander* 90 (4 juni 1938) p. 19**
- 7 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Maria van Oosterwijk, uit hare briefwisseling', *De Gelderlander* 90 (11 juni 1938) p. 13**
- 8 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman', *De Gelderlander* 90 (18 juni 1938) p. 13
- 9 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman II', *De Gelderlander* 90 (25 juni 1938) p. 13
- 10 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - brieven van Pater Brugman uit Nijmegen', *De Gelderlander* 90 (2 juli 1938) p. 13
- 11 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - brieven van Pater Brugman uit Nijmegen II', *De Gelderlander* 90 (9 juli 1938) p. 13
- 12 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geertruide van Oosten', *De Gelderlander* 90 (16 juli 1938) p. 13
- 13 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geertruide van Oosten II', *De Gelderlander* 90 (23 juli 1938) p. 13**
- 14 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geertruide van Oosten III', *De Gelderlander* 90 (30 juli 1938) p. 13
- 15 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Het daghet in den Oosten', *De Gelderlander* 90 (6 augustus 1938) p. 13**

²⁶⁷ De artikelen die voor deze scriptie zijn gebruikt zijn in vet weergegeven. Deze artikelen zijn online te raadplegen op: http://www2.nijmegen.nl/wonen/geschiedenis_archeologie/Archief, Gelderlander Online.

- 16 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Het daghet in den Oosten II', *De Gelderlander* 90 (13 augustus 1938) p. 13**
- 17 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geertruide van Oosten, merkwaardige geestelijke oefeningen', *De Gelderlander* 90 (20 augustus 1938) p. 13
- 18 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geertruide van Oosten, merkwaardige geestelijke oefeningen II', *De Gelderlander* 90 (27 augustus 1938) p. 13
- 19 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geertruide van Oosten, merkwaardige geestelijke oefeningen III', *De Gelderlander* 90 (3 september 1938) p. 13**
- 20 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geertruide van Oosten, merkwaardige geestelijke oefeningen IV', *De Gelderlander* 90 (10 september 1938) p. 13**
- 21 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Jan Pelgrim Pullen (1550-1608)', *De Gelderlander* 90 (17 september 1938) p. 13**
- 22 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Jan Pelgrim Pullen (1550-1608) II', *De Gelderlander* 90 (24 september 1938) p. 13**
- 23 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Jan Pelgrim Pullen (1550-1608) III', *De Gelderlander* 90 (1 oktober 1938) p. 21**
- 24 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - de stichting der Carmelitessen (1452)', *De Gelderlander* 90 (8 oktober 1938) p. 13
- 25 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - de stichting der Carmelitessen (1452) II', *De Gelderlander* 90 (15 oktober 1938) p. 14
- 26 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geert Groote I', *De Gelderlander* 90 (22 oktober 1938) p. 13
- 27 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geert Groote II', *De Gelderlander* 90 (29 oktober 1938) p. 13
- 28 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geert Groote III', *De Gelderlander* 90 (5 november 1938) p. 13**
- 29 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geert Groote IV', *De Gelderlander* 90 (12 november 1938) p. 13**
- 30 **Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geert Groote V', *De Gelderlander* 90 (19 november 1938) p. 13**
- 31 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Geert Groote VI', *De Gelderlander* 90 (26 november 1938) p. 13

- 32 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - de Geestelijke oefeningen van Nicolaus van Esch’, *De Gelderlander* 90 (3 december 1938) p. 13**
- 33 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - de Geestelijke oefeningen van Nicolaus van Esch II’, *De Gelderlander* 90 (10 december 1938) p. 13**
- 34 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - de Geestelijke oefeningen van Nicolaus van Esch III’, *De Gelderlander* 90 (17 december 1938) p. 13
- 35 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf-de Geestelijke oefeningen van Nicolaus van Esch IV’, *De Gelderlander* 90 (24 december 1938) p. 13**
- 36 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf – Van “Bethlehem” bij Doetinchem. Een merkwaardige preek’, *De Gelderlander* 90 (31 december 1938) p. 13
- 37 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als dichter I’, *De Gelderlander* 91 (7 januari 1939) p. 13
- 38 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als dichter, ic heb ghejaecht min leven lanc II’, *De Gelderlander* 91 (14 januari 1939) p. 13
- 39 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als dichter III’, *De Gelderlander* 91 (21 januari 1939) p. 13**
- 40 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als dichter IV, Och, ewich is so lanc’, *De Gelderlander* 91 (28 januari 1939) p. 13
- 41 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf – Van Mgr. Hamer, vier merkwaardige documenten’, *De Gelderlander* 91 (4 februari 1939) p. 13
- 42 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De H. Liduina van Schiedam I’, *De Gelderlander* 91 (11 februari 1939) p. 13**
- 43 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De H. Liduina van Schiedam II’, *De Gelderlander* 91 (18 februari 1939) p. 13**
- 44 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De H. Liduina van Schiedam III’, *De Gelderlander* 91 (25 februari 1939) p. 13**
- 45 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Naastenliefde van Sint Liduina’, *De Gelderlander* 91 (4 maart 1939) p. 13**
- 46 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Een niet uitgegeven werk van Pater Brugman over het H. Lijden’, *De Gelderlander* 91 (11 maart 1939) p. 13
- 47 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf-Beschouwingen over het Lijden I’, *De Gelderlander* 91 (18 maart 1939) p. 13**
- 48 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Beschouwingen over het Lijden II’, *De Gelderlander* 91 (25 maart 1939) p. 13

- 49 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Beschouwingen over het Lijden III’,** *De Gelderlander* 91 (1 april 1939) p. 13
- 50 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Beschouwingen over het Lijden IV’, *De Gelderlander* 91 (8 april 1939) p. 13
- 51 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Beschouwingen over het Lijden V’, *De Gelderlander* 91 (15 april 1939) p. 13
- 52 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Beschouwingen over het Lijden VI’,** *De Gelderlander* 91 (22 april 1939) p. 13
- 53 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Beschouwingen over het Lijden VII’, *De Gelderlander* 91 (29 april 1939) p. 13
- 54 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De Evangelische Peerle’,** *De Gelderlander* 91 (6 mei 1939) p. 13
- 55 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De Evangelische Peerle II, inhoud en strekking’,** *De Gelderlander* 91 (13 mei 1939) p. 13
- 56 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De Evangelische Peerle, inhoud en strekking II’,** *De Gelderlander* 91 (20 mei 1939) p. 13
- 57 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De Evangelische Peerle, inhoud en strekking III’,** *De Gelderlander* 91 (27 mei 1939) p. 13
- 58 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - *De Evangelische Peerle*, haar verspreiding’, *De Gelderlander* 91 (3 juni 1939) p. 13
- 59 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Een nieuw ontdekt werk van Pater Brugman’, *De Gelderlander* 91 (10 juni 1939) p. 13
- 60 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Een nieuw ontdekt werk van Pater Brugman II’, *De Gelderlander* 91 (17 juni 1939) p. 13
- 61 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf-De Geestelijke Palmboom’, *De Gelderlander* 91 (24 juni 1939) p. 13
- 62 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf – Sint Willibrord in Friesland’, *De Gelderlander* 91 (1 juli 1939) p. 13
- 63 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf – Sint Willibrord in Friesland II, Sint Willibrord op Forsetisland’(8 juli 1939) p. 13
- 64 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf – Sint Willibrord in Friesland III, Sint Willibrord op ForsetislandII ’(15 juli 1939) p. 13
- 65 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf – Sint Willibrord in Friesland IV, het klooster Foswerd’, *De Gelderlander* 91 (22 juli 1939) p. 13

- 66 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Sint Willibrord in Friesland V', *De Gelderlander* 91 (29 juli 1939) p. 14
- 67 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Sint Willibrord in Friesland VI', *De Gelderlander* 91 (5 augustus 1939) p. 22
- 68 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Maria Petyt', *De Gelderlander* 91 (12 augustus 1939) p. 13
- 69 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Maria Petyt II', *De Gelderlander* 91 (19 augustus 1939) p. 13**
- 70 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Maria Petyt III, Maria-vormig leven', *De Gelderlander* 91 (26 augustus 1939) p. 13
- 71 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Het Beeld des Levens, een boek van vierdehande oefening', *De Gelderlander* 91 (2 september 1939) p. 13**
- 72 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Het Beeld des Levens, een boek van vierdehande oefening II', *De Gelderlander* 91 (9 september 1939) p. 13
- 73 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Het Beeld des Levens, een boek van vierdehande oefening III', *De Gelderlander* 91 (16 september 1939) p. 13
- 74 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Een samenspraak over het H. Sacrament des Altaars', *De Gelderlander* 91 (23 september 1939) p. 13**
- 75 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Sint Willibrord in de Friesche legende', *De Gelderlander* 91 (30 september 1939) p. 13
- 76 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Sint Willibrord in de Friesche legende II', *De Gelderlander* 91 (7 oktober 1939) p. 13
- 77 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Het Beeld des Levens, of het boek van vierdehande oefening, de tweede oefening', *De Gelderlander* 91 (14 oktober 1939) p. 13**
- 78 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Het Beeld des Levens, of het boek van vierdehande oefening, de derde oefening', *De Gelderlander* 91 (21 oktober 1939) p. 13
- 79 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Het Beeld des Levens, of het boek van vierdehande oefening, de vierde oefening', *De Gelderlander* 91 (28 oktober 1939) p. 13**
- 80 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – De Rozenkrans in de Middeleeuwen in Nederland', *De Gelderlander* 91 (4 november 1939) p. 13
- 81 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De Rozenkrans in de Middeleeuwen in Nederland II', *De Gelderlander* 91 (11 november 1939) p. 13

- 82 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De Rozenkrans in de Middeleeuwen in Nederland III', *De Gelderlander* 91 (18 november 1939) p. 13
- 83 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – St. Willibrord, apostel van Friesland', *De Gelderlander* 91 (25 november 1939) p. 13
- 84 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De Rozenkrans in de Middeleeuwen in Nederland IV', *De Gelderlander* 91 (2 december 1939) p. 13
- 85 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – De bakermat der Cisterciensers in Nederland blootgelegd', *De Gelderlander* 91 (9 december 1939) p. 3
- 86 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De bakermat der Cisterciensers in Nederland blootgelegd II', *De Gelderlander* 91 (16 december 1939) p. 13
- 87 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De bakermat der Cisterciensers in Nederland blootgelegd III', *De Gelderlander* 91 (23 december 1939) p. 13
- 88 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Nieuw Brugman-handschrift, een mooie kerstgedachte van Pater Brugman', *De Gelderlander* 91 (30 december 1939) p. 26
- 89 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf-Een nieuw Brugman-handschrift II', *De Gelderlander* 92 (6 januari 1940) p. 14
- 90 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Een Carmelites uit het huis van Roon in het Rijnland in de 17de eeuw: Zr. Maria van Sint Jozef', *De Gelderlander* 92 (13 januari 1940) p. 13
- 91 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Een Carmelites uit het huis van Roon in het Rijnland in de 17de eeuw', *De Gelderlander* 92 (20 januari 1940) p. 13
- 92 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Een Carmelites uit het huis van Roon in het Rijnland in de 17de eeuw III', *De Gelderlander* 92 (27 januari 1940) p. 13**
- 93 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Onze Lieve Vrouw ter Eem', *De Gelderlander* 92(3 februari 1939) p. 15
- 94 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Onze Lieve Vrouw ter Eem II', *De Gelderlander* 92(10 februari 1939) p. 13
- 95 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De Tuin der ziel of Hoefken der devoter Sielen', *De Gelderlander* 92 (17 februari 1940) p. 13
- 96 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De Tuin der ziel of Hoefken der devoter Sielen II', *De Gelderlander* 92 (24 februari 1940) p. 13**
- 97 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De Tuin der ziel of Hoefken der devoter Sielen', *De Gelderlander* 92 (2 maart 1940) p. 13

- 98 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De Woestijne des Heeren', *De Gelderlander* 92 (9 maart 1940) p. 13
- 99 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - De Woestijne des Heeren II, *De Gelderlander* 92 (16 maart 1940) p. 13
- 100 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Een Sermoon van der Verrijssenis Christi van Pater Frans Vervoort', *De Gelderlander* 92 (23 maart 1940) p. 13
- 101 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - [Van der Hertten Bereidinghe, geen titel]', *De Gelderlander* 92 (30 maart 1940) p. 13
- 102 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Van der Hertten Bereidinghe II', *De Gelderlander* 92 (6 april 1940) p. 13**
- 103 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Van der Hertten Bereidinghe III', *De Gelderlander* 92 (13 april 1940) p. 13
- 104 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Van der Hertten Bereidinghe IV', *De Gelderlander* 92 (27 april 1940) p. 21
- 105 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Van der Hertten Bereidinghe V, *De Gelderlander* 92 (4 mei 1940) p. 13**
- 106 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als leermeester van het geestelijk leven I', *De Gelderlander* 92 (14 september 1940) p. 5**
- 107 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als leermeester van het geestelijk leven II', *De Gelderlander* 92 (21 september 1940) p. 13**
- 108 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als leermeester van het geestelijk leven III', *De Gelderlander* 92 (28 september 1940) p. 6
- 109 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als leermeester van het geestelijk leven IV', *De Gelderlander* 92 (5 oktober 1940) p. 13**
- 110 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als leermeester van het geestelijk leven V', *De Gelderlander* 92 (12 oktober 1940) p. 13
- 111 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als leermeester van het geestelijk leven VI', *De Gelderlander* 92 (19 oktober 1940) p. 13**
- 112 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Pater Brugman als leermeester van het geestelijk leven VII', *De Gelderlander* 92 (26 oktober 1940) p. 13**
- 113 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - God een licht in de duisternis', *De Gelderlander* 92 (2 november 1940) p. 13
- 114 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - God een licht in de duisternis II', *De Gelderlander* 92 (9 november 1940) p. 13

- 115 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De Mystiek van Hadewych’, *De Gelderlander* 92 (16 november 1940) p. 13**
- 116 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De Mystiek van Hadewych II, *De Gelderlander* 92 (23 november 1940) p. 13**
- 117 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - De Mystiek van Hadewych III’, *De Gelderlander* 92 (30 november 1940) p. 13
- 118 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Beatrijs van Nazareth I’, *De Gelderlander* 92 (7 december 1940) p. 13**
- 119 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Beatrijs van Nazareth II’, *De Gelderlander* 92 (21 december 1940) p. 13**
- 120 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Vrij en Methodisch Gebed’, *De Gelderlander* 92 (28 december 1940) p. 13
- 121 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf – “Leeders”’, *De Gelderlander* 93 (4 januari 1941) p. 13
- 122 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Geestelijke Opklimmingen’, *De Gelderlander* 93 (11 januari 1941) p. 13
- 123 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Geestelijke Opklimmingen II’, *De Gelderlander* 93 (18 januari 1941) p. 13**
- 124 **Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Geestelijke Nederdalingsen’, *De Gelderlander* 93 (25 januari 1941) p. 2**
- 125 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Twee oude berijmde Levens van Geert Grootte’, *De Gelderlander* 93 (1 februari 1941) p. 16
- 126 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Twee oude berijmde Levens van Geert Grootte II’, *De Gelderlander* 93 (8 februari 1941) p. 2
- 127 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Twee oude berijmde Levens van Geert Grootte III’, *De Gelderlander* 93 (15 februari 1941) p. 3
- 128 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Twee oude berijmde Levens van Geert Grootte IV’, *De Gelderlander* 93 (22 februari 1941) p. 6
- 129 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf – Zinnebeeldige betekenis van het Scapulier’, *De Gelderlander* 93 (15 maart 1941) p. 3
- 130 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf – Zinnebeeldige betekenis van het Scapulier II’, *De Gelderlander* 93 (29 maart 1941) p. 12
- 131 Brandsma, T., ‘Van ons Geestelijk Erf - Acht beweegredenen tot de H. Communie’, *De Gelderlander* 93 (12 april 1941) p. 15

- 132 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – de Boomgaard van het Kindeke Jezus', *De Gelderlander* 93 (19 april 1941) p. 3
- 133 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Overgangen in onze geestelijke Letterkunde', *De Gelderlander* 93 (26 april 1941) p. 13
- 134 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Overgangen in onze geestelijke Letterkunde II', *De Gelderlander* 93 (3 mei 1941) p. 2**
- 135 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Overgangen in onze geestelijke Letterkunde III', *De Gelderlander* 93 (10 mei 1941) p. 2
- 136 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Overgangen in onze geestelijke Letterkunde IV', *De Gelderlander* 93 (17 mei 1941) p. 13
- 137 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Overgangen in onze geestelijke Letterkunde V', *De Gelderlander* 93 (24 mei 1941) p. 13
- 138 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Spiegels van Onvolcomenheit, Brugman en Trithemius', *De Gelderlander* 93 (31 mei 1941) p. 13
- 139 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Spiegels van Onvolcomenheit II', *De Gelderlander* 93 (7 juni 1941) p. 13
- 140 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Spiegels van Onvolcomenheit III', *De Gelderlander* 93 (14 juni 1941) p. 13
- 141 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Schreef Pater Brugman wel drie Liduina-levens?', *De Gelderlander* 93 (21 juni 1941) p. 13
- 142 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Schreef Pater Brugman wel drie Liduina-levens? II', *De Gelderlander* 93 (28 juni 1941) p. 13
- 143 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Een Sacramentspreek uit de zestiende eeuw', *De Gelderlander* 93 (5 juli 1941) p. 13
- 144 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf - Een Sacramentspreek uit de zestiende eeuw II', *De Gelderlander* 93 (12 juli 1941) p. 13
- 145 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Maria-vereering in Friesland', *De Gelderlander* 93 (19 juli 1941) p. 13
- 146 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Maria-vereering in Friesland II', *De Gelderlander* 93 (26 juli 1941) p. 13
- 147 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Maria-vereering in Friesland III', *De Gelderlander* 93 (2 augustus 1941) p. 13
- 148 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Maria-vereering in Friesland IV', *De Gelderlander* 93 (9 augustus 1941) p. 13

- 149 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Maria-vereering in Friesland (slot)', *De Gelderlander* 93 (16 augustus) p.13
- 150 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Kanunnikessen van het H. Graf', *De Gelderlander* 93 (23 augustus 1941) p. 13
- 151 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Kanunnikessen van het H. Graf II', *De Gelderlander* 93 (6 september 1941) p. 5
- 152 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Kanunnikessen van het H. Graf III', *De Gelderlander* 93 (13 september 1941) p. 2
- 153 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Het Kransje van de Twaalf Sterren', *Gelderlander* 93 (27 september 1941) p. 5
- 154 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Het Kransje van de Twaalf Sterren II', *Gelderlander* 93 (11 oktober 1941) p. 5
- 155 Brandsma, T., 'Van ons Geestelijk Erf – Het Kransje van de Twaalf Sterren III', *Gelderlander* 93 (27 september 1941) p. 5

BIJLAGE: Het Daghet in den Oosten

De tekst zoals die is vastgesteld door Titus Brandsma en door hem is verantwoord in *De Gelderlander* op 6 augustus 1938.

Het daghet in den oosten,
Het lichtet overal....
Hoe luttel weet mijn liefken
Och, waer ick henen sal.

Och, waren `t al mijn vrienden
Dat mijn vianden zijn:
Ick voerde ze uten lande,
Mijn lief, mijn minnekijn.

Dats: waer soudi mi voeren,
Stout ridder wel gemeyt;
Ic ligge in mijn liefs armen
Met grooter waerdicheyt.

Lichdy in uws liefs armen?
Bilo, ghi en segt niet waer:
Gaet heen ter linde groene
Verslaghen leyt hi daer.

`t Meysken nam haren mantel
Ende si ghinc eenen ganck
Al totter linde groene,
Daer si den dooden vant.

Och lichdy hier verslaghen,
Versmoort al in u bloet!
Dat heeft gedaen u roemen
Ende uwen hoogen moet.

Och lichdy hier verslaghen
Die mi te troosten plach!
Wat hebby mi ghelaten?
So menghen droeven dach.

`t Meysken nam haren mantel
Ende si ginck enen ganck
Al voor haers vaders poorte
Die si gesloten vant.

En is hier niemen inne
Noch heer noch edelman,
Die met mi desen dooden
Ter aerden helpen can?

Die heeren sweghen stille,
Si en maecten gheen gheluut
Dat meysken keerde haer omme,
Si ghinc al weenende uut.

Si nam hem in hare armen
Si custe hem voor den mont
In eender corter wijlen
Tot also mengher stont.

Met haren blonden haren
Dat si wreef af dat bloet;
Met hare schoone handen
Dat si sijn ooghen sloet.

Met haren cleenen handen
Dat si dat belleken clanck;
Met hare heldere stemme
Dat sie vigilien sanck.

Met sinen blanken sweerde
Dat si sijn grafken groef
Met haer sneewitten armen
Dat sine ter aerden droech.

Nu willic mi begeven
In een klein cloosterkijn
Ende draghen die swarte wijlen
Teeren des liefsten mijn.

Met hare clare stemme
Die Misse dat si sanck;
Met haer sneeuwitten handen
Dat si dat belleken clanck

